

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»

ISSN 2520-2057

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»

№ 17 (39) / 2017
2 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»**

*Свидетельство
о государственной регистрации
печатного средства массовой информации
КВ № 22444-12344ПР*

Сборник научных трудов

№ 17 (39)

2 том

Київ 2017

Полное библиографическое описание всех статей Международного научного журнала «Интернаука» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); НЭБ elibrary.ru; Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Turkish Education Index; Научная периодика Украины.**

Журнал зарегистрирован в международных каталогах научных изданий и наукометрических базах данных: **Index Copernicus International (ICI); Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; НЭБ elibrary.ru; Open Academic Journals Index; Research-Bib; Scientific Indexing Services; Turkish Education Index; Polish Scholarly Bibliography; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; InfoBase Index; International Institute of Organized Research; CiteFactor; Open J-Gate; Cosmos Impact Factor; Scholar Steer; Eurasian Scientific Journal Index; Academic keys; Российский импакт-фактор; Научная периодика Украины; JOURNAL FACTOR; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); The Journals Impact Factor (JIF); CrossRef.**

В журнале опубликованы научные статьи по актуальным проблемам современной науки.

Материалы публикуются на языке оригинала в авторской редакции.

Редакция не всегда разделяет мнения и взгляды авторов. Ответственность за достоверность фактов, имен, географических названий, цитат, цифр и других сведений несут авторы публикаций.

При использовании научных идей и материалов этого сборника, ссылки на авторов и издания являются обязательными.

Редакция:

Главный редактор: **Коваленко Дмитрий Иванович** — кандидат экономических наук, доцент (Киев, Украина)

Заместитель главного редактора: **Золковер Андрей Александрович** — кандидат экономических наук, доцент (Киев, Украина)

Секретарь: **Колодич Юлия Игоревна**

Редакционная коллегия:

Глава редакционной коллегии: **Каминская Татьяна Григорьевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Заместитель главы редакционной коллегии: **Курило Владимир Иванович** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)

Заместитель главы редакционной коллегии: **Тарасенко Ирина Алексеевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Раздел «Экономические науки»:

Член редакционной коллегии: **Баланюк Иван Федорович** — доктор экономических наук, профессор (Ивано-Франковск, Украина)

Член редакционной коллегии: **Бардаш Сергей Владимирович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Бондарь Николай Иванович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Вдовенко Наталия Михайловна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Гоблик Владимир Васильевич** — доктор экономических наук, кандидат философских наук, доцент, Заслуженный экономист Украины (Мукачево, Украина)

Член редакционной коллегии: **Гринько Алла Павловна** — доктор экономических наук, профессор (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Гуцаленко Любовь Васильевна** — доктор экономических наук, профессор (Винница, Украина)

Член редакционной коллегии: **Дерий Василий Антонович** — доктор экономических наук, профессор (Тернополь, Украина)

Член редакционной коллегии: **Денисенко Николай Павлович** — доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент Международной академии инвестиций и экономики строительства, академик Академии строительства Украины и Украинской технологической академии (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Дмитренко Ирина Николаевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Драган Елена Ивановна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Ефименко Надежда Анатольевна** — доктор экономических наук, профессор (Черкассы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Заруцкая Елена Павловна** — доктор экономических наук, профессор (Днепр, Украина)

Член редакционной коллегии: **Захарин Сергей Владимирович** — доктор экономических наук, старший научный сотрудник, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Зелиско Инна Михайловна** — доктор экономических наук, профессор, академик Академии экономических наук Украины (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Зось-Киор Николай Валерьевич** — доктор экономических наук, профессор (Полтава, Украина)

Член редакционной коллегии: **Ильчук Павел Григорьевич** — доктор экономических наук, доцент (Львов, Украина)

Член редакционной коллегии: **Клочан Вячеслав Васильевич** — доктор экономических наук, профессор (Николаев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Копилюк Оксана Ивановна** — доктор экономических наук, профессор (Львов, Украина)

Член редакционной коллегии: **Кравченко Ольга Алексеевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Курило Людмила Изодоровна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Кухленко Олег Васильевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Лойко Валерия Викторовна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Лоханова Наталья Алексеевна** — доктор экономических наук, профессор (Львов, Украина)

Член редакционной коллегии: **Малик Николай Иосифович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мигус Ирина Петровна** — доктор экономических наук, профессор (Черкассы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мухсинова Лейла Хасановна** — доктор экономических наук, доцент (Оренбург, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Ниценко Виталий Сергеевич** — доктор экономических наук, доцент (Одесса, Украина)

Член редакционной коллегии: **Олейник Александр Васильевич** — доктор экономических наук, профессор (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Осмятченко Владимир Александрович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Охрименко Игорь Витальевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Паска Игорь Николаевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Разумова Екатерина Николаевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Рамский Андрей Юрьевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Селиверстова Людмила Сергеевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Скрипник Маргарита Ивановна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Смолин Игорь Валентинович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сунцова Алеся Александровна** — доктор экономических наук, профессор, академик Академии экономических наук Украины (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Танклевская Наталья Станиславовна** — доктор экономических наук, профессор (Херсон, Украина)

Член редакционной коллегии: **Токарь Владимир Владимирович** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Тульчинская Светлана Александровна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Хахонова Наталья Николаевна** — доктор экономических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Чижевская Людмила Витальевна** — доктор экономических наук, профессор (Житомир, Украина)

Член редакционной коллегии: **Чубукова Ольга Юрьевна** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Шевчук Ярослав Васильевич** — доктор экономических наук, старший научный сотрудник, доцент (Нововолыньск, Волынская обл., Украина)

Член редакционной коллегии: **Шинкарук Лидия Васильевна** — доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Украины (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Шпак Валентин Аркадьевич** — доктор экономических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Беялов Талят Энверович** — кандидат экономических наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Скрыньковский Руслан Николаевич** — кандидат экономических наук, член-корреспондент Украинской академии наук (Львов, Украина)

Член редакционной коллегии: **Peter Bielik** — Dr. hab. (Словацкая Республика)
Член редакционной коллегии: **Eva Fichtnerová** — University of South Bohemia in České Budějovice (Чешская Республика)
Член редакционной коллегии: **József Káposzta** — Dr. hab. (Венгрия)
Член редакционной коллегии: **Henrietta Nagy** — Dr. hab. (Венгрия)
Член редакционной коллегии: **Anna Törő-Dunay** — Dr. hab. (Венгрия)
Член редакционной коллегии: **Mirosław Wasilewski** — Dr. hab., Associate professor WULS-SGGW (Польша)
Член редакционной коллегии: **Natalia Wasilewska** — Doctor of Economic Sciences, professor UJK (Польша)
Член редакционной коллегии: **Venelin Terziev** — Professor Dipl.Eng., PhD, доктор экономических наук, член-корреспондент Российской академии естественной истории (Русе, Болгария)
Член редакционной коллегии: **Эмине Лейла Кыят** — доктор экономических наук, доцент (Турция)

Раздел «Юридические науки»:

Член редакционной коллегии: **Аристова Ирина Васильевна** — доктор юридических наук, профессор (Сумы, Украина)
Член редакционной коллегии: **Бондаренко Игорь Иванович** — доктор юридических наук, профессор (Братислава, Словацкая Республика)
Член редакционной коллегии: **Галунько Валентин Васильевич** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Гиренко Инна Владимировна** — доктор юридических наук, доцент (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Глушков Валерий Александрович** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Головко Александр Николаевич** — доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (Харьков, Украина)
Член редакционной коллегии: **Грохольский Владимир Людвигович** — доктор юридических наук, профессор (Одесса, Украина)
Член редакционной коллегии: **Иманлы Магомед Наги** — доктор юридических наук, профессор (Азербайджан)
Член редакционной коллегии: **Калюжный Ростислав Андреевич** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Клемпарский Николай Николаевич** — доктор юридических наук, профессор (Кривой Рог, Украина)
Член редакционной коллегии: **Лоредана Джани Агуире** — доктор права, профессор (Итальянская Республика)
Член редакционной коллегии: **Лоренцмайер Штефан** — доктор юридических наук, профессор (Аугсбург, Федеративная Республика Германия)
Член редакционной коллегии: **Макарова Тамара Ивановна** — доктор юридических наук, профессор (Минск, Республика Беларусь)
Член редакционной коллегии: **Мельничук Ольга Федоровна** — доктор юридических наук, доцент (Винница, Украина)
Член редакционной коллегии: **Овчарук Сергей Станиславович** — доктор юридических наук (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Омельчук Василий Андреевич** — доктор юридических наук, профессор (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Остапенко Алексей Иванович** — доктор юридических наук, профессор (Львов, Украина)
Член редакционной коллегии: **Пивовар Юрий Игоревич** — доктор философии в сфере права, доцент (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридических наук, доцент (Ирпень, Украина)
Член редакционной коллегии: **Светличный Александр Петрович** — доктор юридических наук, доцент (Киев, Украина)
Член редакционной коллегии: **Сидор Виктор Дмитриевич** — доктор юридических наук, профессор (Черновцы, Украина)
Член редакционной коллегии: **Таранова Татьяна Сергеевна** — доктор юридических наук, профессор (Минск, Республика Беларусь)

Член редакционной коллегии: **Мушенюк Виктор Васильевич** — кандидат юридических наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Олейник Анатолий Ефимович** — кандидат юридических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Фунта Растислав** — кандидат юридических наук, доцент (Сладкови-чово, Словацкая Республика)

Член редакционной коллегии: **Химич Ольга Николаевна** — кандидат юридических наук (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Легенький Николай Иванович** — кандидат педагогических наук, доцент (Киев, Украина)

Раздел «Технические науки»:

Член редакционной коллегии: **Беликов Анатолий Серафимович** — доктор технических наук, профессор (Днепр, Украина)

Член редакционной коллегии: **Луценко Игорь Анатольевич** — доктор технических наук, профессор (Кременчуг, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мельник Виктория Николаевна** — доктор технических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Наумов Владимир Аркадьевич** — доктор технических наук, профессор (Калининград, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Румянцев Анатолий Александрович** — доктор технических наук, профессор (Краматорск, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сергейчук Олег Васильевич** — доктор технических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Чабан Виталий Васильевич** — доктор технических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Аль-Абабнех Хасан Али Касем** — кандидат технических наук (Амман, Иордания)

Член редакционной коллегии: **Артюхов Артем Евгеньевич** — кандидат технических наук, доцент (Сумы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Баширбейли Адалат Исмаил** — кандидат технических наук, главный научный специалист (Баку, Республика Азербайджан)

Член редакционной коллегии: **Коньков Георгий Игоревич** — кандидат технических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Саньков Петр Николаевич** — кандидат технических наук, доцент (Днепр, Украина)

Раздел «Политические науки»:

Член редакционной коллегии: **Пахрутдинов Шукридин Илесович** — доктор политических наук, профессор (Республика Узбекистан)

Член редакционной коллегии: **Шамраева Валентина Михайловна** — доктор политических наук, доцент (Харьков, Украина)

Раздел «Государственное управление»:

Член редакционной коллегии: **Дегтярь Андрей Олегович** — доктор наук по государственному управлению, профессор, Заслуженный деятель науки и техники Украины (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Дегтярь Олег Андреевич** — доктор наук по государственному управлению, доцент (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Колтун Виктория Семеновна** — доктор наук по государственному управлению, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мироненко Марк Юрьевич** — доктор наук по государственному управлению, профессор (Винница, Украина)

Член редакционной коллегии: **Степанов Виктор Юрьевич** — доктор наук по государственному управлению, профессор (Харьков, Украина)

Раздел «Психологические науки»:

Член редакционной коллегии: **Филева-Русева Красимира Георгиева** — кандидат психологических наук, доцент (Пловдив, Республика Болгария)

Член редакционной коллегии: **Цахаева Анжелика Амировна** — доктор психологических наук, профессор (Махачкала, Республика Дагестан, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Щербан Татьяна Дмитриевна** — доктор психологических наук, профессор, Заслуженный работник образования Украины, ректор Мукачевского государственного университета (Мукачево, Украина)

Раздел «Физико-математические науки»:

Член редакционной коллегии: **Задерей Петр Васильевич** — доктор физико-математических наук, профессор (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Ковальчук Александр Васильевич** — доктор физико-математических наук, старший научный сотрудник (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Вицентий Александр Владимирович** — кандидат математических наук, доцент (Апатиты, Мурманская обл., Российская Федерация)

Раздел «Философские науки»:

Член редакционной коллегии: **Байчоров Александр Мухтарович** — доктор философских наук, профессор (Минск, Республика Беларусь)

Член редакционной коллегии: **Ильина Антонина Анатольевна** — доктор философских наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сутужко Валерий Валериевич** — доктор философских наук, доцент (Саратов, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Фархитдинова Ольга Михайловна** — кандидат философских наук (Украина)

Раздел «Медицинские науки»:

Член редакционной коллегии: **Стеблюк Всеволод Владимирович** — доктор медицинских наук, профессор криминалистики и судебной медицины, Народный Герой Украины, Заслуженный врач Украины (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Свиридов Николай Васильевич** — доктор медицинских наук, главный научный сотрудник отдела эндокринологической хирургии, руководитель Центра диабетической стопы (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Щуров Владимир Алексеевич** — доктор медицинских наук, профессор, главный научный сотрудник лаборатории коррекции деформаций и удлинения конечностей (Курган, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Куприянова Лариса Сергеевна** — кандидат медицинских наук, доцент криминалистики и судебной экспертологии (Харьков, Украина)

Раздел «Химические науки»:

Член редакционной коллегии: **Иоелович Михаил Яковлевич** — доктор химических наук, профессор (Реховот, Израиль)

Член редакционной коллегии: **Баула Ольга Петровна** — кандидат химических наук, доцент (Киев, Украина)

Раздел «Исторические науки»:

Член редакционной коллегии: **Билан Сергей Алексеевич** — доктор исторических наук, доцент (Киев, Украина)

Член редакционной коллегии: **Добржанский Александр Владимирович** — доктор исторических наук, профессор (Черновцы, Украина)

Член редакционной коллегии: **Сопов Александр Валентинович** — доктор исторических наук, профессор (Майкоп, Республика Адыгея, Российская Федерация)

Раздел «Географические науки»:

Член редакционной коллегии: **Набиев Алпаша Алибек** — доктор наук по геоинформатике, старший преподаватель (Баку, Азербайджанская Республика)

Член редакционной коллегии: **Свинухов Владимир Геннадьевич** — доктор географических наук, профессор (Москва, Российская Федерация)

Раздел «Биологические науки»:

Член редакционной коллегии: **Сенотурсова Светлана Валентиновна** — доктор биологических наук, доцент (Москва, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Федоненко Елена Викторовна** — доктор биологических наук, профессор (Днепр, Украина)

Член редакционной коллегии: **Маренков Олег Николаевич** — кандидат биологических наук, доцент (Днепр, Украина)

Раздел «Ветеринарные науки»:

Член редакционной коллегии: **Ватников Юрий Анатольевич** — доктор ветеринарных наук, профессор, Директор департамента ветеринарной медицины аграрно-технологического института ФГАОУ ВО «Российский университет дружбы народов» (Москва, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Концевая Светлана Юрьевна** — доктор ветеринарных наук, профессор, проректор по инновационному развитию ФГБОУ ДПО «Российская академия кадрового обеспечения АПК» МСХ РФ (Москва, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Уша Борис Вениаминович** — Академик РАН, доктор ветеринарных наук, профессор, директор Института ветеринарно-санитарной экспертизы, биологической и пищевой безопасности Московского государственного университета пищевых производств (Москва, Российская Федерация)

Раздел «Педагогические науки»:

Член редакционной коллегии: **Кузава Ирина Борисовна** — доктор педагогических наук, доцент (Луцк, Украина)

Член редакционной коллегии: **Мулик Катерина Витальевна** — доктор педагогических наук, доцент (Харьков, Украина)

Член редакционной коллегии: **Рыбалко Лина Николаевна** — доктор педагогических наук, профессор (Полтава, Украина)

Раздел «Сельскохозяйственные науки»:

Член редакционной коллегии: **Вавилова Елена Васильевна** — кандидат сельскохозяйственных наук, доцент (Москва, Российская Федерация)

Член редакционной коллегии: **Шарамок Татьяна Сергеевна** — кандидат сельскохозяйственных наук, доцент (Днепр, Украина)

Член редакционной коллегии: **Katalin Posta** — Prof. Dr. (Венгрия)

Раздел «Физическое воспитание и спорт»:

Член редакционной коллегии: **Мулик Вячеслав Владимирович** — доктор наук по физическому воспитанию и спорту, профессор (Харьков, Украина)

Раздел «Искусствоведение»:

Член редакционной коллегии: **Симак Анна Ивановна** — кандидат искусствоведческих наук, доцент (Кишинев, Республика Молдова)

ЗМІСТ
CONTENTS
СОДЕРЖАНИЕ

ЕКОНОМІЧЕСКИЕ НАУКИ

Барабанова Валентина Віталіївна ЕЛЕКТРОННИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	11
Беньківська Альбіна Тарасівна ПОДКАСТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ	15
Гринь Вікторія Петрівна, Комарова Ксенія Вячеславівна ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ	21
Журавка Федір Олександрович, Кириченко Дар'я Олексіївна, Глубока Наталія Андріївна АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ	25
Кашперська Анастасія Іванівна, Струпова Аліна Геннадіївна ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	30
Лойко Валерія Вікторівна ЕКСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЧИННИК РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ	38
Матюха Микола Миколайович, Головка Ангеліна Валеріївна УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ФІНАНСОВИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ	41
Несенюк Євген Сергійович ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ	44
Полчанінова Ірина Леонідівна, Лохман Владислав Вячеславович ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ	48
Сидоренко Катерина Вікторівна, Савчук Леся Олександрівна МОТИВАЦІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	52
Скубіліна Анастасія Вікторівна, Скроботова Даяна Іванівна, Фурсова Регіна Сергіївна МІЖНАРОДНА ТРУДОВА ЕМІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ	58

Стадницька Юлія Юріївна, Казимира Ірина Ярославівна ЧИННИКИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	63

Тимчишин-Чемерис Юлія Василівна, Пилипенко Соломія Миколаївна, Гомольська Наталія Іванівна МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОДОЛАННЯ МОЖЛИВИХ РИЗИКІВ В ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	68

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Вацик Юрій Миколайович ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ	75

Гузій Аліна Андріївна МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК	78

Данильченко Ангеліна Михайлівна ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В ХІДЖАБІ	82

Зиин Камила Радиевна ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ СУРРОГАТ АНА БОЛУ ЖӘНЕ ҚОСАЛҚЫ РЕПРОДУКТИВТІК ӘДІСТЕР МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АНАЛИЗ) ...	86

Мірзабекова Катерина Садирівна ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЛОНУВАННЯ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	89

Пастух Олег Володимирович ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ	92

Руденко Владислав Володимирович НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ ЯК ВИД ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	96

Соболева Катерина Олегівна ПРИСВОЄННЯ ДЕРЖАВІ ПОВЕДІНКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЗА НОРМАМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	101

Фархадова Ельміра Шарабаддін кизи ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВ	104

Хавер Катерина Сергіївна ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗВИЧАЇВ	107

УДК 004.738.5

Барабанова Валентина Віталіївна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу, менеджменту та публічного адміністрування
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Барабанова Валентина Витальевна

кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры маркетинга, менеджмента и публичного администрирования
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

Barabanova Valentina

PhD in Economics, Associate Professor
Donetsk National University of Economy and Trade
named after Mikhail Tugan-Baranovsky

ЕЛЕКТРОННИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ЭЛЕКТРОННЫЙ МАРКЕТИНГ КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

E-MARKETING AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE MARKETING ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Анотація. Досліджено теоретичні дефініції поняття електронний маркетинг, визначено нові підходи, інструменти електронного маркетингу.

Ключові слова: електронний маркетинг, Інтернет, Інтернет-технології.

Аннотация. Исследованы теоретические дефиниции понятия электронный маркетинг, определены новые подходы, инструменты электронного маркетинга.

Ключевые слова: электронный маркетинг, Интернет, Интернет-технологии.

Summary. Theoretical definitions of the concept of email marketing, identify new approaches, tools of electronic marketing.

Key words: e-marketing, Internet, Internet technologies.

Вступ. Збільшення використання комп'ютерів, телекомунікаційних та інформаційних технологій значною мірою вплинуло на організацію ведення бізнесу, формування процесу реалізації маркетингової діяльності, та способи надання необхідних товарів споживачам із використанням мережі Інтернет. Інформацію споживач про якість товарів, а особливо інформацію про новітні товари покупці отримують через Інтернет-ресурси. Сучасні інформаційні технології створили нові можливості для маркетингових досліджень ринку, вивчення потреб споживачів, розробки нових товарів та послуг.

Стрімко увірвалися в наше життя електронний бізнес, електронна комерція, електронний маркетинг

завдяки мережі Інтернет стираючи географічні, часові, національні, міждержавні кордони. Роль та місце Інтернету в сучасних реаліях функціонування українських підприємств в умовах економічної та політичної криз швидко прискорюється та зростає.

І це не дивно, бо саме в останні роки споживачі і підприємства все ширше використовують досягнення інформаційних технологій та глобальної мережі Інтернет. Так за даними *Worldometers*, кількість людей, що мають доступ до Інтернету, стрімко зростає, і в 2019 році може скласти 7,6 млрд осіб. Зокрема, 1,9 млрд осіб активно користуються соцмережами. Наразі до Інтернету підключено більше 40% населення світу, і до кінця 2017 року прогнозують близько 2,9 млрд користувачів [13]. Все це потребує не тільки

перегляду застарілих підходів а й побудови нових сучасних маркетингових стратегій розвитку бізнесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що більшість науковців, фахівців мають різні думки та підходи до визначення дефініції електронного маркетингу, часто в публікаціях цей термін ототожнюється із поняттям електронна торгівля, Інтернет-маркетинг, не існує чіткого розмежування між ними. Електронний маркетинг не розглядають як складову маркетингової діяльності підприємства, недостатньо розробленими та дослідженими. Саме цим питанням присвячено дана стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми застосування Інтернет-технологій в електронній комерції, електронному маркетингу, Internet-маркетингу досліджувались у працях багатьох науковців: Ф. Котлера [4], П. Р. Сміта, Д. Чаффі [11], І. В. Буторіної [1], С. М. Ілляшенко [3], Л. В. Капінус [5], С. В. Маловичко [7, 8], В. Л. Плєскач [7] та інших. Але ця тема не достатньо досліджена та систематизована у працях зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Усе це обумовлює необхідність систематизації знань та практичних методів функціонування електронного маркетингу в мережі Інтернет.

Метою цієї статті є дослідження електронного маркетингу як процесу реалізації маркетингової діяльності підприємства з використанням інформаційно-комунікаційних Інтернет-технологій та систем. Відповідно до поставленої мети були встановлені завдання: дослідити дефініції поняття «електронний маркетинг»; розглянути електронний маркетинг як важливу складову маркетингової діяльності підприємства.

Основний матеріал. Сучасна Україна незважаючи на кризові явища в політичній, соціальній та економічній сфері орієнтована на побудову економіки, що ґрунтується на інноваційному розвитку, одним із проявів якого є широке розповсюдження інформаційних технологій та Інтернету. Все більше зростає підвищений інтерес до використання Інтернет-технологій з боку вітчизняного бізнесу, тому виникає потреба в систематизації та уточненні нових підходів і термінів. Згідно з даними Інтернет Асоціація України, в Україні користуються Інтернетом 21,6 млн користувачів. Проникнення Інтернету складає 64,8% [2].

На думку американських експертів «сьогоднішня економіка і більшість компаній є гібридами старої і нової економіки. Компанії, які сподіваються розвиватися і процвітати, потребують не тільки у збереженні навичок і знань, які зарекомендували себе в минулому, але і в освоєнні нових знань і умінь. Аналогічно, сучасний ринковий простір складається з традиційних споживачів (які не роблять покупок в мережі), кіберспоживачів (які купують товари тільки через Інтернет) і гібридних споживачів (які користуються обома способами) [4, с. 48].

Перед українськими підприємцями та маркетологами постають багато проблем і питань в сфері електронного маркетингу, що потребують глибокого та систематичного дослідження та негайного вирішення. Так в практиці бізнесу поняття електронного маркетингу, електронного бізнесу та Інтернет-маркетингу часто вживають як синоніми, що вносять неточності. Науковці в своїх працях по-різному визначають зміст поняття «електронний маркетинг». На даний час не існує єдиного визначення цього терміну, Табл. 1.

Проаналізувавши представлені в Табл. 1 дефініції поняття «електронний маркетинг» їх умовно можна поділити на кілька груп. Так, Ф. Котлер, П. Р. Сміт, Д. Чаффі, розглядають електронний маркетинг як допоміжний інструмент основної маркетингової діяльності компанії, тоді як, науковці І. В. Буторіна, Е. А. Петрик, В. Л. Плєскач виділяють електронний маркетинг в окремий вид діяльності підприємства. Інші науковці Л. В. Капінус, С. В. Маловичко визначають його як основний, високоефективний інструмент просування на ринку товарів, послуг та ідей. Г. Л. Калинич пропонує умовно поділити електронний маркетинг на два напрями: Перший пов'язаний із застосуванням інструментарію Інтернету для розширення системи маркетингу традиційних підприємств. Другий напрям пов'язаний з появою нового виду моделей бізнесу, основою яких став безпосередньо сам Інтернет [6, с. 306]. Розглянувши та проаналізувавши публікації науковців, нами запропоновано визначення: електронний маркетинг це маркетингова діяльність суб'єктів на електронному ринку із використанням Інтернет інструментарію та формуванням нових бізнес моделей.

На даний час в електронному маркетингу домінує розподільна концепція, потенціал якої дуже величезний. Світ постійно змінюється, разом з тим зросла і ринкова обізнаність споживача і в той час знизилась ефективність традиційних видів маркетингових комунікацій. Зараз тільки 20–40% споживачів звертаються до реклами, щоб обрати товар [10, с. 124]. А інші отримують інформацію з джерел нового покоління. С кожним місяцем ця ситуація змінюється, по мірі того як змінюється технічне забезпечення інформаційних технологій, світ знаходиться в очікуванні товарів — новинок на цьому сегменті ринку.

Отже, стрімкими темпами змінюються Інтернет-технології, разом змінюється специфіка використання інструментарію електронного маркетингу на електронному ринку України.

Освоюючи електронний маркетинг підприємства стикаються з безліччю питань, включаючи те, як створити привабливий web-сайт, рекламувати продукт в Інтернеті, побудувати модель успішного та прибуткового бізнесу. Електронний маркетинг має свою специфіку в використанні правила *чотирьох* «Р» (Product, Price, Promotion, Place). Вибудовуючи

електронний маркетинг підприємству, необхідно пам'ятати, що конкурувати доведеться не тільки з іншими сайтами, але і з традиційними торговими майданчиками. Тому запропоновані товари і послуги (Product) повинні мати відповідну якість, споживчу цінність.

Цінова політика (Price) — важлива складова будь-якої маркетингової стратегії. Торгівля через Інтернет дозволяє економити на витратах, але ана-

ліз цін конкурентів обов'язковий (як в мережі, так і офлайн), важливо будувати гнучку маркетингову стратегію цін.

Особливу увагу, на нашу думку треба приділити саме розробці сайту, тобто місця продажів (Place). Сучасний графічний дизайн сайту; зручність користування їм (навігація по сайту, зручність пошуку інформації, структура сайту); адекватність доменного імені; блокування спам реклами, контент

Таблиця 1

Дефініції поняття «електронний маркетинг»

Автор	Зміст поняття	Джерело
Ф. Котлер	Е-маркетинг — це зусилля компанії з інформування, комунікації, просування і продаж своїх продуктів і послуг за допомогою Інтернету	Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Експрес-курс / Ф. Котлер. — Спб.: Пітер, — 2006. — 466 с.
Асоціація електронного маркетингу («e-Marketing Association»)	Асоціація електронного маркетингу («e-Marketing Association») розуміє під терміном «електронний маркетинг» «будь-яка маркетингова дія, яка містить в собі адресу сайту (URL)» (1999–2004 pp.)	eMA Glossary // eMarketing Association [Electronic Resource]: eMA Glossary of Terms and Phrases. Electronic data — E. Greenwich: eMarketing Association, 1999–2004, Mode of access: http://emarketingassociation.com/members/glossary/index.htm , members only. Title from screen
П. Р. Сміт, Д. Чаффі	Досягнення цілей маркетингу за допомогою цифрових технологій	Smith, P. R. & Chaffey, D. (2005), E-Marketing excellence: at the heart of e-Business, Oxford, UK, Butterworth Heinemann.
І. В. Буторіна	Діяльність компанії, спрямована на отримання прибутку, яка ґрунтується на цифрових технологіях і тих перевагах, які вони представляють	І. В. Буторіна Можливості електронної комерції // Буторіна І.В. Режим доступу http://irinabutorina.ucoz.ru .
Г.Л. Калинич	Електронний маркетинг має особливу специфіку, яка, насамперед, полягає в появі нових інструментів проведення маркетингової кампанії	Калинич Г.Л. Суть та особливості маркетингу в сучасному електронному бізнесі/ Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua
Л. В. Капінус	Електронний маркетинг це комплекс маркетингових заходів, що базується на використанні Інтернет-технологій, комп'ютерних інформаційних технологій, цифрових технологій та електронних комунікаційних мереж, та спрямований на задоволення потреб і бажань споживачів	Л. В. Капінус Види електронного маркетингу в діяльності підприємств харчової промисловості // Капінус Л. В. Режим доступу http://dspace.nuft.edu.ua
С. В. Маловичко	Електронний маркетинг є одним із найбільш популярних засобів просування товарів, послуг та ідей на світовому ринку. Це високоефективний інструмент просування на ринку	С. В. Маловичко Електронна комерція, електронний маркетинг: понятійний аналіз / С. В. Маловичко// Науковий вісник Херсонського державного університету-2015. — № 10. — С. 209–212.
Е. А. Петрик	Теорія і методологія організації маркетингової діяльності в середовищі Інтернету	Е. А. Петрик Інтернет-маркетинг / Петрик Е.А // Московская финансово-промышленная академия — М., 2004–299 с.
В. Л. Плєскач	Електронний маркетинг — це соціальний та управлінський процес, спрямований на задоволення потреб споживачів у мережі Інтернет при створенні пропозиції та обміну товарів / послуг за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій	В. Л. Плєскач Технології електронного бізнесу: Монографія / В. Л. Плєскач. — К.: КНЕУ, 2004. — 223 с.

Джерело: складено автором на основі джерел [1, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12]

сайту — все це впливає на успіх сайту у користувачів, визначає комерційну ефективність.

Просування (Promotion) — включає в себе комплекс заходів по просуванню товару, просуванню сайту (пошукове просування, контекстну і банерну рекламу, e-mail маркетинг, аффіліативний маркетинг, вірусний маркетинг, прихований маркетинг, інтерактивну рекламу, роботу з блогами і т.д.).

Компанії також здобувають досвід в управлінні взаємодією з клієнтами (CRM), суть якого — задоволення індивідуальних потреб кожного окремо взятого цінного клієнта. Для цього потрібно створити клієнтську базу даних і використовувати метод, що дозволяє аналізувати тренди, сегменти ринку і індивідуальні потреби клієнтів з метою успішного здійснення маркетингу [3, с. 61].

Сьогодні в Україні вже створені і продовжують активно розвиватися корпоративні портали, в яких систематизується та класифікується інформація для споживачів і проводиться реєстрація та надання доступу користувачам. При створенні таких порталів запроваджена практика використання відкритих

міжнародних та національних стандартів, зокрема в Україні розроблено технічні умови застосування цих технологій і створено Національний електронний каталог товарів. Провідні портали створюють зворотній зв'язок з покупцем та активно стимулюють процеси написання відгуків та рейтингування поставальників, що дає можливість оцінити їх надійність.

Висновки. Розглянувши різні підходи до розуміння наукового терміну, запропоновано визначати електронний маркетинг як маркетингову діяльність суб'єктів на електронному ринку із використанням Інтернет інструментарію та формуванням нових бізнес моделей.

Перехід на цифрові технології сучасної економіки, зміни електронного ринку та середовища, потребують опрацювання новітніх інструментів електронного маркетингу.

Тому подальші дослідження доцільно спрямувати на обґрунтування принципів, інструментів найбільш актуальних для електронного маркетингу таких як адаптивне експериментування, перебудови процесу визначення ділової стратегії.

Література

1. Буторіна І. В. Можливості електронної комерції / І. В. Буторіна // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://irinabutorina.ucoz.ru>.
2. Дайджест Уанета 2017. Режим доступу: Gemius Україна <http://www.gemius.com.ua/>
3. Ілляшенко С. М. Сучасні тенденції застосування Інтернет-технологій у маркетингу / С. М. Ілляшенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2011. — Т. 2, № 4. — С. 64–74.
4. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс / Ф. Котлер. — Спб.: Питер, — 2006–466 с.
5. Капінус Л. В. Види електронного маркетингу в діяльності підприємств харчової промисловості / Л. В. Капінус [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dSPACE.nuft.edu.ua>
6. Калинич Г. Л. Суть та особливості маркетингу в сучасному електронному бізнесі / Г. Л. Калинич // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>
7. Маловичко С. В. Проблеми застосування електронного маркетингу на підприємствах України / С. В. Маловичко // Глобальні та національні проблеми економіки. — Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. — 2014. — № 2. — С. 614–616.
8. Маловичко С. В. Електронна комерція, електронний маркетинг: понятійний аналіз / С. В. Маловичко // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2015. — № 10. — С. 209–212.
9. Плєскач В. Л. Технології електронного бізнесу: Монографія / В. Л. Плєскач. — К.: КНЕУ, 2004. — 223 с.
10. Хоменко П. Г. Сучасні тенденції розвитку маркетингу / П. Г. Хоменко // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 12(102). — С. 123–133.
11. Петрик Е. А. Інтернет-маркетинг / Е. А. Петрик // Московская финансово-промышленная академия — М., 2004. — 299 с.
12. Smith, P. R. & Chaffey, D. (2005), E-Marketing excellence: at the heart of e-Business, Oxford, UK, Butterworth Heinemann.
13. Worldometers: Real time world statistics [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldometers.info/>.

УДК 339.1

Беньківська Альбіна Тарасівна

студент, магістр

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Беньковская Альбина Тарасовна

студент, магистр

Киевского национального университета имени Вадима Гетьмана

Benkivska Albina

Student, Master of the

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ПОДКАСТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

ПОДКАСТИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ

PODCASTING AS A MARKETING COMMUNICATIONS TOOL

Анотація. В даній роботі проаналізовано подкастинг з точки зору потенційного інструменту маркетингових комунікацій на основі дослідження попередніх праць. Наведено трактування понять «подкаст» та «подкастинг», визначено найбільш точне та доречне, опираючись на теорію маркетингу та сучасні процеси суспільства. Проаналізовано останні дослідження в даній сфері на прикладі США та країн Західної Європи. На основі конкретних компаній, що пропонують свої послуги з подкастингу, наведено ймовірні способи застосування даної технології в межах маркетингу та бізнесу. Було визначено головні практичні характеристики подкастингу та інтегровано його на рівні з іншими традиційними інструментами маркетингових комунікацій. Визначено найголовніші аспекти, на які необхідно звернути увагу при використанні подкасту з метою комерціалізації.

Ключові слова: подкастинг, подкаст, маркетингові комунікації, інструменти маркетингових комунікацій, канали комунікацій, контент, відео контент, аудіо контент, комерційний подкаст, фірмовий подкастинг.

Аннотация. В данной работе проанализировано подкастинг с точки зрения потенциального инструмента маркетинговых коммуникаций на основе исследования предыдущих работ. Приведены трактовки понятий «подкаст» и «подкастинг», определено наиболее точное и уместное, учитывая теорию маркетинга и современные процессы общества. Проанализированы последние исследования в данной сфере на примере США и стран Западной Европы. На основе конкретных компаний, предлагающих свои услуги подкастинга, приведены возможные способы применения данной технологии в рамках маркетинга, а также бизнеса. Были определены главные практические характеристики подкастинга и интегрировано его наравне с другими традиционными инструментами маркетинговых коммуникаций. Определены главные аспекты, на которые необходимо обратить внимание при использовании подкаста с целью коммерциализации.

Ключевые слова: подкастинг, подкаст, маркетинговые коммуникации, инструменты маркетинговых коммуникаций, каналы коммуникаций, контент, видео контент, аудио контент, коммерческий подкаст, брендовый подкастинг.

Summary. In this study podcasting has been analyzed as a potential tool of marketing communications based on an examination of previous works. The interpretation of the concepts «podcast» and «podcasting» is given and the most relevant one is determined, based on the theory of marketing and modern processes of society. The latest research in this area was analyzed with an example of the United States and countries of Western Europe. Possible ways of using this technology in marketing are given based on specific companies which are offering their services in podcasting. The main practical characteristics of podcasting were identified and integrated with other traditional tools of marketing communications. The main aspects were identified, which need to be paid attention to when using a podcast for commercialization purposes.

Key words: podcasting, podcast, marketing communication, marketing communication tools, communication channels, content, video content, audio content, commercial podcast, branded podcasting.

Постановка проблеми. Попри значний розвиток та популярність подкастингу в розвинених країнах, вітчизняний ринок лише починає знайомитися з даним інструментом. Окрім цього

не існує однозначної точки зору щодо ефективності подкасту як потенційного джерела отримання прибутків, його успішної інтеграції в бізнес-процеси підприємства та використання в маркетингових

цілях. Таким чином поширеність даної теми не лише спричиняє потребу в її структурованому вивченні, а й у належній систематизації та огляді потенційних шляхів ефективного застосування.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Особливостям комунікаційної діяльності та її застосуванню у сфері маркетингу присвячені праці багатьох зарубіжних науковців, як Дж. Бернета, С. Моріарті, Дж. Россітера, Л. Персі, Д. Шульца, А. А. Романова, Дж. Еган та багатьох інших. Серед вітчизняних вчених та науковців дану проблематику висвітлювали Т. О. Примак, А. Ф. Павленко, Т. І. Лук'янець, О. Голубкова, Н. Головікіна, Г. Почепцова та інші.

Питання ж подкастингу здебільшого досліджується з точки зору застосування в освітніх послугах та в якості ефективного інструменту для вивчення нового матеріалу. Великий вклад в розуміння подкастингу та його особливостей надають дослідження від провідних дослідницьких компаній — Edison, Nielson, HubSpot та інші. Дмитровським О. було проаналізовано дане питання в контексті журналістики та нового медійного інструменту, однак бракує вітчизняної наукової бази, що висвітлювала би подкаст в рамках економіки та маркетингу зокрема.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є систематизація досліджень та уявлень в темі подкастингу, формування теоретичної бази для подальших досліджень даного питання, аналіз подкастингу з точки зору маркетингових комунікацій, визначення його місця серед існуючих комунікаційних каналів та інструментів, а також надання практичної інформації, що пов'язана з комерційним та ефективним використанням інновацій.

Виклад основного матеріалу. Для більшості українських компаній термін «подкаст» лише зараз стає

знайомим, в той час, коли Північна Америка переживає період становлення та стабільного розвитку даного явища. За даними дослідження компанії HubSpot, яка займається розробкою програмного забезпечення для ефективного маркетингу та продажів, State of Inbound 2017 року, за наступний 2018 рік 15% компаній планують до існуючих каналів маркетингових комунікацій додати подкасти, що загалом займають п'яте місце після таких каналів як YouTube (49%), відео на Facebook (39%), Instagram (33%) та різні додатки-месенджери (20%) [1].

Дослідження Edison «The podcast consumer» 2017 року, в якому було опитано 2000 респондентів віком від 12 років в Сполучених штатах Америки, повідомляє про ріст споживання подкастів до 40% серед опитаних, що на 4% вище попереднього року, а щомісячне прослуховування зросло до 24% за 2017, порівняно з 21% в аналогічному періоді [2].

На графіку (рис. 1) наочно зображено щорічне зростання споживання подкастів в Америці за період з 2008 року по 2017 у відсотках щомісячного прослуховування серед опитаних. Також Edison відзначає, що лояльні слухачі подкастів у середньому слухають близько 5 різних каналів, що на тиждень.

Одними з перших користувачів даної технології стали представники традиційних медіа: свої подкасти запустили телерадіопрограми корпорації BBC, Deutsche Welle, журнал Forbes і газета Washington Post.

Точна дата появи подкастингу невідома, однак авторство належить Адаму Керрі, колишньому ведучому MTV, спільно з розробником RSS Дейвом Вінером, які у 2004 році написали програми автоматичного завантаження аудіофайлу.

Сам термін «подкаст» (англ. Podcast) походить від мультимедійного програвача «iPod», розробленого

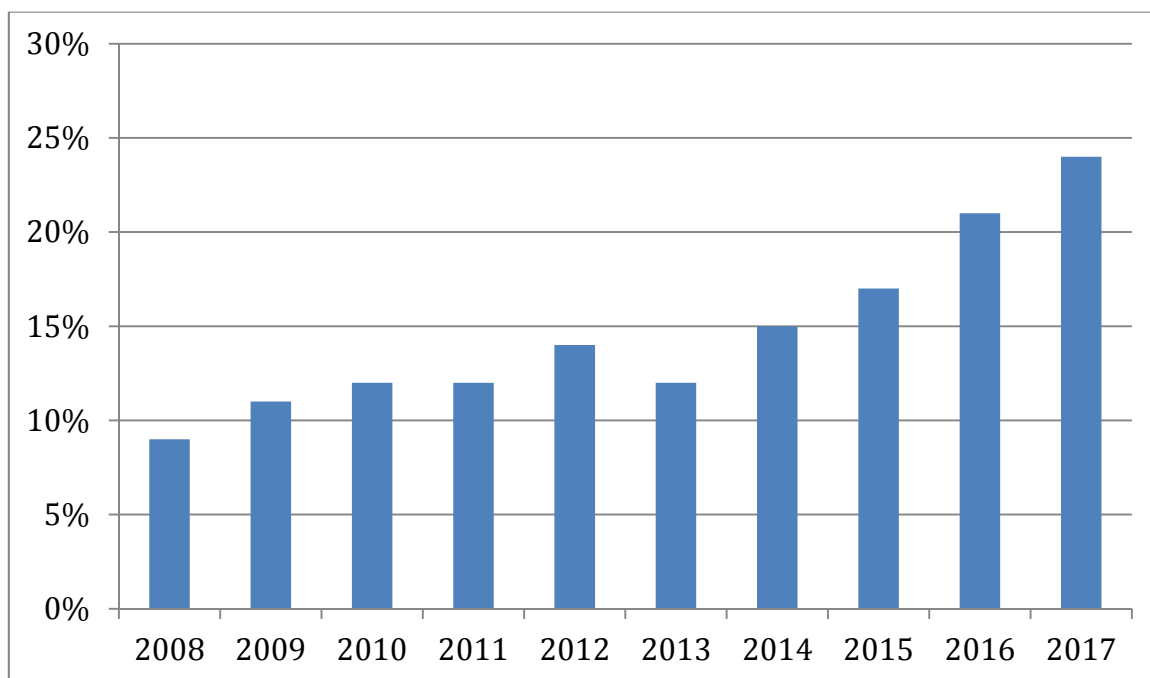

Рис. 1. Щомісячний відсоток прослуховування подкастів [2]

компанією Apple, та терміну «broadcast» — традиційний спосіб отримання інформації на радіо або телебаченні [3].

Таким чином, за словником Merriam-Webster «подкаст» — це програма (музична чи розмовна), яка доступна у цифровій формі для автоматичного завантаження через мережу Інтернет.

Cambridge English Dictionary наводить таке визначення: «подкаст» — це радіопрограма, яка зберігається в цифровій формі, може бути завантаженою з Інтернету та відтворюватися на комп'ютері або в MP3-плеєрі.

На мою думку, також заслуговує уваги тлумачення, надане одним з найбільших цифрових словників англійської мови, Dictionary.com, — «подкаст» являє собою цифровий аудіо-, відеофайл або запис, зазвичай виступає в якості частини певної серії, що може бути завантаженим з вебсайту на медіа-плеєр чи комп'ютер. Дане визначення наголошує не лише на технічній особливості подкасту, а й на специфіці його використання.

Таким чином «подкаст» відображає сам файл, що за змістом може нагадувати радіо-шоу, звукову виставу, містити інтерв'ю, лекції чи будь-що інше, що належить до усного жанру, в той час, коли «подкастинг» — це процес створення подкастів, сфера діяльності, яка дозволяє записувати матеріали кожному охочому. Цим подкастинг і відрізняється від, наприклад, радіостанції, де працюють професійні журналісти. Будь-хто може створити подкаст і надати його для перегляду чи прослуховування кожному, хто зацікавиться в Інтернеті, а також прослухати за зручних обставин, не залежно від часу публікації.

На даний момент, виокремлюють три різновиди подкастингу [4]:

1. Аудіокаст — традиційна форма подкасту у якості аудіофайлу;

2. Відеокаст — мають певну перевагу над аудіоподкастами, тому що вони активізують не тільки слухове сприйняття, а й візуальне, що сприяє кращому запам'ятовуванню.

3. Скрінкастинг (англ. screen — екран та broadcasting — передача) — жанр подкастингу, що транслює для широкої аудиторії відеопотік із записом того, що відбувається на екрані комп'ютера автора.

Додатково накладаються аудіокоментарі й текстові блоки з поясненням того, що відбувається. Ефект від перегляду скрінкастинга аналогічний тому, якби глядач знаходився поряд з автором і той показував би дії на своєму реальному комп'ютері і при цьому давав би коментарі.

За тенденцією активного розвитку та поширення подкастингу не відстає і всесвітня соціальна мережа Facebook, медійний центр якої оприлюднив інформацію, що Facebook до свого інтерфейсу додає можливість ведення аудіо-трансляцій в режимі реального часу [5].

Аналогічно, як і з нещодавною появою відео контенту, мережа надаватиме користувачам можливість прослуховування прямої трансляції звукового файлу у стрічці новин, задавати питання та залишати коментарі в режимі реального часу та легко ділитися зі своєю аудиторією. Дана розробка наголошує не лише на важливості та популярності подкастингу в наш час, а й ставить його на рівні з іншими каналами маркетингових комунікацій, роблячи самостійним інструментом досягнення комерційних цілей.

Якщо оцінювати подкастинг під кутом маркетингових комунікацій, то його місце є досить спірним. З однієї точки зору, даний інструмент можна вважати каналом для поширення контенту на ряду з радіо та телебаченням. Існує навіть поняття *advercasting* (podcast advertising) або комерційний подкастинг — реклама у подкастингу, а також безліч компаній, наприклад, Midroll, AdvertiseCast та інші, які виступають в ролі посередників між рекламодавцями з одного боку та творцями контенту з іншого, поширюючи рекламні відео повідомлення під час, вкінці чи на початку конкретного подкасту.

Загалом, в теорії маркетингу існує п'ять традиційних інструментів маркетингових комунікацій: реклама, зв'язки з громадськістю, прямий маркетинг, персональний продаж та стимулювання збуту, однак сучасні зміни суспільства, зокрема віртуалізація економіки, формують нового індивіда, для якого характернішими є нові комунікативні інструменти — SMM, блогинг, вірусний маркетинг, VR/AR та інше.

Поява маркетингових комунікацій датується від самого початку зародження бізнесу. Згідно зі статтею The Communication Toolbox [6], комунікації та їхнє застосування у маркетингу пройшли довгий шлях трансформацій та зміни форм від принципу «розкажи, аби більше заробити», що несе назву *telling* та «продай більше, аби отримати більше — *selling*, який представляв клієнтам майже невпинне просування товарів та послуг. У 1980-і роки розпочався етап «купівлі» (англ. *buying*), за якого маркетингові підрозділи почали ретельно досліджувати потреби клієнтів, а потім створювати вдало підібране повідомлення задля включення товару безпосередньо в образ життя цільової аудиторії.

Все це призвело до появи останнього етапу, що розпочався в кінці 1990-их і триває досі — «стати найкращими друзями» (англ. *Become best friends*), для якого характерним є не просто привернути увагу цільової аудиторії та розширювати свої межі збуту, а й дбати про стосунки з постійними клієнтами та робити все, аби «той, хто одного разу спробував товар, залишився йому вірним».

Таким чином, попри те, що подкастинг перебуває лише на шляху свого формування, з іншого боку, його вважають повноцінним інструментом маркетингових комунікацій, адже він не лише відповідає принципу досягнення головної ідеї сучасних

маркетингових комунікацій, залучаючи справді лояльну аудиторію, яку можна вважати «друзями», а й інтегровано та гармонійно поєднується з сучасними світовими тенденціями, щороку збільшуючи свою популярність та розширюючи індивідуальне споживання.

Це пояснюється феноменом, який описала у своїй роботі «Віртуалізація комунікативного простору» Белова А. Д., зазначаючи, що однією з найголовніших рис сучасного суспільства є гіперконективність, що «позначає стрімке поширення нових тенденцій і способів комунікації та їх опанування людством у глобалізованому світі, нав'язливе бажання щодо тотального використання мережевих включень, Інтернет-манію, поведінкову адикцію, гаджет-залежність» [7].

Тобто гіперконективність відображає явище, призведене сучасними технологіями, одним з головних досягнень яких вважають поширення Інтернету від локалізованих центрів у вигляді офісів та будинків до кожного індивіда через мобільні телефони та інші портативні пристрої, що нехтує відстанню, часом доби, географічними кордонами. У свою чергу подкастинг стає органічною складовою сучасного портативного світу, надаючи можливість вільного вибору як самого контенту, так і обставин його споживання.

Іншим підтвердженням подкастингу як повноцінного комунікативного інструменту виступають пропозиції для компаній на даному ринку. Зокрема компанія Midroll серед своїх послуг має «фірмовий подкаст» (англ. branded podcast) — що виступає не в якості лише додавання фірмової, продуктової інформації до ефіру, а її інтегрованим, вдалим поєднанням з тематикою подкасту чи серією загалом [8].

Даний подкаст не має заклик до дії, так званого СТА (англ. call to action), однак є одним з ключових елементів загальної історії, які креативно та позитивно поєднані.

Функції, цілі та завдання елементів комплексу маркетингових комунікацій дуже різноманітні. Вони мають ряд принципових відмінностей, які впливають на ефективність вирішення конкрет-

них завдань. Вченими в області маркетингових комунікацій У. Уеллсом, Дж. Бернета і С. Моріарті була зіставлена таблиця (таблиця 1), що дозволяє наочно побачити особливості складових елементів комплексу маркетингових комунікацій в області очікуваного результату, типу контакту зі споживачем і тривалості зворотної реакції на ту чи іншу маркетингову ініціативу [9, с. 22; 10].

Аналізуючи подкастинг як самостійний інструмент маркетингових комунікацій, я виокремила такі особливості:

- **Очікуваний результат** — зміна ставлення та зміна поведінки. Дана особливість нагадує поєднання реклами та зв'язків з громадськістю, адже як і з випадком реклами, комерційне повідомлення не є прихованим, але в той же час інформація звучить в формі «історії» від лідерів думок.
- **Тип контакту** — напівпрямий, що пояснюється індивідуальним споживанням подкастів, власним вибором матеріалу, епізодів.
- **Тривалість зворотної реакції** — середня у випадку звичайного рекламного повідомлення та довготривала, якщо застосовувати фірмовий подкастинг.

Також мною запропоновано до уваги головні характеристики подкасту як елементу маркетингових комунікацій, що були визначені на основі аналізу сучасних джерел та пропозицій на ринку комерційного подкастингу [11; 4; 12; 13; 14]:

1. Основні способи використання

- Комерційний подкастинг в якості купленої реклами, яку можна поділити на три різновиди за своїм місцем в епізоді: pre-roll та post-roll — короткі рекламні повідомлення безпосередньо на початку чи в самому кінці подкасту, mid-roll — довше повідомлення, яка відрізняється вищою ціною, характерним буде для нових товарів, які потребують більшої концентрації споживачів, а також додаткового часу для опису головних характеристик, особливостей;
- Брендований подкаст — створений подкаст на обрану тематику, що гармонійно поєднується

Таблиця 1

Характеристика основних елементів комунікативного міксу

Елементи маркетингових комунікацій	Очікуваний результат	Контакт з суб'єктом	Тривалість зворотної реакції
Персональний продаж	Продажі	Прямий	Коротка
Реклама	Зміни ставлення та зміни поведінки	Непрямий	Середня і довготривала
Стимулювання збуту	Продажі	Напівпрямий	Коротка
Прямий маркетинг	Зміни поведінки	Напівпрямий	Коротка
Зв'язки з громадськістю	Зміна ставлення та зміни поведінки	Напівпрямий	Довготривала
Місця продажу та упаковка	Зміна поведінки	Прямий	Середня

з брендом та висвітлює конкретні аспекти використання, специфіку роботи в якості історії;

- Спонсорство вже відомих подкастів або створення власного проекту.

2. Метрики ефективності

Найважливішою метрикою в подкастингу є завантаження (кількість завантажень одного епізоду), яке еквівалентне сукупному рейтингу («суме») на радіо або телебаченні.

Завантаження не є статистичними оцінками. На відміну від оцінок аудиторії, кожен відповідальний виробник і агентство подкастів підтримує цілісність вимірювання, працюючи з веб-хостингами подкастів та вимірювальними службами, які використовують галузеві стандартні методи для забезпечення точності своїх звітів.

3. Ціноутворення

Здебільшого реклами оцінюються за моделлю ціною за тисячу (англ. cost-per-thousand) завантажень або CPM. Наприклад, зі ставкою 25 доларів США, місце на шоу з 10 000 завантажень за епізод коштує 250 доларів; з 100 000 завантажень — це 2500 доларів.

4. Особливості споживання рекламного повідомлення

- Рекламне повідомлення звучить від знайомих хостів (творців подкасту), які вже користуються авторитетом та мають певне коло лояльних слухачів;
- Рекомендована довжина одного подкасту 7–11 хв, що накладає обмеження на кількість рекламних повідомлень;
- Важкість ігнорування комерційного повідомлення через його раптову появу посеред епізоду, небажання пропустити важливу інформацію;

- Незважаючи на те, що, за думку психологів, аудіали складають не більше 10% населення, мова і звуки здатні впливати на емоційний стан кожної людини. Приємна мелодія і тембр голосу ведучого, розумно розставлені інтонації — всі ці звукові інструменти сприяють популярності подкаста.

- Легкість отримання зворотної реакції — подкасти можуть накопичувати відповіді користувачів у вигляді коментарів до кожної програми.

- Елітарність вподобань аудиторії — націленість на нову, достовірну та ефективну інформацію, напрямок на саморозвиток. Як зазначають дослідження компанії Edison та Nielsen, головні слухачі подкастів — досвідчена молодь з вищою освітою (орієнтовно 25–34 роки), що має нові екологічні та мінімалістичні принципи у житті.

Висновок. Статистика показує, що на сьогоднішній день користувачі у Великобританії слухають близько 6 годин подкастів на тиждень, в Австралії цей показник дорівнює 5,5 год, а в Америці підраховували, що 55% населення знають про те, що таке подкасти, а 21% слухає їх не рідше 1 разу на місяць [1; 15]. Кількість постійних слухачів, як і кількість прослуханих випусків буде збільшуватися, а більшість іноземних спеціалістів стверджують, що подкастинг знаходиться лише на початку свого розвитку. Тим не менше, аналіз в даній роботі свідчить про різноманітність його застосування в бізнесі, у тому числі в якості самостійного інструменту комунікацій.

Дана тема потребує подальшого вивчення, особливо значну увагу вимагає аудиторія слухачів подкастів, адже вона вирізняється на фоні решти споживачів медіа каналів.

Література

1. State of inbound [Електронний ресурс] / HubSpot. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.stateofinbound.com/>.
2. The Podcast Consumer [Електронний ресурс] / Edison Research. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.edisonresearch.com/the-podcast-consumer-2017/>.
3. Ciccarelli S. History of Podcasting [Електронний ресурс] / S. Ciccarelli // Voices.com. — 2013. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.voices.com/resources/articles/podcasting/history-of-podcasting>.
4. Дмитровський О. Особливості подкастингу як основної складової Інтернет-радіо / О. Дмитровський // Теле- та радіожурналістика. — 2017. — № 16. — С. 97–101.
5. Introducing Live Audio [Електронний ресурс] / Facebook Media. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <https://media.fb.com/2016/12/20/introducing-live-audio/>.
6. The external communication and marketing timeline [Електронний ресурс] / The Communication Toolbox — Режим доступу до ресурсу: <http://www.communicationtoolbox.com/external-communication-marketing-timeline.html>.
7. Белова А. Д. Віртуалізація комунікативного простору / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу. — 2015. — Вип. 1. — С. 86–97. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2015_1_10
8. Branded Podcast Overview [Електронний ресурс] / Midroll Brand Studio. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: https://drive.google.com/file/d/0B8Cuboaca_PDX0JpT2Y4cFl5MGM/view.
9. Романов А. А. Маркетинговые коммуникации / А. А. Романов, А. В. Панько. — М.: Эксмо, 2006. — 432 с.

10. Берет Дж. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход / Дж. Берет, С. Мориарти / Перевод с англ. под ред. С. Г. Божук. — СПб: Питер, 2001. — 864 с.
11. Midroll's Definitive Guide to Podcast Advertising [Електронний ресурс] / Midroll Brand Studio — Режим доступу до ресурсу: <http://www.midroll.com/midrolls-definitive-guide-to-podcast-advertising/>.
12. Каладжян А. А. Подкастинг — экспериментальный формат коммуникации [Електронний ресурс] / А. А. Каладжян // Агентство интернет-маркетинга «Matik». — 2008. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.matik.ru/publications/387/>.
13. Nielsen podcast insights [Електронний ресурс] / Nielsen. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.nielsen.com/us/en/insights/reports/2017/nielsen-podcast-insights-q3-2017.html>.
14. State of the Media: Audio Today 2017 [Електронний ресурс] / Nielsen. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.nielsen.com/us/en/insights/reports/2017/state-of-the-media-audio-today-2017.html>.
15. Layton C. Listen Up: 2017 Podcast Predictions [Електронний ресурс] / C. Layton // AdAge. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <http://adage.com/article/digitalnext/podcast-predictions/307210/>.

References

1. State of inbound [Elektronnyi resurs] / HubSpot. — 2017. — Rezhym dostupu do resursu: <http://www.stateofinbound.com/>.
2. The Podcast Consumer [Elektronnyi resurs] / Edison Research. — 2017. — Rezhym dostupu do resursu: <http://www.edisonresearch.com/the-podcast-consumer-2017/>.
3. Ciccarelli S. History of Podcasting [Elektronnyi resurs] / S. Ciccarelli // Voices.com. — 2013. — Rezhym dostupu do resursu: <https://www.voices.com/resources/articles/podcasting/history-of-podcasting>.
4. Dmytrovskiy O. Osoblyvosti podkastynhu yak osnovnoi skladovoi Internet-radio / O. Dmytrovskiy // Tele- ta radiozhurnalistyka. — 2017. — #16. — S. 97–101.
5. Introducing Live Audio [Elektronnyi resurs] / Facebook Media. — 2016. — Rezhym dostupu do resursu: <https://media.fb.com/2016/12/20/introducing-live-audio/>.
6. The external communication and marketing timeline [Elektronnyi resurs] / The Communication Toolbox — Rezhym dostupu do resursu: <http://www.communicationtoolbox.com/external-communication-marketing-timeline.html>.
7. Bielova A. D. Virtualizatsiia komunikativnoho prostoru / A. D. Bielova // Movni i kontseptualni kartyny svitu. — 2015. — Vyp. 1. — S. 86–97. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mikks_2015_1_10
8. Branded Podcast Overview [Elektronnyi resurs] / Midroll Brand Studio. — 2017. — Rezhym dostupu do resursu: https://drive.google.com/file/d/0B8Cuboaca_PDX0JpT2Y4cFl5MGM/view.
9. Romanov A. A. Marketingovyе kommunikatsii / A. A. Romanov, A. V. Panko. — М.: Eksmo, 2006. — 432 s.
10. Beret Dzh. Marketingovyе kommunikatsii: integrirovannyi podkhod / Dzh. Beret, S. Moriarti / Perevod s angl. pod red. S. G. Bozhuk. — SPb: Piter, 2001. — 864 s.
11. Midrolls Definitive Guide to Podcast Advertising [Elektronnyi resurs] // Midroll Brand Studio — Rezhym dostupu do resursu: <http://www.midroll.com/midrolls-definitive-guide-to-podcast-advertising/>.
12. Kaladzhyan A. A. Podkasting — eksperimentalnyy format kommunikatsii [Yelektronniy resurs] / A. A. Kaladzhyan // Agentstvo internet-marketinga «Matik». — 2008. — Rezhim dostupu do resursu: <http://www.matik.ru/publications/387/>.
13. Nielsen podcast insights [Elektronnyi resurs] / Nielsen. — 2017. — Rezhym dostupu do resursu: <http://www.nielsen.com/us/en/insights/reports/2017/nielsen-podcast-insights-q3-2017.html>.
14. State of the Media: Audio Today 2017 [Elektronnyi resurs] / Nielsen. — 2017. — Rezhym dostupu do resursu: <http://www.nielsen.com/us/en/insights/reports/2017/state-of-the-media-audio-today-2017.html>.
15. Layton C. Listen Up: 2017 Podcast Predictions [Elektronnyi resurs] / C. Layton // AdAge. — 2016. — Rezhym dostupu do resursu: <http://adage.com/article/digitalnext/podcast-predictions/307210/>.

УДК 657:339.743

Гринь Вікторія Петрівна

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри «Облік та оподаткування»
Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства науки та освіти України*

Гринь Виктория Петровна

*кандидат экономических наук,
доцент кафедры «Учет и налогообложение»
Государственное высшее учебное заведение
«Запорожский национальный университет»
Министерства науки и образования Украины*

Grin Victoria

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation
Zaporizhzhia National University
of the Ministry of Science and Education of Ukraine*

Комарова Ксенія Вячеславівна

*студентка Державного вищого навчального закладу
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України*

Комарова Ксения Вячеславовна

*студентка Государственного высшего учебного заведения
«Запорожский национальный университет»
Министерства образования и науки Украины*

Komarova Kseniya

*Student of the Zaporizhzhia National University
of the Ministry of Science and Education of Ukraine*

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И КОНТРОЛЯ ВАЛЮТНЫХ ОПЕРАЦИЙ

WAYS OF IMPROVEMENT ACCOUNTING AND THE CONTROL OF CURRENCY TRANSACTIONS

Анотація. Інтеграція України в Європейський союз зумовила необхідність в дослідженні специфіки валютних операцій, які, в свою чергу, характеризуються ризикованістю і складністю проведення. У міжнародній практиці до цих пір не існує єдиної універсальної схеми обліку валютних операцій, і зарубіжні країни використовують різні методи відображення операцій з іноземною валютою.

У даній науковій статті розкрито сутність проблем відображення обліку та контролю валютних операцій, проаналізована діюча методика їх обліку та запропоновано методичні підходи, спрямовані на підвищення якості бухгалтерського обліку для потреб подальшого ефективного управління.

Ключові слова: валютні операції, курсові різниці, валютний курс, облік операцій в іноземній валюті, зовнішньоекономічна діяльність підприємств, облікова політика, внутрішній контроль.

Аннотация. Интеграция Украины в Европейский союз обусловила необходимость в исследовании специфики валютных операций, которые, в свою очередь, характеризуются рискованностью и сложностью проведения. В международной практике до сих пор не существует единой универсальной схемы учета валютных операций, и зарубежные страны используют различные методы отражения операций с иностранной валютой.

В данной научной статье раскрыта сущность проблем отражения в учете и контроле валютных операций, проанализирована действующая методика их учета и предложены методические подходы, направленные на повышение качества бухгалтерского учета для нужд дальнейшего эффективного управления.

Ключевые слова: валютные операции, курсовые разницы, валютный курс, учет операций в иностранной валюте, внешнеэкономическая деятельность предприятий, учетная политика, внутренний контроль.

Summary. Integration of Ukraine into the European Union resulted in the formation of necessity in the study of specific foreign currency transactions, which, in turn, characterized riskiness and complexity of implementation. In international practice, there is still no single universal scheme accounting currency transactions and foreign countries use different methods for displaying foreign exchange operations.

In this scientific article essence problems of accounting and control of foreign currency transactions, analyzes the current method of accounting and methodical approaches aimed at improving the quality of accounting needs for further effective management.

Key words: currency transactions, exchange rate differences, exchange rate, accounting of operations in foreign currency, foreign economic activity of enterprises, accounting policy, internal control

Постановка проблеми. Протягом останніх років значно активізувалася зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання. Насамперед, це явище обумовлюється інтеграцією України до Європейського союзу. У процесі здійснення експортно-імпортних операцій і проведення відповідних розрахунків, ефективність операцій в іноземній валюті суттєво коливається через недосконалість валютного ринку в Україні та девальвацію гривні, в умовах нестабільного економічного та політичного середовища. За таких умов пошук можливих шляхів підвищення ефективності операцій в іноземній валюті потребує максимального використання усіх наявних важелів впливу, в тому числі обліку та контролю як основних джерел інформації для прийняття обґрунтованих та ефективних управлінських рішень. Це відповідно зумовлює необхідність удосконалення облікового забезпечення операцій в іноземній валюті й відображення їхніх результатів у фінансовій звітності підприємств. Нагальною потребою є вироблення рекомендацій щодо державного регулювання та внутрішнього контролю операцій в іноземній валюті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі проблеми удосконалення механізму здійснення операцій в іноземній валюті у сфері зовнішньоекономічної діяльності підприємств відображені, зокрема у працях Л. І. Бабій, Ф. Ф. Бутинця, В. Т. Венцеля, І. А. Волкової, С. Ф. Голова, Т. П. Демчук, В. А. Дерія, І. В. Жиглей, Л. І. Жидасєвої, Л. І. Ірхи, Л. М. Кіндрацької, П. О. Куцика, В. В. Філіна та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для прийняття стратегічних, тактичних і оперативних рішень в управлінні зовнішньоекономічними операціями підприємства необхідна своєчасна, повна та достовірна аналітична інформація, яка може бути

забезпечена лише за умов належної організації бухгалтерського обліку.

З метою підвищення достовірності оцінки валютних операцій введено додатковий критерій визнання — дата здійснення операції. Під критерієм визнання розуміється день набуття підприємством права, згідно законодавства або договору, на підставі первинних документів відображати в бухгалтерському обліку відповідні об'єкти [2, с. 48].

Підприємства, які ведуть зовнішньоекономічну діяльність потребують удосконалення облікових реєстрів в частині ведення їх за кожною іноземною валютою в аналітичних розрізах, запропоновано формувати оборотний та сальдовий баланси за видами валют. Впровадження у практику запропонованих рекомендацій підвищить аналітичність обліку, достовірність інформації про валютні операції, що відображається в фінансовій звітності, та сприятиме ефективному управлінню зовнішньоекономічною діяльністю підприємств.

В Україні використовується монетарно-немонетарний метод обліку курсових різниць. Проте на більшості українських підприємств поділ статей в іноземній валюті на монетарні та немонетарні не здійснюється. Основними причинами такої ситуації є суттєві розбіжності між бухгалтерським обліком і податковими розрахунками. Межа між монетарністю та немонетарністю активів та пасивів є досить умовною, особливо в частині заборгованості в іноземній валюті. У зв'язку з цим наголошено на необхідності чітко визначати спосіб її погашення. Особливо важливим є те, що таку інформацію можна отримати лише з умов укладеного з нерезидентом договору [3, с. 120].

Доцільно використовувати методи середньозваженого курсу або послідовності сплати авансів для оцінки немонетарних статей, виражених в інозем-

ній валюті, у разі проведення часткових авансових виплат, що дозволить здійснювати реальну оцінку відповідних статей [2, с. 66]. Також, суттєвим є відображення в обліку курсових різниць відповідно до їх економічної сутності, запровадження субрахунків, форм облікових регістрів і внутрішньої звітності з валютного контролю, що сприяє формуванню достовірної оперативної інформації про операції з іноземною валютою в аналітичному розрізі одночасно для різних груп користувачів.

При дослідженні організації договірної роботи на підприємствах виявлено, що в 40% випадків нею займаються керівники, які, як правило, не мають спеціальної економічної або юридичної освіти [2, с. 70]. У зв'язку з цим запропоновано функції з укладання зовнішньоекономічних договорів розподіляти між відділами підприємства, пов'язаними з договірною роботою в цілому та з кожною конкретною операцією зокрема. До передачі керівнику проект договору повинен візуватися всіма посадовими особами, які брали участь при його укладанні, у тому числі начальником відділу зовнішньоекономічних зв'язків, юристом і головним бухгалтером.

При укладанні зовнішньоекономічних договорів (контрактів) необхідно приділяти особливу увагу визначенню ціни контракту. Щоб уникнути частини втрат, пов'язаних зі зміною курсів іноземних валют, необхідно укладати контракти із включенням захисних валютно-цінових застережень, що сприятиме мінімізації валютних ризиків. Внаслідок здійснення розрахунків за вище зазначеними контрактами можливим є виникнення різниці між оцінкою заборгованості в момент її виникнення та погашення у валюті платежу, описане явище має назву курсові різниці [2, с. 88]. Чітке визначення курсових різниць, розробка їх класифікації і порядку розрахунку підвищить економічну змістовність даних бухгалтерського обліку відповідно до завдань управління валютними операціями.

Також необхідним є доповнення елементів облікової політики щодо валютних операцій такими статтями: перелік видів діяльності; дати визнання валютних операцій; розрізи аналітичного обліку; методи списання балансової вартості іноземної валюти; методи оцінки немонетарних статей; діяльність структурного підрозділу з валютного контролю, що забезпечує дотримання принципів бухгалтерського обліку.

Для підвищення оперативності та аналітичності обліку валютних операцій пропонуємо за кожною угодою оформлювати довідку бухгалтерії із зазначенням виду заборгованості. При цьому виникає можливість внесення коригувань у бухгалтерський облік при зміні умов погашення боргу шляхом його переведення на інший аналітичний рахунок. В такому разі можливим є здійснювати переоцінку статті за історичним курсом.

Важливим шляхом для підвищення достовірності відображення даних щодо валютних операцій є

підвищення ролі внутрішнього контролю. Зокрема виділення трьох напрямків в системі внутрішнього контролю за валютними операціями: розробка внутрішньої документації, організація раціональної структури такої системи та визначення питань, що підлягають додатковому внутрішньому контролю у зв'язку з дією норм державного валютного контролю [3, с. 123].

До внутрішньої документації, яка регулює порядок здійснення, відображення в обліку та контролю за зовнішньоекономічною діяльністю підприємства, віднесено графік документообігу, наказ про облікову політику, положення про валютний контроль і посадові інструкції працівників, що відповідають за ті чи інші валютні операції.

У наказі про облікову політику слід зазначати перелік видів операцій, що належать до операційної, інвестиційної, фінансової та надзвичайної діяльності на даному підприємстві; дати визнання валютних операцій; методи списання балансової вартості іноземної валюти; розрізи аналітичного обліку для ведення кожного виду рахунків в іноземній валюті; методи оцінки немонетарних статей; порядок організації діяльності структурного підрозділу з валютного контролю.

Для створення раціональної структури системи валютного контролю необхідно враховувати особливості функціонування підприємства та його організаційної структури. Залежно від можна запропонувати або виділити окремий структурний підрозділ — відділ внутрішнього валютного контролю, за працівниками якого необхідно закріпити окремі функції, або покласти виконання функцій валютного контролю на головного бухгалтера. Таким чином, з метою одержання повної інформації про стан валютних операцій на підприємстві необхідно запровадити складання внутрішньої звітності у формі Звіту про стан системи внутрішнього валютного контролю.

Внесені пропозиції з удосконалення обліку валютних операцій підвищують його достовірність та аналітичність, але одночасно призводять до суттєвого збільшення трудомісткості облікових процедур. Відповідно, практична їх реалізація в повному обсязі можлива лише на базі використання сучасних комп'ютерних технологій.

Економічний ефект досягається за рахунок зниження ділових ризиків і максимального використання усіх ресурсів підприємства: підвищення достовірності та точності облікової інформації, оперативності обробки облікових даних та отримання звітності в будь-якому розрізі; виконання складних математичних розрахунків; забезпечення необхідними даними для аналізу валютних операцій; обробки і зберігання великої кількості однотипної інформації; здійснення вибірки інформації з великої кількості даних; покращання контролю за господарською діяльністю підприємства тощо.

Висновки та пропозиції. На даний момент часу можна стверджувати, що облік розрахункових операцій в іноземній валюті ускладнюється врахуванням коливання курсів національної грошової одиниці відносно валюти контрагентів, відображенням в обліку курсових різниць, а також відстеженням порядку купівлі та своєчасності продажу іноземної валюти.

Значна частина засобів валютного регулювання мають рівень законодавчого закріплення і є суттєвим інструментом впливу на інтереси суб'єктів підприємницької діяльності, що, власне кажучи, і визначає необхідність такого високого рівня їх правової регламентації. Водночас, регулювання валютної позиції майже не відображені на законодавчому рівні, а обов'язковий продаж валюти, який є одним із найгостріших засобів впливу на суб'єктів господарювання, запроваджено за рішенням Національного банку України, а не законом.

Таким чином, найбільш загальною пропозицією є прийняття основного акту валютного законодавства у формі Закону України «Про валютне регулювання та валютний контроль».

Чинна законодавча база України на сьогодні знаходиться на важкому шляху своєї трансформації та оновлення нормативних документів у відповідності до практики Європейського союзу. Цей процес створення реформ у майбутньому беззаперечно торкнеться й валютного законодавства, яке вже на даний момент часу потребує здійснення державного регулювання невеликою кількістю нормативних актів, які не будуть суперечити один одному, а навпаки доповнювати та більш конкретно відображати сутність тієї або іншої норми законодавства задля більш ефективного управління та контролю валютних операцій, здійснюваних суб'єктами підприємницької діяльності.

Література

1. Організація міжнародних кредитно-розрахункових відносин: Навчальний посібник / За ред. проф. Г. Г. Кірейцева. — Житомир: ЖІТІ, 2000. — 368 с., у т.ч. автора — 2,0 друк. арк.
2. Бутинець Ф. Ф., Жиглей І. В. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності. Практикум для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / 2-е вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2001. — 224 с., у т.ч. автора — 6,1 друк. арк.
3. Бухгалтерський фінансовий облік: Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. — 4-е вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2002. — 688 с., у т.ч. автора — 3,77 друк. арк.

УДК 336.27

Журавка Федір Олександрович

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної економіки*

Навчально-науковий інститут бізнес-технологій «УАБС» СумДУ

Журавка Федор Александрович

*доктор экономических наук, профессор,
професор кафедры международная экономика*

Учебно-научный институт бизнес-технологий «УАБС» СумГУ

Zhuravka Fedor

Doctor of Economics, Professor

Educational and Scientific Institute of Business Technologies «UABS» of SSU

Кириченко Дар'я Олексіївна

студентка

Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» СумДУ

Кириченко Дарья Алексеевна

студентка

Учебно-научного института бизнес-технологий «УАБС» СумГУ

Kyrychenko Daria

Student of the

Educational and Scientific Institute of Business Technologies «UABS» of SSU

Глубока Наталія Андріївна

студентка

Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС» СумДУ

Глубокая Наталия Андреевна

студентка

Учебно-научного института бизнес-технологий «УАБС» СумГУ

Glubokaya Nataliia

Student of the

Educational and Scientific Institute of Business Technologies «UABS» of SSU

АНАЛІЗ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ

АНАЛИЗ ВНЕШНЕГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА УКРАИНЫ

ANALYSIS OF EXTERNAL STATE DEBT OF UKRAINE

Анотація. У даній науковій роботі було проведено аналіз формування та динаміка зовнішнього державного боргу України. Було виявлено основні проблеми, які стали причинами постійного збільшення зовнішньої державної заборгованості країни та запропоновані методи їх вирішення. Досліджено діяльність основних міжнародних валютно-кредитних організацій та обсяги наданих ними кредитів у вітчизняну економіку. Проаналізовано валютну структуру зовнішнього державного боргу країни та вплив обмінного курсу на нього. Запропоновано основні завдання регулювання та обслуговування зовнішньої державної заборгованості.

Ключові слова: зовнішня державна заборгованість, Україна, міжнародні валютні організації, валютний курс.

Аннотация. В данной научной работе был проведен анализ формирования и динамика внешнего государственного долга Украины. Было выявлено основные проблемы, которые стали причинами постоянного увеличения внешней государственной задолженности страны и предложены методы их решения. Исследована деятельность основных международных валютно-кредитных организаций и объемы предоставляемых ими кредитов в отечественную экономику. Проанализирована валютная структура внешнего государственного долга страны и влияние обменного курса на него. Предложены основные задачи регулирования и обслуживания внешней государственной задолженности.

Ключевые слова: внешняя государственная задолженность, Украина, международные валютные организации, валютный курс.

Summary. Scientific work study the analysis of the formation and dynamics of Ukraine's external debt. The main problems are identified, which became the reasons for the constant increase of the country's external debt and methods of their solution are proposed. The activity of the main international monetary organizations and the volume of their loans to the domestic economy are investigated. The currency structure of the country's external debt and the influence of the exchange rate on it are analyzed. The main tasks of regulation and servicing of external debt are proposed.

Key words: external state debt, Ukraine, international currency organizations, exchange rate.

Постановка проблеми. Зовнішній борг є невід'ємною частиною функціонування майже кожної країни світу. На шляху до формування стабільної економіки та розвиненої держави в цілому жодна з них не мала достатніх власних ресурсів, що спричинило розвиток міжнародної інтеграції, головним чином у фінансовому секторі. Як свідчить практика, раціональне використання зовнішніх коштів сприяє активному економічному зростанню країни, однак зворотній ефект збільшує зовнішню заборгованість держави.

Особливо суперечливим та актуальним це питання є для України, яка є яскравим прикладом безконтрольного використання закордонних позик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти цього питання висвітлені такими вітчизняними науковцями, як: Р. Р. Андрусів, В. Д. Базилевич, С. Я. Бородинець, С. С. Галасанов, В. Д., Лагутін, С. Л. Лондар, С. В. Мочерний, Н. В. Стукало, О. В. Шлапак та інших. Щодо зарубіжних досліджень, то головними авторами є: Л. В. Алмаші, А. Б. Вебер, Е. Герд, Д. Рікардо та інші.

Формулювання цілей статті. Оскільки обсяг зовнішнього боргу країни не є постійним і відбувається постійне оновлення статистичних даних, то аналіз цього питання є необхідним на кожному проміжку часу, що і є метою даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку країни зовнішній борг сягнув безпрецедентного рівня, хоча на момент проголошення незалежності Україна мала нульовий державний зовнішній борг, оскільки всі зобов'язання перейшли до Російської Федерації після розпаду СРСР, як і майже всі золотовалютні резерви. На жаль, енегровитратна структура економіки і обсяг валютних резервів не зміг забезпечити стабільність грошової одиниці, тому існувала необхідність залучення додаткових зовнішніх фінансових ресурсів [6].

Першу зовнішню позику було отримано Україною в 1992 році й загальний обсяг офіційного боргу складав 3,1 млрд дол. США.

У період 1994–1996 рр. Україною були взяті перші позики від міжнародних організацій таких, як: МВФ, ЄБРР та Світовий банк, хоча до цього залучалися кредити в рамках кредитних ліній, відкритих під гарантії Кабінету Міністрів України. У 1996 р. рівень зовнішнього боргу України склав 9,1 млрд дол. США.

Починаючи з 2001 року й до початку світової економічної кризи 2008 року, Україна зменшує фінансове боргове навантаження зовнішніх джерел і відповідно збільшує частку внутрішнього фінансування. З початком 2010 року зовнішній борг держави збільшується шаленими темпами, як це показано в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка зміни державного зовнішнього боргу України у 2008–2017 рр. [3]

Роки	Державний зовнішній борг		Середньомісячний обмінний курс USD/UAH
	млрд грн.	млрд дол.	
2008	86,0	16,3	5,27
2009	135,9	17,4	7,79
2010	181,8	22,9	7,94
2011	195,8	24,6	7,98
2012	208,9	26,8	7,79
2013	223,0	27,9	7,99
2014	485,7	30,8	15,77
2015	818,4	34,4	23,79
2016	981,59	36,1	27,19
2017 (31.08.2017)	954,1	37,3	25,58

Протягом всього періоду 2008–2017 років найбільша частка зовнішніх кредитів була надана Україні в доларах США і валютна структура зовнішнього боргу на 01.07.2017 не зазнала суттєвих змін. Основною валютою зовнішніх запозичень України станом на 01 липня 2017 року залишався долар США (71.5%). Частка зобов'язань у євро зросла до 12.2% (проти 10.5% на початок року). Частка зобов'язань у СПЗ перед МВФ зросла до 12.7% (з 11.5%), а частка зовнішньої заборгованості в гривнях залишилася незначною — 0.9% від валового обсягу боргу. Зобов'язання в російських рублях становили 1.8% від валових зовнішніх зобов'язань українських резидентів. Детальна інформація зображена на рис. 1.

Як відомо, обслуговування зовнішнього державного боргу — один із важливих показників макроекономічної нестабільності в країні. Від обсягів заборгованості та характером її погашення залежать розмір валютних резервів держави, рівень відсоткових ставок, характер поведінки суб'єктів національного

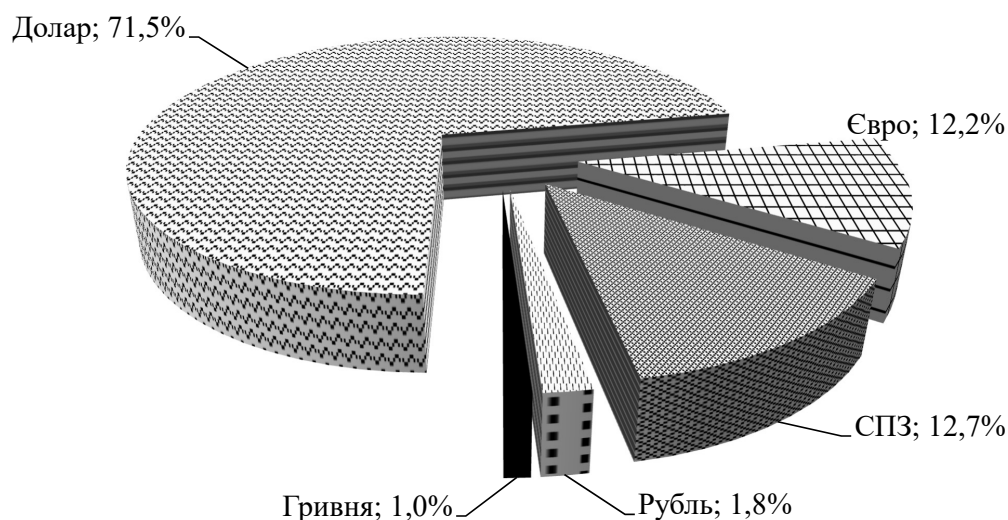

Рис. 1. Валютна структура зовнішнього боргу України на 01.07.2017 [2]

фінансового ринку, а тому як наслідок, валютний курс гривні. Зовнішньоборговий тягар носить девальваційний вплив на українську гривню, яка й без того є недооціненою.

Тому є доцільним проаналізувати динаміку зміни середньомісячного обмінного курсу USD/UAH, детальні дані наведені на рис. 2.

Якщо врахувати обмінний курс, то на даному прикладі яскраво виражено вплив обсягів державного зовнішнього боргу в національній валюті України на валютний курс. Якщо до 2014 року обмінний курс USD/UAH був стабільним, то і рівень заборгованості України збільшувався пропорційно як в гривнях, так і в доларовому вираженні. Починаючи з 2014 року валютний курс різко змінився (з 15,77 у 2014 році до 23,79 у 2015 році), при чому в негативному напрямку для нашої держави, причиною чого стало

збільшення обсягу зовнішнього боргу на декілька мільярдів доларів США, але у гривневому еквіваленті ці показники відрізняються на декілька сотень. І не дивно, що відразу виникає логічна думка, що зміна обмінного курсу обумовлена зміною зовнішнього боргу держави, особливо у розрізі національної валюти.

Окрім долара США, значна частка українських державних зовнішніх зобов'язань виражені в СПЗ (12,7%), що пояснюється великими кредитами України від МВФ.

Зі структури зовнішнього державного боргу за головними кредиторами можна виділити 4 головні групи кредиторів: міжнародні фінансові організації, уряди різних країн світу, іноземні комерційні банки та кредитори, що не віднесені до попередніх категорій. За даними таблиці 2 найбільшими кредиторами України є саме міжнародні фінансові організації,

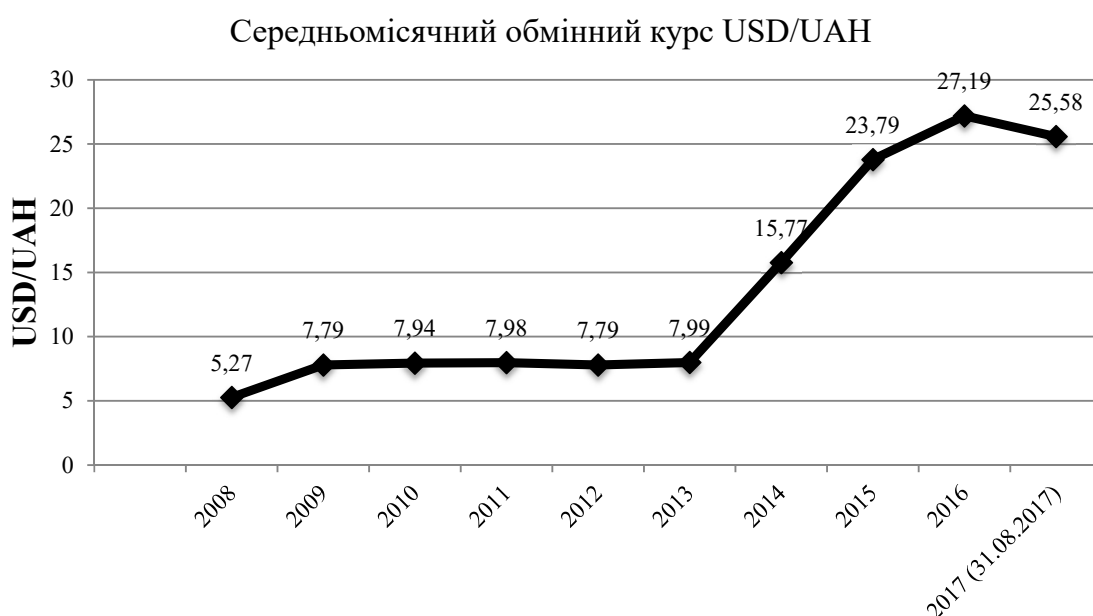

Рис. 2. Динаміка зміни валютного курсу USD/UAH в Україні у 2008–2017 рр. [1]

заборгованість щодо яких становить 30,66% від всього зовнішнього державного боргу, також варто відзначити допомогу урядів таких іноземних держав як: Канада (0,85%), Німеччина (0,68%), Росія (1,62%), США (0,02%), Японія (1,55%).

Дана ситуація з кожним роком лише погіршує фінансовий стан держави, оскільки економіка України стає все більш залежною від іноземних інвесторів.

Така заборгованість спричиняє навантаженість на вітчизняну економіку від обслуговування і погашення боргів, що у майбутньому може призвести до зростання відсоткових ставок на ринку державних запозичень, підвищення рівня оподаткування господарюючих суб'єктів, зменшення виробничого споживання внаслідок падіння інвестицій, відпливу з країни сукупних валютних резервів, зниження міжнародного престижу країни та рівня життя населення. Тому на даному етапі мають бути виконані наступні завдання:

- Мінімізувати витрати та диверсифікувати ризики пов'язані з боргом;
- Правильно спроектувати та затвердити бюджетний закон України;
- Ефективне використання коштів при фінансуванні проектів на державному та місцевому рівнях;
- Фінансування пріоритетних напрямків економічного розвитку країни, а не використання коштів у поточне споживання;

- Цільове використання бюджетних коштів;
- Використання ефективних державних методів регулювання заборгованості;
- Розвиток внутрішнього ринку державних запозичень;
- Удосконалити нормативно-правове забезпечення механізму управління зовнішнім державним боргом;
- Оптимізувати структуру боргу [5].

Необхідно відзначити, що в 2015 році було досягнуто згоди щодо реструктуризації боргу України внаслідок переговорів з кредиторами в Україні. Це сприяло зменшенню боргового навантаження та ризику виникнення дефолту. Реструктуризація полягала в списанні 20% боргу й пролонгації його ще на термін 4 років. Однак постійне відкладання повернення боргу не звільняє країну від відповідальності його виплати, а покладає боргове навантаження на плечі майбутніх поколінь.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проаналізувавши стан зовнішньої державної заборгованості України можна зробити такі висновки:

- По-перше, існує тенденція до постійного зростання зовнішнього державного боргу в Україні, починаючи з 1992 року. Хоча на момент проголошення незалежності України цей показник був

Таблиця 2

Зовнішній державний борг України станом на 31.08.2017 р. (у млрд одиниць) [1]

Зовнішній борг	Дол. США	Грн.	%
	37,31	954,10	100,00%
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	14,75	377,41	39,56%
Європейський Союз	3,35	85,65	8,98%
Європейський банк реконструкції та розвитку	0,65	16,68	1,75%
Європейський Інвестиційний Банк	0,62	15,77	1,65%
Міжнародний банк реконструкції та розвитку	4,91	125,68	13,17%
Міжнародний Валютний Фонд	5,22	133,54	14,00%
Фонд чистих технологій (МБРР)	0,00	0,09	0,01%
2. Заборгованість за позиками, одержаними від урядів іноземних держав	1,78	45,17	4,72%
Канада	0,32	8,15	0,85%
Німеччина	0,26	6,53	0,68%
Росія	0,61	15,50	1,62%
США	0,01	0,19	0,02%
Японія	0,58	14,80	1,55%
3. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	19,04	487,12	51,05%
ОЗДП 2013 року	3,00	76,74	8,04%
ОЗДП 2014 року	1,00	25,58	2,68%
ОЗДП 2015 року	14,04	359,22	37,65%
ОЗДП 2016 року	1,00	25,58	2,68%
4. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	1,74	44,40	4,67%

нульовим. Це було спричинено важкими фінансовими умовами, у яких опинилася Україна після розпаду СРСР і неспроможність влади розробити ефективні методи управління державою;

- По-друге, значний вплив коливання державного зовнішнього боргу на обмінний курс долара США до гривні;
- По-третє, висока залежність від іноземних інвесторів, найбільшим чином виражена в міжнародних валютно-фінансових організаціях, які при наданні кредитів вимагають виконання певних умов, які можуть негативно вплинути на рівень життя населення;
- По-четверте, постійна пролонгація кредитів збільшує боргове навантаження на майбутні покоління;
- По-п'яте, були визначені необхідні заходи щодо оптимізації зовнішнього державного боргу України, які полягають у мінімізації витрат та диверсифікації ризиків пов'язаних з боргом, правильному спроектуванню та затвердженню бюджетного закону України, ефективному використанні ко-

штів при фінансуванні проектів на державному та місцевому рівнях, фінансуванні пріоритетних напрямків економічного розвитку країни, а не використанні коштів у поточне споживання, цільовому використанні бюджетних коштів, використанні ефективних державних методів регулювання заборгованості, розвитку внутрішнього ринку державних запозичень, удосконаленні нормативно-правового забезпечення механізму управління зовнішнім державним боргом та оптимізації структури боргу.

На сьогоднішній день, за умов коли дефіцит грошових ресурсів є вагомою проблемою, а постійна нестабільність на мікрорівні та швидка динаміка змін зовнішнього середовища вимагають постійного моніторингу та аналізу зміни тенденції руху зовнішнього державного боргу. Необхідно правильно визначитися з основними пріоритетними напрямками руху української економіки і відповідно до них правильно скласти стратегію економічного розвитку на середньостроковий період.

Література

1. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
2. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua>.
3. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>.
4. Вахненко, Т. П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи [Текст] / Т. П. Вахненко // Фінанси України. — 2009. — № 6. — С. 14–28.
5. Семко Т. В. Вплив державного боргу на стійке функціонування національної економіки / Т. В. Семко, М. В. Покутня // Економіка, фінанси, право. — 2010. — № 6. — С. 6–11.

References

1. Ministry of Finance of Ukraine, available at: <http://www.minfin.gov.ua>.
2. Official site of the National Bank of Ukraine, available at: <https://www.bank.gov.ua>.
3. The Official website of World Bank, available at: <http://www.worldbank.org>.
4. Vakhnenko, T.P., «Features of the formation of public debt management and so its components during the financial crisis», Finance of Ukraine, no 6, pp. 14–28.
5. Semko, T.V. and Pokutnya, M.V. (2010), «The impact of public debt on the stability of the national economy», Business, Finance, Law, no 6, pp. 6–11.

УДК 657.6:331.2:631.11

Кашперська Анастасія Іванівна

*старший викладач кафедри бухгалтерського обліку, аудиту та оподаткування
Харківський державний університет харчування та торгівлі*

Кашперская Анастасия Ивановна

*старший преподаватель кафедры бухгалтерского учёта, аудита и налогообложения
Харьковский государственный университет питания и торговли*

Kashperska Anastasiia

*Senior Professor of the Department of Accounting, Audit and Taxation
Kharkiv State University of Food Technology and Trade*

Струпова Аліна Геннадіївна

студентка

Харківського державного університету харчування та торгівлі

Струпова Алина Геннадьевна

студентка

Харьковского государственного университета питания и торговли

Strupova Alina

Student of the

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА РАСЧЕТОВ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF INTERNAL AUDIT OF PAYMENTS FOR LABOR IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Анотація. В даній статті розкрита сутність та доцільність організації внутрішнього аудиту розрахунків з оплати праці в сільськогосподарських підприємствах. Узагальнено питання методичного та організаційного характеру внутрішнього аудиту в сільськогосподарських підприємствах. Виділено основні етапи аудиторської перевірки. У статті сформована та запропоновано: структуру положення про відділ внутрішнього аудиту, плану та програми аудиторської перевірки, робочі документи внутрішнього аудитора. Проаналізовано питання удосконалення системи внутрішнього аудиту в сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: внутрішній аудит, організація та методика внутрішнього аудиту, внутрішній аудит розрахунків з оплати праці, сільськогосподарські підприємства.

Аннотация. В данной статье раскрыта сущность и целесообразность организации внутреннего аудита расчетов по оплате труда в сельскохозяйственных предприятиях. Обобщены вопросы методического и организационного характера внутреннего аудита в сельскохозяйственных предприятиях. Выделены основные этапы аудиторской проверки. В статье сформирована и предложена: структура положения об отделе внутреннего аудита, плана и программы аудиторской проверки, рабочие документы внутреннего аудитора. Проанализированы вопросы совершенствования системы внутреннего аудита в сельскохозяйственных предприятиях.

Ключевые слова: внутренний аудит, организация и методика внутреннего аудита, внутренний аудит расчетов по оплате труда, сельскохозяйственные предприятия.

Summary. The essence and practicality of organizing internal audit of payments for labor in agricultural enterprises are revealed in this article. The issue of methodological and organizational nature of internal audit in agricultural enterprises is summarized. Main stages of financial audit are outlined. The following points are formed and suggested in the article: structure of the regulations of internal audit department, plan and program of financial audit, work documents of internal auditor. The issue of improvement of internal audit system at agricultural enterprises was analyzed.

Key words: internal audit, organization and methods of internal audit, internal audit of payments for labor, agricultural enterprises.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку національної економіки та активне реформування відносин власності в аграрному секторі є об'єктивною передумовою проведення аудиторських перевірок на сільськогосподарських підприємствах. Проведення аудиту сільськогосподарських підприємств відрізняється від інших характерною для сільського господарства сукупністю природних і галузевих чинників, які доцільно враховувати на всіх етапах перевірки. Тому необхідне удосконалення методики та організації аудиту сільськогосподарських підприємств через виділення об'єктів, джерел інформації, методичних прийомів, що забезпечують комплексне дослідження господарських операцій у процесі аудиторської перевірки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання аудиту, а саме: теоретичні аспекти аудиту, організація та методологія аудиту, стан та перспективи розвитку аудиту в Україні — знайшли відображення у працях вітчизняних вчених-економістів: Г. М. Давидова [3], Н. І. Дорош [4], М. Д. Корінко [9], Л. П. Кулаковської [7], О. А. Петрик [10], О. Ю. Редько [12], В. С. Рудницького [13], В. Я. Савченка [14] та ін. Водночас низка науковців вивчає окремі підходи в аудиті, враховуючи специфіку галузі. Особливості аудиту в сільськогосподарських підприємствах розглядали М. Д. Білик [1], О. Г. Пономаренко [11], та ін. Проте, незважаючи на певний досвід, накопичений до теперішнього часу в галузі аудиту, деякі питання залишаються не до кінця вирішеними. Зокрема, недостатньо досліджено окремі аспекти організації аудиту в аграрному секторі, забезпечення якості аудиторського обслуговування, використання ефективних методик практичного проведення аудиту в умовах специфічних особливостей сільськогосподарського виробництва.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблем організації та методики внутрішнього аудиту розрахунків з оплати праці в сільськогосподарських підприємствах та розробка шляхів його удосконалення відповідно до вимог чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аудит — перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, П(С)БО

або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів [3].

Аудит розрахунків з оплати праці в сільськогосподарських підприємствах відіграє важливу роль у системі як внутрішнього, так і зовнішнього контролю. Це пов'язано з тим, що облік праці і заробітної плати в сільському господарстві сезонний, трудомісткий, потребує уваги і сконцентрованості, оскільки пов'язаний з обробленням великої кількості первинної інформації, має багато однотипних операцій, здійснення яких потребує багато часу. Основне завдання аудиту оплати праці — перевірка дотримання нормативно-правових актів при нарахуванні заробітної праці та утриманнях з неї, правильності організації бухгалтерського обліку з оплати праці.

Правильна побудова й чітке функціонування системи обліку розрахунків з оплати праці на підприємстві також багато в чому залежать від наявності налагодженого внутрішнього аудиту. Організація внутрішнього аудиту є одним з найбільш дієвих способів контролю за станом обліку розрахунків з оплати праці.

Внутрішній аудит на сьогодні — досить суперечливе явище. Адже саме внутрішній аудит дозволяє підвищити ефективність управління як фінансовою, так і господарською діяльністю підприємства, а також приймати раціональні управлінські рішення. Внутрішній аудит у загальному вигляді можна подати таким чином:

- це система контролю;
- організовується в межах підприємства та за ініціативою його керівників (власників);
- регламентація дій відбувається на підставі внутрішніх документів;
- здійснюється окремо створеною службою або посадовою особою;
- організується з метою контролю за ефективністю діяльності, виявлення резервів та запобігання помилок;
- підпорядковується виключно керівництву підприємства [8, с. 148].

Процес організації внутрішнього аудиту повинен супроводжуватися необхідними інформаційними, технічними, людськими (підбір, тестування, виховання кадрів) ресурсами, розробленими організаційними регламентами. На нашу думку, під організацією внутрішнього аудиту розрахунків з оплати праці слід розуміти діяльність працівників спеціалізованого структурного підрозділу (внутрішнього

Таблиця 1

Переваги та недоліки внутрішнього аудиту

Питання	Коментар
1	2
Переваги внутрішнього аудиту на підприємстві	- виявлення резервів підприємства (у розрізі засобів та їхніх джерел); - надання рекомендацій відносно вдосконалення систем бухгалтерського, податкового та оперативного обліку; - оцінка ефективності використання ресурсів підприємства; - підвищення інвестиційної привабливості підприємства для зовнішніх інвесторів; - попередження порушень.
Недоліки внутрішнього аудиту на підприємстві	- зміна організаційної структури підприємства, що тягне за собою як фінансові, так і інші види витрат (організація відділу внутрішнього аудиту вимагає залучення спеціалістів, окремого місця розміщення служби та збільшення документації); - незацікавленість керівництва та власників підприємства в достовірній інформації.

аудитора) суб'єкта сільськогосподарського підприємства, спрямовану на оцінювання ефективності, результативності, економічності та продуктивності процесів, пов'язаних із виникненням витрат.

Проводити внутрішній аудит необхідно відповідно до міжнародних стандартів аудиту (МСА), які містять такі організаційні принципи: документування, взаємодія аудиторів, планування, звітність за підсумками аудиту, поінформованість клієнта. Дотримання цих принципів дозволить організувати в сільськогосподарських підприємствах якісну аудиторську перевірку, правильно розподілити функціональні обов'язки фахівців і витрати часу на виконання запланованих робіт аудиторського процесу, скласти змістовний і неупереджений аудиторський звіт.

Перш за все, доцільно розглянути переваги та недоліки внутрішнього аудиту на підприємстві (табл. 1.) [8, с. 149]:

Таким чином, впровадження внутрішнього аудиту має досить багато позитивних наслідків, але через недостатню кількість кваліфікованих спеціалістів за даним напрямом та значні витрати на їх оплату праці, керівники на підприємствах сільського господарства в штат своїх працівників за даною спеціальністю не наймають. Але керівникам слід розуміти, що внутрішній аудит в сільськогосподарських підприємствах повинен функціонувати

незалежно. Його організація потрібна, перш за все, не для виявлення порушень та покарання винних осіб, а для визначення слабких місць підприємств та надання рекомендацій щодо підвищення ефективності систем та процесів.

Отже, щоб уникнути даних помилок і порушень та покращити роботу підприємства, вважаємо за доцільне створення відділу внутрішнього аудиту в сільськогосподарських підприємствах (на великих підприємствах) або введення посади спеціаліста, що буде виконувати функції внутрішнього аудитора (на підприємствах невеликого розміру). Діяльність відділу аудиту повинна визначатися стандартами аудиту «Достовірність і повнота інформації», «Узгодженість з політикою, планами, законами, нормативами», «Рациональність та ефективність використання ресурсів», «Збереження активів», «Досягнення цілей операційної діяльності». Однією з передумов успішної роботи виконавців аудиту є дотримання вимог внутрішніх організаційних регламентів, розроблених на підприємстві. Роботу відділу внутрішнього аудиту на підприємстві доцільно регламентувати Положенням про відділ внутрішнього аудиту (рис. 1).

У Положенні повинні бути чітко сформовані обов'язки та права аудитора, поставлене завдання та визначені функції, які внутрішній аудитор (або аудитори) повинні виконувати. Чітке дотримання вимог Положення про організацію внутрішнього

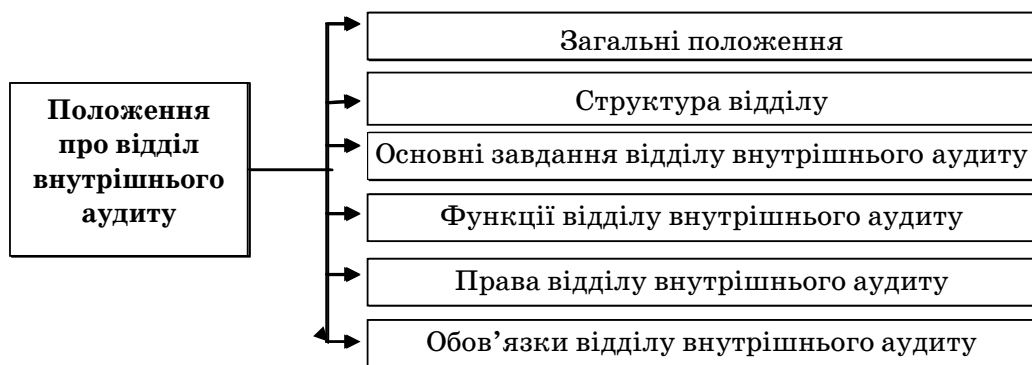

Рис. 1. Структура Положення про відділ внутрішнього аудиту на підприємстві

Таблиця 2

Загальний план аудиту праці та заробітної плати

№ з/п	Планові види робіт	Термін, дні
1	2	3
1	Перевірка дотримання положень законодавства про працю	
2	Перевірка системи нарахувань заробітної плати	
3	Перевірка обґрунтованості пільг та утримань із заробітної плати	
4	Перевірка ведення аналітичного обліку по працюючих і зведених розрахунків по оплаті праці	
5	Перевірка розрахунків з нарахування податків і платежів у позабюджетні фонди	
6	Оформлення результатів перевірки	

аудиту сприятиме підвищенню ефективності не лише даного відділу, а й покращенню роботи самого підприємства та, в першу чергу, відділу бухгалтерії.

Також для раціональної організації внутрішнього аудиту заробітної плати нами запропоновано загальний план внутрішнього аудиту (табл. 2). Планування охоплює стандартизовані процедури і базується на загальній концепції аудиту. У плані аудиторської перевірки сільськогосподарських підприємств доцільно врахувати наступні фактори: розмір підприємства; об'єкт перевірки є вузько направленим; використання підприємством інформаційних технологій та бухгалтерських програм («1С: Бухгалтерія сільськогосподарського підприємства 8 для України», «М. Е. Дос» і т.ін.)

План аудиту є основою для формування програми проведення внутрішнього аудиту заробітної плати. Програма аудиту — перелік аудиторських процедур, за допомогою яких здійснюється перевірка конкретних об'єктів аудиту і накопичується інформація для аудиторського висновку. Програма, зазвичай розробляється досить детально для систематизації роботи та збільшення рівня контролю (табл. 3).

Запропонована нами програма перевірки відображає порядок проведення внутрішнього аудиту з відповідними процедурами, а також передбачає час, необхідний для їх здійснення. Використання

програми дасть змогу систематизувати роботу та збільшить рівень контролю аудиту.

Під час аудиту використовуються різні методи й методичні прийоми: перерахунок, перегляд, оцінка фактичної наявності, зіставлення, оцінка. Перевіряються розрахункові та платіжні відомості, особові рахунки співробітників, а також первинні документи (табелі, наряди тощо), на основі яких здійснюються нарахування заробітної плати. Потрібно звернути увагу на правильність заповнення цих документів, відповідність їх заповнення чинним нормативно-законодавчим актам. Після тестування аудитор розробляє програму перевірки, згідно з якою здійснюється детальне вивчення операцій. Кожне сільськогосподарське підприємство в умовах ринкових відносин може застосовувати різні форми оплати праці та матеріальної винагороди, може залучати сезонних працівників. Тому аудитор визначає, яка система оплати праці застосовується на підприємстві і, відповідно, обирає шлях перевірки. Методом арифметичного контролю встановлюються помилки в підрахунках у первинних документах або у розрахункових відомостях. Звертається увага на правильність оформлення та нарахування різних виплат робітникам [2, с. 346].

Для того, щоб сформулювати конкретну методику аудиторської перевірки з оплати праці, доцільно виділити наступні етапи (рис. 2).

Рис. 2. Етапи аудиторської перевірки розрахунків з оплати праці

Таблиця 3

Програма внутрішнього аудиту заробітної плати

№ з/п	Перелік аудиторських процедур	Документи, які перевіряються	Бюджет робочого часу, дні
1	2	3	4
1. Перевірка дотримання положень законодавства про працю			
1.1.	Правильність оформлення працівників (приймання і звільнення)	Накази, контракти, трудові договори, особові картки	
1.2.	Правильність застосування тарифних ставок при погодинній оплаті	Штатний розклад, алгоритми розрахунків, тому що розрахунки ведуться за допомогою ПК	
1.3.	Перевірка обліку робочого часу, дотримання встановленого режиму роботи	Табеля обліку розрахунків робочого часу (ф. № П-5), особові картки (ф. № П-2)	
2. Перевірка системи нарахувань заробітної плати			
2.1.	Обґрунтованість нарахувань заробітної плати	Положення з оплати праці, трудові договори, особові картки, розрахунково-платіжні відомості, облікові листи тракториста-машиніста	
2.2.	Обґрунтованість та правильність нарахування додаткових виплат	Лікарняні листи	
2.3.	Перевірка правильності нарахування зарплати водіям, трактористам і механізаторам	Розрахунково-платіжні відомості	
3. Аудит обґрунтованості застосування пільг та утримань із заробітної плати			
3.1.	Правомірність застосування відряджень і пільг для обчислення податку на доходи фізичних осіб	Документи, надані співробітником на використання податкових соціальних пільг, відряджень, розрахунково-платіжні відомості	
3.2.	Правильність утримань за виконавчими листами	Наявність виконавчих листів, правильність розрахунку листів в вкладному до виконавчого листа	
3.3.	Правильність утримання підзвітних сум	Авансові звіти і первинні документи до них, прибутковий та видатковий касові ордери	
3.4.	Перевірка депонованих сум по заробітній платі	Книга аналітичного обліку депонованої заробітної плати, каса	
4. Перевірка ведення аналітичного обліку по працівникам і зведених розрахунків з оплати праці			
4.1.	Перевірка ведення аналітичного обліку розрахунків по фізичних особах підприємства, за всіма видами оплат	Розрахунково-платіжні відомості, дані фонду Соціального Страхування із Сукупним річним доходом на кожного співробітника	
4.2.	Перевірка правильності відображення оборотів за рахунками і субрахунками Головної книги з аналогічними показниками реєстрів синтетичного обліку	Головна книга, журнали-ордери, оборотно-сальдові відомості, розрахунковий листок та утримання із заробітної плати	
5. Аудит розрахунків з нарахування податків і платежів у позабюджетні фонди			
5.1.	Перевірка правильності розрахунків з нарахування податків і платежів до бюджету та позабюджетні фонди	Звіт по коштах загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	
6. Оформлення результатів перевірки			
6.1.	Оформлення результатів	Попередня аудиторська перевірка та висновки по кожному етапу перевірки	

Так, перший етап — підготовчий. Його метою є краще розуміння системи трудових відносин підприємства, виявлення незвичних фактів у звітності.

Отже, приступаючи до перевірки розрахунків за виплатами працівникам перш за все необхідно з'ясувати:

1. Які системи і форми оплати праці застосовуються в організації?

2. Чи існує на підприємстві внутрішнє положення про оплату праці працівників?

3. Як організований облік розрахунків за виплатами працівників?

Тому свою роботу аудитор доцільно розпочинати з тестування системи внутрішнього контролю і стану бухгалтерського обліку (табл. 4).

Також, в рамках першого етапу аудитор встановить, як: здійснюється оформлення співробітників

Таблиця 4

Приклад тесту з аудиту розрахунків з оплати праці

№ з/п	Зміст питання	Відповідь		Інформація відсутня	Примітки
		Так	Ні		
1	2	3	4	5	6
1	Чи укладений колективний договір?				
2	Чи затверджений наказом штатний розклад?				
3	Чи затверджений графік відпусток?				
4	Які нормативні документи є у розпорядженні бухгалтерії: – з оплати праці; – із загальнообов’язкового пенсійного страхування; – зі страхування від нещасного випадку на виробництві; – зі страхування на випадок безробіття.				
5	Ким ведуться накази про прийняття, звільнення, надання відпусток: – кадровою службою; – секретарем; – керівником?				
6	Чи не виконують нижчевказані обов’язки особи, що нараховують заробітну плату: – комплектування особового складу і звільнення; – ведення обліку персоналу; – функції касира?				
7	Виплата заробітної плати відбувається: – на картку банку; – виплачується в касі.				
8	Як саме здійснюються нарахування зарплати й утримання з неї: – автоматизовано; – вручну?				
9	Яка система оплати праці застосовується на підприємстві: – погодинна; – відрядна; – акордна?				
10	Доступ до комп’ютеризованого обліку заробітної плати мають тільки особи, яким необхідний доступ у межах службових обов’язків?				

при їх прийманні та звільненні; який стан обліку робочого часу співробітників, особливості побудови системи оплати праці тощо; перевіряє правильність оформлення працівників (приймання на роботу та звільнення) за наказами, контрактами, трудовими угодами. Отже, на цьому етапі роботи аудитор може зробити попередній висновок про повноту і законність розрахунків з оплати праці.

Особливу увагу доцільно приділити нарахуванню заробітної плати тимчасовим (сезонним працівникам). Необхідно з’ясувати причину цих витрат й уточнити, чи не було випадків нарахування заробітної плати на основі підроблених документів або через підставлених осіб. Джерелами для даної перевірки виступають: таблиць обліку робочого часу, графік змінності, посадові інструкції, особові картки, розрахунково-платіжні відомості, накопичувальні картки виробітку і заробітної плати, книги аналітич-

ного обліку видів оплати праці, реєстр депонованої заробітної плати, синтетичні регістри за рахунком 66, Головна книга.

На другому етапі внутрішній аудитор, зіставляє дані синтетичного та аналітичного обліку, проводить арифметичну перевірку по заробітній платі. Більшу увагу в першу чергу, він приділить зарплаті, яка нараховується за нічний час, адже як ми зазначали, що це одна із найпоширеніших помилок бухгалтерії. Окрему увагу аудитор приділяє перевірці оплати праці працівникам, які працюють за сумісництвом, при цьому аудитор зіставляє час роботи сумісника на підприємстві з часом його роботи в інших підприємствах, і встановлює, чи не працював він у різних підприємствах в один і той самий час, визначає кількість відпрацьованих годин. Аналізуючи правильність платіжних операцій, аудитор перш за все звертає увагу на правильність

оформлення розрахунково-платіжних відомостей (наявність підписів керівник, головного бухгалтера, відсутність дописок, необумовлених виправлень або повторення прізвища до цієї і тієї ж особи в платіжних відомостях).

Перевіряючи стан аналітичного обліку розрахунків з оплати праці, аудитор порівнює залишок, показаний у Головній книзі по рахунку 66; встановлює відповідність аналітичного та синтетичного обліку за цим рахунком; у випадку виявлення розбіжностей між аналітичним і синтетичним обліком встановлює їх причини.

Далі, перед тим, як переходити до останнього етапу роботи, аудитору доцільно провести анонімне анкетування серед працівників. Для отримання відповідей на перелік сформульованих заздалегідь питань, які мають відношення до внутрішнього аудиту заробітної плати, а також для зручності його проведення нами запропоновано Анкету внутрішнього аудиту заробітної плати (табл. 5).

Таким чином, анкета є отриманням необхідної інформації в частині загальних питань в організації заробітної плати на підприємстві, а також в розрізі окремих процесів господарської діяльності для викриття недоліків в нарахуванні зарплати працівникам. У представленій вище анкеті наведено оптимальну кількість запитань для оцінки обліку та методики нарахування заробітної плати на підприємстві.

Заключний етап передбачає складання звіту про проведену аудиторську перевірку. На цьому етапі, внутрішній аудитор аналізує робочу документацію

складену на попередніх етапах перевірки. Виявлені на попередніх етапах роботи порушення, аудитор відображає в робочих документах аудитора.

Після завершення аудиторської перевірки внутрішній аудитор надає керівнику акт, де будуть вказані порушення та рекомендації для покращення роботи. Та важливим є те, що, щоб був не просто наданий звіт про зроблену роботу, а, щоб керівник відреагував на порушення та зауваження аудитора та сприяв на реалізації розроблених заходів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, внутрішній аудит розрахунків з оплати праці дозволяє переконатися у тому, що фонд оплати праці і трудовий потенціал підприємства використовується повністю і ефективно, а організація та умови праці відповідають вимогам законодавства. Запропоновані заходи та послідовність перевірки внутрішніх розрахунків з персоналом з оплати праці дадуть змогу раціонально використовувати і розподіляти робочий час аудитора, а також знизити ризик невиявлення помилок і підвищити ефективність обробки облікової інформації та внести рекомендації стосовно підвищення ефективності систем управління оплатою праці. Також, внутрішнім аудиторам доцільно використовувати сучасні інформаційні технології та аудиторські програми в процесі своєї діяльності, що дозволить якісно виконувати роботу, враховуючи специфіку діяльності сільськогосподарських підприємств, що дасть можливість підвищити оперативність, контроль та якість проведення перевірки загалом.

Таблиця 5

Анкета внутрішнього аудиту заробітної плати

№ з/п	Зміст питання	Відповідь	
		Так	Ні
1	2	3	4
1	Чи були випадки, коли заробітна плата виплачувалась невчасно?		
2	Чи була Вам обґрунтована причина даної затримки?		
3	Чи не було нараховано додатково кошти за суміщення професій?		
4	Чи завжди бухгалтерія надає розрахунковий лист зарплата?		
5	Як часто Вас викликають працювати у святкові чи вихідні дні? Ви отримуєте: А) в 2-му розмірі заробітну плату за відпрацьований день згідно з законодавству; Б) надається інший вихідний; В) оплата за цей день здійснюється, як за звичайний робочий день (згідно посадового окладу)?		
6	За роботу в вечірній час, Вам оплачується додатковий відсоток?		
7	За роботу в нічний час, Вам оплачується додатковий відсоток?		
8	Чи відома Вам інформація про додаткову недержавну пенсію?		
9	Чи бажали б Ви, щоб з вашої заробітної плати знімався відсоток на додаткову недержавну пенсію?		
10	Чи влаштовує Вас, те що заробітна плата виплачується на банківську картку?		

Література

1. Білик М. Д. Організація і методика аудиту сільськогосподарських підприємств: підручник / М. Д. Білик. — К.: Вид-во КНЕУ, 2003. — 628 с.
2. Виноградова М. О. Аудит: навчальний посібник / М. О. Виноградова. — К.: ЦУЛ, 2014. — 500 с.
3. Давидов Г. М. Аудит: [підручник] / Г. М. Давидов. — К.: Знання, 2004. — 511 с.
4. Дорош Н. І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві / Н. І. Дорош // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Економічна. — 2014. — Вип. 44. — С. 148–152.
5. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 01.05.2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
6. Каменська Т. О. Внутрішній контроль і аудит в управлінні: практ. посіб. / Т. О. Каменська, О. Ю. Редько; Наук. шк. аудиту, Нац. Центр Обліку та Аудиту. — К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2015. — 375 с.
7. Кулаковська Л. П., Піча Ю. В. Організація і методика аудиту: Навчальний посіб. — 2-е вид. — К. Каравела, 2005. — 560 с.
8. Маліков В. В. Внутрішній аудит: аналіз проблематики та організація на підприємстві / Проблеми економіки. Випуск 2. — 2015. — 148 с.
9. Пантелеев В. П., Корінко М. Д. Внутрішній аудит: навч. посіб.; за ред. В. О. Шевчука. — К.: Державна академія статистики обліку та аудиту Державного комітету статистики України, 2006. — 247 с.
10. Петрик О. А. Аудит: методологія і організація: монографія / О. А. Петрик. — К.: КНЕУ, 2003. — 260 с.
11. Пономаренко О. Г. Аудиторська діяльність в аграрному секторі АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О. Г. Пономаренко. — К., 2007. — 20 с.
12. Редько О. Ю. Сучасний аудит. Підручник / Редько О. Ю., Пилипенко І. І., Корінко М. Д., Каменська Т. О., Проскуріна Н. М. — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. — 643 с.
13. Рудницький В. С. Внутрішній аудит: методологія, організація: монографія / В. С. Рудницький. — Тернопіль: «Економічна думка», 2000. — 106 с.
14. Савченко В. Я. Аудит: навч. посіб. / В. Я. Савченко. — 2-е узд. — К.: КНЕУ, 2006. — 328 с.
15. Янчева Л. М. Аудит в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій: монографія / Л. М. Янчева, А. С. Крутова, Т. О. Тарасова, Т. В. Бочуля. — Х.: ХДУХТ, 2011. — 293 с.

References

1. Bilyk M. D. Organizaciya i metody'ka audy'tu sil's'kogospodars'ky'x pidpry'yemstv: pidruchny'k / M. D. Bilyk. — K.: Vy'd-vo KNEU, 2003. — 628 s.
2. Vy'nogradova M. O. Audy't: navchal'ny'j posibny'k / M. O. Vy'nogradova. — K.: CzUL, 2014. — 500 s.
3. Davy'dov G. M. Audy't: [pidruchny'k] / G. M. Davy'dov. — K.: Znannya, 2004. — 511s.
4. Dorosh N. I. Vnutrishnij kontrol' ta audy't v upravlinni ry'zy'kamy' na pidpry'yemstvi / N. I. Dorosh // Visny'k L'viv's'koyi komercijnoyi akademiyi. Seriya: Ekonomichna. — 2014. — Vy'p. 44. — S. 148–152.
5. Zakon Ukrayiny' «Pro audy'tors'ku diyal'nist'» vid 01.05.2016 [Elektronny'j resurs]. — Rezhy'm dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
6. Kamens'ka T. O. Vnutrishnij kontrol' i audy't v upravlinni: prakt. posib. / T. O. Kamens'ka, O. Yu. Red'ko; Nauk. shk. audy'tu, Nacz. Centr Obliku ta Audy'tu. — K.: DP «Inform.-analit. agentstvo», 2015. — 375 s.
7. Kulakovs'ka L. P., Picha Yu. V. Organizaciya i metody'ka audy'tu: Navchal'ny'j posib. — 2-e vy'd. — K. Karavela, 2005. — 560 s.
8. Malikov V. V. Vnutrishnij audy't: analiz problematy'ky' ta organizaciya na pidpry'yemstvi // Problemy' ekonomiky'. Vy'pusk 2. — 2015. — 148 s.
9. Panteleyev V. P., Korin'ko M. D. Vnutrishnij audy't: navch. posib.; za red. V. O. Shevchuka. — K.: Derzhavna akademiya staty'sty'ky' obliku ta audy'tu Derzhavnogo komitetu staty'sty'ky' Ukrayiny', 2006. — 247 s.
10. Petry'k O. A. Audy't: metodologiya i organizaciya: monografiya / O. A. Petry'k. — K.: KNEU, 2003. — 260 s.
11. Ponomarenko O. G. Audy'tors'ka diyal'nist' v agrarnomu sektori APK: avtoref. dy's. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk / O. G. Ponomarenko. — K., 2007. — 20 s.
12. Red'ko O. Yu. Suchasny'j audy't. Pidruchny'k / Red'ko O. Yu., Py'ly'penko I. I., Korin'ko M. D., Kamens'ka T. O., Proskurina N. M. — K.: DP «Informacijno-anality'chne agentstvo», 2015. — 643 s.
13. Rudny'cz'ky'j V. S. Vnutrishnij audy't: metodologiya, organizaciya: monografiya / V. S. Rudny'cz'ky'j. — Ternopil': «Ekonomichna dumka», 2000. — 106 s.
14. Savchenko V. Ya. Audy't: navch. posib. / V. Ya. Savchenko. — 2-e uzd. — K.: KNEU, 2006. — 328 s.
15. Yancheva L. M. Audy't v umovax zastosuvannya informacijno-komunikacijny'x tehnologij: monografiya / L. M. Yancheva, A. S. Krutova, T. O. Tarasova, T. V. Bochulya. — X.: XDUXT, 2011. — 293 s.

УДК 327.7/623.45

Лойко Валерія Вікторівна

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та економіки
Київський університет імені Бориса Грінченка*

Лойко Валерия Викторовна

*доктор экономических наук, доцент,
профессор кафедры финансов и экономики
Киевский университет имени Бориса Гринченка*

Loiko Valeria

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Finance and Economics
Borys Grinchenko University of Kyiv*

ЕКСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЧИННИК РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ

ЭКСПОРТНЫЙ КОНТРОЛЬ КАК ФАКТОР РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ

EXPORT CONTROL AS A FACTOR OF REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITY

Анотація. У статті наведено результати узагальнень економічного змісту експортного контролю. Проаналізовано визначення експортного контролю, що наводяться у різних джерелах. Експортний контроль значимо впливає на показники виробничої та фінансової діяльності підприємств, що займаються виробництвом та постачанням товарів та послуг військового призначення. Показано, що експортний контроль може бути предметом економічного дослідження.

Ключові слова: експорт, контроль, експортний контроль, економічні регулятори.

Аннотация. В статье приведены результаты обобщений экономического содержания экспортного контроля. Проанализированы определения экспортного контроля, приводятся в различных источниках. Экспортный контроль значимо влияет на показатели производственной и финансовой деятельности предприятий, занимающихся производством и поставкой товаров и услуг военного назначения. Показано, что экспортный контроль может быть предметом экономического исследования.

Ключевые слова: экспорт, контроль, экспортный контроль, экономические регуляторы.

Summary. The article presents the results of generalizations of the economic content of export control. The definitions of export control, which are presented in different sources, are analyzed. Export control has a significant impact on the indicators of production and financial activity of enterprises engaged in the production and supply of military goods and services. It has been shown that export control can be the subject of economic research.

Key words: export, control, export control, economic regulators.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В переважній більшості держав світу стримується (або навіть забороняється) експорт товарів військового та подвійного призначення, новітніх наукових розробок та новітніх технологій з військової та спеціальної (правоохоронної) тематики. Окремі держави мають ресурси та технології для виробництва надзвичайно небезпечних видів зброї масового ураження. Задля

зменшення ризиків розповсюдження такої зброї ухвалено рішення, якими забороняється або суттєво обмежується експорт товарів, послуг та технологій військового або подвійного призначення. Існують випадки, коли експорт (експортна діяльність) призводить до негативних наслідків з точки зору дотримання суспільних інтересів. Так виник феномен експортного контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення експортного контролю висвітлено у виданні

«Економічна енциклопедія» (відповідальний редактор С. В. Мочерний) [1], а також у законодавстві України [2]. Окремі організаційно-економічні, управлінські та правові засади експортного контролю висвітлюються у працях П. Неботова [3; 4] та на інформаційно-аналітичних сайтах [5; 6]. Проте вказані джерела не розкривають змісту експортного контролю як об'єкта економічного дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті — навести результати досліджень щодо розуміння економічного змісту експортного контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першому томі видання «Економічна енциклопедія» наведено наступне визначення: «Експортний контроль — система організаційно-правових та економічних заходів держави, спрямованих на заборону, обмеження і контроль експорту товарів» [1, с. 491]. Доцільно звернути увагу на те, що у цьому визначенні серед заходів експортного контролю згадуються економічні. Іншими словами, висвітлюється економічний зміст експортного контролю. Окрім того, визнається, що експортний контроль може бути результатом економічної діяльності. У цьому виданні також наголошено, що метою експортного контролю є «регулювання та облік вивезення товарів, нагляд за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності міжнародних правил і угод, захист національних інтересів у сфері зарубіжної торгівлі...» [1, с. 491].

За національним законодавством України, експортний контроль визначається як комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України [2]. Це визначення є правовим (нормативно-правовим), і з нього випливає, що експортний контроль призначений у першу чергу забезпечити захист інтересів національної безпеки з урахуванням міжнародних зобов'язань.

Натомість специфіка експортного контролю як економічного явища або процесу у економічній літературі не розроблена. Вказане сталося через те, що експортний контроль стосується лише порівняно невеликої групи товарів і послуг (лише тих, які мають військове призначення або можуть бути використані у військових цілях і на які розповсюджуються міжнародні та національні обмеження). Експортний контроль багатьма фахівцями та експертами представляється як певний набір адміністративних, організаційно-технічних та контрольно-перевірочних процедур.

Експортний контроль доцільно сприймати як елемент регуляторної політики держави, що здатен

суттєво вплинути на показники економічної діяльності суб'єктів господарювання у сфері виробництва та постачання товарів та послуг військового призначення [5]. Отже, експортний контроль можна також досліджувати як фактор, що впливає на конкурентну позицію таких підприємств.

З означеного можна припустити, що параметри національної моделі експортного контролю можуть виступати важливим чинником регулювання виробничої активності у військовому машинобудуванні, виробництві зброї та стрілецької техніки, авіаційної та ракетно-космічної техніки, суднобудуванні, окремих видах приладобудування.

Доцільно також врахувати, що експортний контроль є наслідком розвитку системи міжнародних відносин, а також уособленням конкретних міжнародних зобов'язань держави щодо встановлення обмежень передач товарів та послуг військового та подвійного призначення [5]. Тому нерідко експортний контроль сприймається не як об'єктивне економічне явище або процес, а виключно як регламентована нормами права розпорядча та адміністративна діяльність державних органів.

Доцільно також чітко розуміти доцільні параметри організаційно-економічного механізму експортного контролю. Серед цих параметрів, зокрема, можна назвати наступні: загальний обсяг витрат на підтримку функціонування системи експортного контролю; економічна результативність експортного контролю; середній розмір витрат на реалізацію контрольного заходу у сфері експортного контролю; обсяг коштів, отриманих внаслідок надання адміністративних послуг у сфері експортного контролю; обсяг доходу, отриманих внаслідок ліцензування та акредитації певних видів діяльності у сфері експортного контролю; обсяг експортних поставок, дозволених органами експортного контролю тощо.

Висновки. Експортний контроль з економічної точки зору можна представити як сукупність управлінсько-адміністративних, організаційно-економічних, технологічних та правових засобів забезпечення контролю за виконанням суб'єктами господарювання правил та процедур у сфері міжнародного переміщення окремих економічних активів та факторів. З економічної точки зору експортний контроль доцільно розглядати як особливий організаційно-економічний механізм контролю за міжнародним переміщенням економічних активів (товарів, робіт, послуг, технологій, об'єктів інтелектуальної власності, інформації та ін.) військового або подвійного призначення відповідно до міжнародних зобов'язань та вимог законодавства. У подальшому доцільно провести поглиблені дослідження з питань економічного моделювання впливу механізму експортного контролю на стан експортної активності галузей промисловості.

Література

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп.ред) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2000. — 864 с.
2. Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/549-15>.
3. Неботов П. Г. Організаційно-економічний механізм експортного контролю: теоретико-методологічний аспект / П. Г. Неботов // Економічний вісник університету. — 2017. — Випуск 32/1. — С. 72–81.
4. Неботов П. Експортний контроль продукції подвійного використання: проблеми й механізми ефективної реалізації в Україні / П. Неботов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». — 2016. — Вип. 17. — Ч. 3. — С. 33–36.
5. Експортний контроль [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/51-e/3409-eksportnij-kontrol.html>

УДК 657

Матюха Микола Миколайович

кандидат економічних наук,

доцент кафедри обліку і аудиту

Київський національний університет технологій та дизайну

Матюха Николай Николаевич

кандидат экономических наук,

доцент кафедры учета и аудита

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Matyukha Nikolai

PhD in Economic,

Associate Professor of the Department of Accounting and Audit

Kyiv National University of Technology and Design

Головко Ангеліна Валеріївна

магістрант кафедри обліку і аудиту

Київського національного університету технологій та дизайну

Головко Ангелина Валерьевна

магистрант кафедры учета и аудита

Киевского национального университета технологий и дизайна

Holovko Anhelina

Master of the Department of Accounting and Audit of the

Kyiv National University of Technology and Design

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ ФІНАНСОВИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА ФИНАНСОВЫХ ИНВЕСТИЦИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

IMPROVING THE ORGANIZATION OF FINANCIAL INVESTMENT ACCOUNTS IN BUILDING ENTERPRISES

Анотація. У статті розглянуто питання організації обліку фінансових інвестицій згідно з чинним законодавством. Робота містить теоретико-методологічні аспекти розкриття категорії «фінансові інвестиції» як об'єкту організації обліку, в умовах розвитку ринкових відносин. Наведено висновки та пропозиції щодо удосконалення організації обліку фінансових інвестицій на будівельних підприємствах.

Ключові слова: організація обліку, фінансові інвестиції, будівельна галузь.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы организации учета финансовых инвестиций согласно действующему законодательству. Работа содержит теоретико-методологические аспекты раскрытия категории «финансовые инвестиции» как объекта организации учета, в условиях развития рыночных отношений. Приведены выводы и предложения по совершенствованию организации учета финансовых инвестиций на строительных предприятиях.

Ключевые слова: организация учета, финансовые инвестиции, строительная отрасль.

Summary. The article deals with the issues of accounting for financial investments in accordance with the current legislation. The work contains theoretical and methodological aspects of the disclosure of the category «financial investment» as an object of accounting, in the context of the development of market relations. The conclusions and suggestions on improvement of organization of accounting of financial investments at construction enterprises are presented.

Key words: accounting organization, financial investments, construction industry.

Актуальність. Актуальність теми дослідження Організації обліку фінансових інвестицій, набуває неабиякого характеру в умовах становлення та розвитку вітчизняного фінансового ринку, становленні нових підприємницьких структур. Досвід країн з розвинутою ринковою економікою, з високим рівнем соціальної забезпеченості населення свідчить про те, що найкоротшим шляхом піднесення на якісно новий рівень розвитку продуктивних сил будь-якої держави є оптимальне використання її інвестиційного потенціалу. Для України господарська діяльність в умовах активних інвестиційних процесів є недостатньо розвинутою. Особливої уваги заслуговує вирішення проблеми розвитку інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності в період ринкової трансформації, в час, коли економіка у зв'язку з перепрофілюванням більшості підприємств потребує прийняття зважених ефективних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання вибору механізму організації обліку фінансування будівництва є предметом дискусій серед вітчизняних вчених і практиків, серед яких можна відзначити В. В. Бабица, Ф. Ф. Бутинця, В. Г. Швеця та інші. Саме ряд дискусійних питань, що виникають в процесі організації обліку потребують вирішення та постійного удосконалення для покращення інформаційного забезпечення прийняття рішень.

Метою статті є визначення шляхів вдосконалення організації обліку фінансових інвестицій на підприємствах будівельної галузі.

Виклад основного матеріалу. Облік фінансових інвестицій на підприємствах та надання користувачам інформації про них, у фінансовій звітності, повинні відповідати вимогам Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції» [3].

Відповідно до закону України «Про інвестиційну діяльність», інвестиція — це господарська операція, яка передбачає придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно [3].

При організації обліку фінансових інвестицій підприємства важливим є їх розподіл на поточні та довгострокові фінансові інвестиції. Під поточними фінансовими інвестиціями розуміють — інвестиції на термін, що не перевищує один рік та можуть бути вільно реалізовані у будь-який момент. Довгостроковими вважають фінансові інвестиції на період понад один рік, а також всі інвестиції, що не можуть бути вільно реалізовані у будь-який момент.

Організація обліку фінансових інвестицій вважається раціональною, коли передбачається дотримання системного підходу, врахування взаємодії різних методів обліку та підпорядкування загальним економічним визначенням оперативного та стратегічного управління діяльністю підприємства.

Головною метою організації обліку фінансових інвестицій на підприємствах є забезпечення об'єктивної оцінки, повного відображення та своєчасного реєстрування в облікових регістрах операцій, що пов'язані з фінансовими інвестиціями. Організація обліку узагальнює інформацію про такі операції у звітності з метою забезпечення інформаційних потреб зацікавлених осіб, а також дає змогу проведення аналізу та аудиту для зростання інформаційної ефективності інвестиційної діяльності підприємства.

Організація обліку фінансових інвестицій традиційно включає ведення первинного, аналітичного, синтетичного обліку та узагальнення інформації у формах звітності.

Первинний облік є підставою отримати необхідну інформацію про досліджуваний суб'єкт в аналітичному розрізі. Аналітичний облік накопичує дані про окремі інвестиції в асоційовані, дочірні підприємства та в спільну діяльність, а також еквіваленти грошових коштів. Узагальнення даних проводиться на синтетичних рахунках в залежності від класифікаційних ознак фінансових інвестицій на рахунках 35 «Поточні фінансові інвестиції» та 14 «Довгострокові фінансові інвестиції».

Інформація про рух поточних фінансових інвестицій узагальнюється на рахунку 35 «Поточні фінансові інвестиції», призначеному в аналітичному розрізі по інвестиціях в акції, облігації, депозитні сертифікати, придбані з метою перепродажу протягом дванадцяти місяців.

Для обліку довгострокових інвестицій використовується рахунок 14 «Довгострокові фінансові інвестиції». Рахунок призначений для систематизації інформації про наявність та рух довгострокових інвестицій (вкладень) в аналітичному розрізі по цінних паперах інших підприємств, облігаціях державних та місцевих позик, статутного капіталу інших підприємств, створених на території країни та за кордоном [1].

Важливим аспектом організації обліку фінансових інвестицій на підприємстві є їх оцінка, яку можливо та необхідно здійснювати за різними методами залежно від способу їх придбання та вибуття. Тобто, оцінку фінансових інвестицій необхідно здійснювати на кожному етапі організації обліку інвестора (рис. 1).

На першому етапі інвестиції оцінюються за первісною вартістю, яка складається з ціни придбання, комісійних винагород, мита та податків, а також всіх затрат, що безпосередньо пов'язані з придбанням фінансових інвестицій.

Другий етап включає визначення — переоціненої вартості, яка проводиться на основі справедливої, амортизованої та за методом участі в капіталі. Якщо придбання фінансової інвестиції здійснюється шляхом обміну на цінні папери власної емісії, або обміну на інші активи, то собівартість такої інвестиції визначається за справедливою вартістю переданих активів.

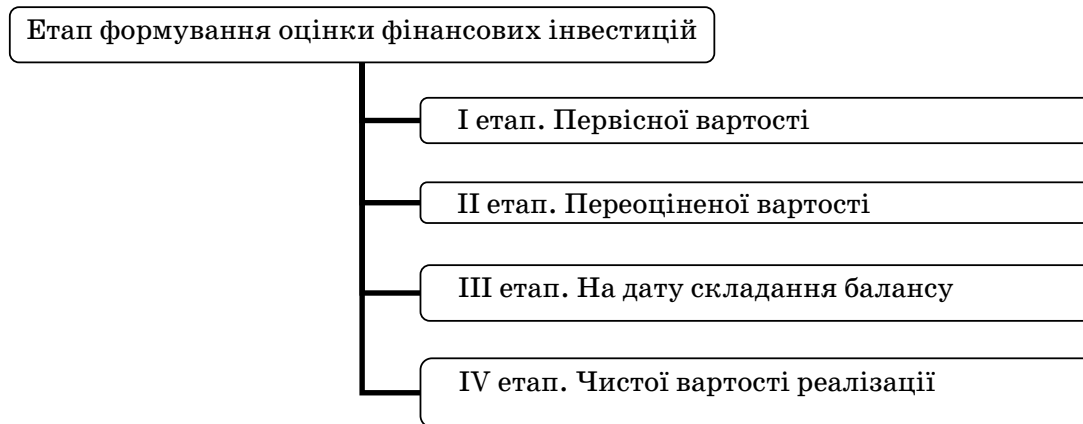

Рис. 1. Формування оцінки інвестицій з метою відображення в обліку та звітності будівельних підприємств

Третій етап передбачає визначення вартості інвестицій на дату складання балансу, що відрізняється від первісної оцінки. Фінансові інвестиції (крім інвестицій, що утримуються підприємством до їх погашення або обліковуються за методом участі в капіталі) на дату балансу відображаються за справедливою вартістю. Фінансові інвестиції, справедливую вартість яких достовірно визначити неможливо, відображаються на дату балансу за їх собівартістю з урахуванням зменшення корисності інвестиції [1].

Фінансові інвестиції, що утримуються підприємством до їх погашення, відображаються на дату балансу за амортизованою собівартістю фінансових інвестицій. Різниця між собівартістю та вартістю погашення фінансових інвестицій (дисконт або премія при придбанні) амортизується інвестором протягом періоду з дати придбання до дати їх погашення за методом ефективної ставки відсотка.

На четвертому етапі оцінка здійснюється за чистою вартістю реалізації. Чиста вартість реалізації проводиться за ідентифікованою собівартістю, середньозваженою собівартістю або ж методом ФІФО.

Розглянувши особливості оцінки та організації обліку фінансових інвестицій можна визначити ряд проблем з якими стикаються сучасні будівельні підприємства України. До них можна віднести:

- проблеми оцінки прибутку (збитку) від операцій з дочірніми, асоційованими та спільними підприємствами;
- облік фінансових інвестицій у непов'язані сторони.

Шляхами вирішення визначених проблем є:

- зміна методу участі в капіталі на метод оцінки здійснених фінансових інвестицій за їх собівартістю;
- відображати метод оцінки за правилом нижчої ціни в обліку на рахунках резерву під знецінення довгострокових та втрат від знецінення поточних фінансових інвестицій і резервів на зменшення вартості фінансових інвестицій.

Висновок. Отже, організація обліку фінансових інвестицій на будівельних підприємствах має охоплювати процес від первинної реєстрації економічної інформації до складання звітності, який поділяють на первинний, аналітичний та синтетичний облік.

Основним фактором, який впливає на ведення обліку фінансових інвестицій є період їх утримання та можливість реалізації в будь-який момент часу. Тому вище викладена організація обліку фінансових інвестицій, уможливорює формування необхідної інформації для потреб управління інвестиційною діяльністю підприємств.

Література

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції»: Наказ Міністерства фінансів України № 91 від 26.04.2000р. (Редакція від 09.08.2013). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0284-00>.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-XIV ВР від 16.07.99 р. (із змінами і доповненнями). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/-996-14>.
3. Про інвестиційну діяльність: Закон України № 1560-XII від 18.09.1991р.(із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/10-12>.

Несенюк Євген Сергійович

*аспірант кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Київського національного університету технологій та дизайну*

Несенюк Евгений Сергеевич

*аспирант кафедры финансов и финансово-экономической безопасности
Киевского национального университета технологий и дизайна*

Neseniuk Evhen

*Postgraduate Student of the Department of
Finance and the Financial and Economic Security
Kyiv National University of Technologies and Design*

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

INNOVATIVE ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE EMERGING INFORMATION ECONOMY

Анотація. У статті уточнено сутність поняття «інноваційний розвиток підприємства» та визначено ключові передумови інноваційного розвитку підприємств незалежно від видів їх економічної діяльності. Визначено, що створення інформаційної економіки та інформаційного сектора народного господарства є основним етапом переходу до інноваційної економіки.

Ключові слова: інновація, інноваційний розвиток, підприємство, інформація, інформаційна економіка.

Аннотация. В статье уточнена сущность понятия «инновационное развитие предприятия» и определены ключевые предпосылки инновационного развития предприятий независимо от их видов экономической деятельности. Определено, что создание информационной экономики и информационного сектора народного хозяйства является основным этапом перехода к инновационной экономике.

Ключевые слова: инновация, инновационное развитие, предприятие, информация, информационная экономика.

Summary. The article clarifies the essence of the concept of «innovative development of the enterprise» and identifies the key preconditions for the innovative development of enterprises irrespective of their economic activities. It is determined that the creation of informational economy and the information sector of the national economy is the main stage of transition to an innovative economy.

Key words: innovation, innovative development, enterprise, information, informational economics.

Постановка проблеми. Економічна система в сучасному світі стає все більш динамічною і тому розраховувати на успішну діяльність можуть саме ті підприємства, які здатні генерувати і успішно втілювати у практичну діяльність нові ідеї та нові рішення. Тому, саме інноваційний шлях розвитку, що орієнтується на довгострокову перспективу, відповідає реаліям «нової економіки», а для формування конкурентних переваг підприємствам необхідно орієнтуватися на інноваційний вектор розвитку. Отже, в сучасних динамічних економічних умовах сьогодення, головною умовою економічного зростання при існу-

ючому рівні конкуренції та швидкості технологічних змін є саме інновації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інноваційного розвитку підприємства присвячено багато наукових праць, у яких досліджено поняття інноваційного розвитку, зокрема праці Й. Шумпетера [1], П. Друкера [2], Б. Санто [3], Б. Твісса [4] тощо.

Значний внесок у дослідження проблеми становлення та розвитку інформаційної економіки зробили вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема С. Андреев, Е. Тоффлер, П. Друкер, Д. Белл, М. Кастельс, Я. Жаліло та ін.

Однак, на наш погляд, у цих дослідженнях недостатньо зроблено акцент на інноваційному розвитку підприємства саме в умовах інформаційної економіки.

Мета статті полягає у дослідженні економічних умов, проблем та перспектив інноваційного розвитку підприємств в умовах інформаційної економіки.

Виклад основного матеріалу. Під впливом глобалізаційних процесів, що пов'язані із упровадженням технологічних, інформаційних, управлінських новацій у господарський процес, зростає привабливість підприємств для інвесторів, що викликає посилення конкурентної боротьби, ускладнює умови виживання і життєздатності підприємницьких структур вищезначеної сфери. У свою чергу, формування інформаційної економіки створює можливості для швидкого впровадження інновацій у різні аспекти їх діяльності, створюючи конкурентні переваги. Це загострює проблеми, пов'язані з їх економічною безпекою та вимагає пошуку нових підходів щодо її забезпечення.

Інноваційний розвиток — це шлях, який базується на поглибленні поєднання цілей підприємства, його підсистем, цілей кожної особистості, яка працює в колективі, вдосконаленні її діяльності, вдосконаленні бізнес-процесів для досягнення загальних стратегічних цілей. Тому його система управління повинна передбачати інтеграцію цілей, ресурсів, персоналу та його знань і мотивованості, дій, безпе-

первний розвиток творчого потенціалу працівників, колективну співпрацю, тощо.

Вивчення численних наукових джерел, у яких так чи інакше йдеться про інноваційний розвиток, дозволили встановити, що нині сформувався два основних підходи до розуміння цього терміна:

1) предметно-технологічний, або орієнтований на науковий результат, який, зокрема, простежується у працях Й. Шумпетера [1], П. Завліна [5], І. Балабанова [6] та ін. та при якому інноваційний розвиток розглядається як кінцевий результат наукової чи науково-технічної діяльності;

2) функціональний, що зустрічається у працях Б. Санто [2], Б. Твісса [3] та ін., у яких інноваційний розвиток пов'язують із функціями створення, впровадження, поширення нововведень, реалізації інноваційних проектів тощо.

Водночас варто наголосити, що в більшості випадків нині як у дослідженнях вітчизняних, так і іноземних науковців термін «інноваційний розвиток» використовується в тому випадку, коли йдеться про відповідний тип розвитку на макrorівні і проводяться дослідження щодо механізму реалізації науково-технічного прогресу в процесі економічного розвитку країни, регіону, формування так званої знаннєвої економіки, пошуку нових джерел економічного зростання, побудови державної інноваційної моделі розвитку тощо.

Таблиця 1

Чинники, які уповільнюють або сприяють інноваційному розвитку підприємств

Екзогенні чинники	Ендогенні чинники
Сприяють інноваційному розвитку	Сприяють інноваційному розвитку
Розвиток конкуренції наукоємних товарів	Наявність резервів фінансових та матеріально-технічних заходів
Збереження науково-технічного потенціалу та державна підтримка інноваційної діяльності	Сприятливість до змін, нововведень, суспільне визнання, можливість самореалізації
Міжнародна науково-технічна корпорація	Збереження науково-технічного потенціалу
Розвиток інноваційної інфраструктури	Розвиток умов творчої праці, матеріальні стимули
Законодавчі заходи, що заохочують інноваційну діяльність, забезпечують охорону об'єктів інтелектуальної власності	
Стримують інноваційний розвиток	Стримують інноваційний розвиток
Недостатня кількість та різноманітність джерел фінансування	Слабкість матеріально-технічної та наукової бази
Ускладнення науково-дослідних розробок	Недостатня орієнтація організаційних структур на інноваційну діяльність
Низький науково-інноваційний потенціал держави	Опір змінам, під час впровадження інновацій та нововведень.
Недостатність міжнародного науково-технічного співробітництва	Орієнтація на усталені ринки, на короткострокову окупність
Недосконалість законодавчої бази з питань інноваційної діяльності	Відсутність матеріальних стимулів та умов творчої праці
Відплив наукових кадрів	Домінування інтересів існуючого виробництва
Відсутність повноцінної інформаційної бази щодо інноваційних проектів	Низький рівень аналітично-інформаційної бази підприємства

На наступному етапі визначимо екзогенні та ендогенні чинники, які уповільнюють або сприяють інноваційному розвитку підприємств (табл. 1). [7]

З огляду на зазначене в табл. 1, серед стримуючих чинників інноваційного розвитку підприємств вагоме місце посідає недостатня кількість та різноманітність джерел фінансування, серед яких головним джерелом фінансування інноваційної діяльності підприємств України є кошти самих підприємств. Це не дає змогу суб'єктам господарювання реалізовувати ефективну інноваційну політику, тому важливим завданням є пошук та залучення фінансових ресурсів в інноваційний сектор.

Також до чинників, що стримують інноваційний розвиток підприємств є вплив наукових кадрів за кордон. Щороку через таку тенденцію Україна втрачає більше ніж 1 млн дол. США. Тому, одним із ефективних засобів скорочення впливу наукових кадрів є збільшення фінансування науки, що передбачає поповнення бюджету, зміну ставлення влади до науки. Саме перехід від моделі з дешевою робочою силою до моделі з високим рівнем оплати ефективної праці стане першим кроком до формування конкурентоспроможної економіки. Підвищення професійного рівня паралельно зі зростанням оплати праці підвищить інноваційний розвиток підприємств [8].

Негативним фактором також є відсутність повноцінної інформаційної бази щодо інноваційних проєктів, що призводить до неможливості координації функціонування суб'єктів інноваційної діяльності [9].

Інформаційне суспільство характеризується визнанням інформації одним з найважливіших суспільних ресурсів, а інформаційний сектор економіки (виробництво, зберігання, обробка, передача і споживання інформації) є одним з найважливіших видів суспільної діяльності, який створює інформаційно-комунікаційну базу для формування глобального інформаційного суспільства та розвитку науково-технічного, соціально-економічного й освітньо-культурного прогресу.

Сучасні тенденції розвитку інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) обумовлюють особливе місце інформації серед основних ресурсів, а належне визначення складових інформаційного потенціалу стає необхідним етапом управління такою соціально-економічною системою, як підприємство, особливо в умовах розвитку інформаційної економіки.

Швидке зростання значення інформації та електронних послуг і, отже, застосування ІКТ в економіці, державному управлінні і в повсякденному житті громадян викликало новий напрям трансформації — перехід до інформаційної економіки.

Ухвалення раціональних рішень щодо оцінки і вибору варіантів інноваційного розвитку суб'єктів господарської діяльності вимагає наявності відповід-

ної інформаційної бази. Інформаційна база необхідна для того, щоб зменшити ступінь невизначеності і викликаного нею ризику і підвищити обґрунтованість ухвалених рішень. Вона повинна зберігати відомості про особливості функціонування ринкових і регулювальних механізмів, загальноекономічні, політичні, соціальні, правові, екологічні та інші умови середовища господарювання, сфери виробництва і споживання виробів і послуг, фінансово-кредитну і наукову сфери, дані про фактичних і потенційних споживачів, конкурентів, ділових партнерів і т.д. Причому ці відомості необхідно мати для кожного з передбачуваних напрямків виробничо-збутової діяльності, що ставить ряд проблем, пов'язаних із трудомісткістю збору необхідних даних і високою вартістю одержання інформації.

Сучасний стан інформаційного забезпечення інноваційної діяльності емонструє автономне незалежне формування спеціалізованих (галузевих) інформаційних систем і ресурсів, орієнтованих на вирішення відомчих завдань. Практично відсутній інформаційний зв'язок між окремими системами, що використовують різні електронні мережі, програми, бази даних, системи кодування і збереження інформації. Відомчий підхід до створення та використання інформаційних ресурсів значно звужує можливості аналізу, прогнозу, моніторингу, управління їхнім розвитком.

Поряд із тим вагомою складовою інформаційної сфери залишається інформаційна інфраструктура, розвиток якої є складним і наукомістким процесом. Інформаційна інфраструктура підвищує ефективність функціонування національних економік завдяки здатності впливати на поведінку господарюючих суб'єктів, їхню інноваційну активність і трансакційні видатки. Формування сучасної інформаційної інфраструктури на сьогодні визнано найважливішим завданням для України.

Однією з ключових складових інформаційної інфраструктури є інформаційна інфраструктура інноваційної діяльності, яка є сукупністю підприємств, організацій, установ, їхніх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, ресурсів і коштів та інших елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, та утворює єдину цілісність, спрямовану на забезпечення інформаційного обслуговування інноваційної діяльності.

Головним законодавчим актом у цій сфері є Закон України «Про науково-технічну інформацію» [10], метою якого є створення правової бази для одержання та використання науково-технічної інформації. Питання інформаційного забезпечення інноваційного процесу в Україні, зокрема, розвитку його інформаційно-аналітичної складової, порушено також у низці нормативно-правових актів, які реалізуються зацікавленими центральними органами виконавчої влади за участі Національної академії наук України.

Для забезпечення розвитку та ефективного функціонування інноваційного розвитку підприємств в умовах інформаційної економіки необхідно:

- забезпечити поширення інформації про стан інноваційної діяльності та перспективні вітчизняні розробки з метою привернення до них уваги потенційних інвесторів і споживачів;
- забезпечити широкий доступ громадськості до результатів наукових досліджень, створити умови для оприлюднення таких результатів усіма заінтересованими суб'єктами інноваційного процесу, крім інформації з обмеженим доступом згідно із законодавством;
- удосконалити нормативно-правову базу з питань інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки, зокрема, забезпечити її гармонізацію з відповідними нормами міжнародного права.

В умовах глобалізації дедалі більшого значення для позиціонування країни на світовому ринку

високотехнологічних товарів і послуг набуває міжнародне партнерство, залучення зарубіжних інвесторів до розвитку вітчизняної інноваційної сфери та використання можливостей міжнародної співпраці, в тому числі і в науковій сфері. Тому, надзвичайно актуальним є визначення ролі та можливостей участі України в інноваційних програмах, зокрема тих, що реалізуються Європейським Союзом.

Висновки. Одним із основних факторів забезпечення стабільного економічного розвитку України є інноваційна діяльність підприємств. Тому, надзвичайно важливим є вчасне виявлення проблем та розробка дієвих інструментів їх інноваційного розвитку. Забезпечення інноваційної активності підприємств України повинно здійснюватися в комплексі з формуванням і розвитком основних складових інформаційної економіки — ринку інформаційних продуктів і послуг, інформатизації та інформаційного суспільства.

Література

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1982. — 455 с.
2. Друкер П. Ф. Бизнес и инновации / П. Ф. Друкер; пер. с англ. и ред. К. С. Головинского. — М.; СПб.; К.: Вильямс, 2007. — 432 с.
3. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Б. Санто; пер. с венг.; общ. ред. и вступ. ст. В. В. Сазонова. — М.: Прогресс, 1990. — 295 с.
4. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс; сокр. пер. с англ.; науч. ред. К. Ф. Пузыря. — М.: Экономика, 1989. — 271 с.
5. Основы инновационного менеджмента: теория и практика / под ред. П. Н. Завлина. — М.: ОАО «НПО «Издательство «Экономика», 2000. — 475 с.
6. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент: учеб. пос. / И. Т. Балабанов. — СПб.: Питер, 2001. — 304 с.
7. Костюк А. К., Бояринова К. О. Інноваційний розвиток підприємств: економічні умови, проблеми, перспективи ВВП [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://probl-economy.kpi.ua/pdf/2011_7.pdf
8. Кириченко Э. От «утечки мозгов» к «глобальному круговороту условий» / Э. Кириченко // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 10. — С. 3–11.
9. Канафоцька Г. Состояние, перспективы развития инновационных процессов в Украине и возможности их влияние на формирование ВВП [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vlasnasprava.info>
10. Закон України «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 р. № 3322-ХІІ [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>
11. Офіційний сайт Європейського Союзу [Електронний ресурс]. — доступний з: <http://www.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx>

УДК 338.48-6: 615.8

Полчанінова Ірина Леонідівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри туризму і готельного господарства

Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Полчанинова Ирина Леонидовна

кандидат экономических наук,

доцент кафедры туризма и гостиничного хозяйства

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

Polchaninova Irina

PhD, Associate Professor of the

Department of Tourism and Hospitality Management

O.M. Beketov National University of Urban Economy

Лохман Владислав Вячеславович

магістрант

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

Лохман Владислав Вячеславович

магистрант

Харьковского национального университета городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

Lohman Vladislav

Masters of the

O.M. Beketov National University of Urban Economy

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСУ В УКРАЇНІ

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ЛОГИЧНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО КОМПЛЕКСА В УКРАИНЕ

FUNCTIONAL-LOGIC MODELING OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISES OF SANATORIUM-RESORT COMPLEX IN UKRAINE

Анотація. Подано сутнісне розуміння санаторно-курортного комплексу та моделі його розвитку. Обґрунтовано концептуальний підхід до формування моделі розвитку санаторно-курортного комплексу, яка уможливляє досягнення ефективної взаємодії територіальних елементів із зовнішнім середовищем.

Ключові слова: санаторно-курортний комплекс, розвиток, модель розвитку, функціонально-логічне моделювання.

Аннотация. Подано сущностное понимание развития санаторно-курортного дела и модели его развития. Обоснованно концептуальный подход к формированию модели развития санаторно-курортного комплекса, что делает возможным достижение эффективного взаимодействия территориальных элементов с внешней средой.

Ключевые слова: санаторно-курортный комплекс, развитие, модель развития, функционально-логическое моделирование.

Summary. An essential understanding of the development of the sanatorium-resort business and the model of its development are given. The conceptual approach to the formation of a model for the development of a sanatorium and resort complex is justified, which makes it possible to achieve effective interaction of territorial elements with the external environment.

Key words: sanatorium and resort complex, development, development model, functional-logic modeling.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні санаторно-курортні підприємства функціонують в умовах постійної зміни внутрішніх та зовнішніх факторів розвитку, тому саме можливості адекватно і своєчасно реагувати на ці зміни й підтримувати відповідність між внутрішнім економічним потенціалом і зовнішнім середовищем визначають рівень адаптації підприємств та результативність їх діяльності. Саме розвиток є передумовою ефективного функціонування всіх підсистем санаторно-курортної справи, а також основою досягнення стратегічних цілей даної галузі. Разом з тим сучасна практика свідчить, що визначенню та вирішенню проблем розвитку не приділяється необхідної уваги при прийнятті управлінських рішень на підприємствах санаторно-курортної галузі.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблеми розвитку на макрота мікрорівнях розглянуто в наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: Г. В. Сдасюк, А. Д. Урсул, А. Г. Барановського, Є. І. Глушенкова тощо. Наукова методологія дослідження проблем розвитку санаторно-курортної справи сформувалась під впливом концепцій теорії управління, яку висвітлено в наукових працях М. Боруцака, В. П. Герасенко, М. В. Губко, О. І. Сердюкової. Однак незважаючи на велику кількість досліджень з даної проблематики, в даний час відсутня економічно обґрунтована модель розвитку санаторно-курортної справи, особливо в розрізі окремих регіонів. Зміни, що відбуваються в соціально-економічних детермінантах на територіях санаторно-курортної спеціалізації, їх орієнтація в напрямку розвитку ставлять нові завдання, які, в свою чергу, вимагають організаційно-економічного обґрунтування, що і стало підставою для проведення даного дослідження.

Метою статті є формування моделі розвитку регіонального санаторно-курортного комплексу на рівні функціонально-логічного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В даний час цілями державної політики в області розвитку туризму і санаторно-курортної справи в рамках реалізації «Стратегії розвитку туризму і курортів на 2016–2020 роки» є створення умов для забезпечення сталого розвитку сфери туризму, перетворення її у високорентабельну, інтегровану у світовий ринок галузь, що зможе стати вагомим чинником прискорення економічного зростання, підтримки зайнятості, структурної модернізації економіки, наповнення бюджетів всіх рівнів [1].

Санаторно-курортний комплекс розглядається науковцями в двох аспектах: як підвид соціально-економічної системи; як самостійний вид територіальних систем [2, 3]. Систематизація та аналіз робіт зарубіжних і вітчизняних вчених дозволили

запропонувати авторський підхід до розуміння санаторно-курортного комплексу як самостійного виду бізнесу, спрямованого на здійснення екологічної і соціально-економічної діяльності на конкретній території.

На побудові механізмів, моделей всіляких об'єктів і суб'єктів, з точки зору системного підходу, часто базуються будь-які методи наукових досліджень. У теорії це застосування сутнісних моделей, а в практичному аспекті використання конкретної функціональної, логічної моделі, що дозволяє вносити коригувальні заходи, пов'язані, наприклад, з раціональним використанням ресурсної бази територіальної системи. Причому, в логічну модель можуть бути закладені як певний комплекс економічних, соціальних, управлінських, інституційних, матеріально-технічних, виробничих та інших параметрів, так окремі структурні елементи.

Основою розвитку санаторно-курортної справи є наявність природних або соціокультурних ресурсів на конкретній території [4]. Оскільки об'єктом дослідження курортології є унікальні території, що вимагають контролю за використанням та споживанням екологічного, економічного та соціального потенціалів, санаторно-курортна справа повинна мати організовану форму і відповідати певним моделям.

Будь-яка модель може виступати своєрідною копією реальних об'єктів, отже, словосполучення «модель розвитку» має відобразити ті основні властивості, які в повній мірі притаманні самому об'єкту моделювання, тобто санаторно-курортному комплексу на певній території.

Існуючі моделі розвитку туризму та санаторно-курортного комплексу з'явилися як реакція на «неприборканий ріст туристичного сектора» і на вплив цього зростання на розвиток санаторно-курортної справи, включаючи екологічні та соціальні аспекти [5]. Аналіз зростання санаторно-курортного комплексу за допомогою побудови моделей носили в основному оптимізаційний характер, оцінюючи окремо:

- санаторно-курортні ресурси,
- попит на лікувальні та оздоровчі послуги,
- розвиток і розміщення санаторно-курортних зон,
- формування системи санаторно-курортних пересувань,
- моделювання резервування санаторно-курортних послуг.

В якості основи для розробки моделі розвитку санаторно-курортної справи пропонується комплексний підхід як інструмент об'єднання і систематизації факторів впливу на процес управління і досягнення цілей. Об'єднання основних складових розвитку санаторно-курортного комплексу дозволяє здійснювати системний підхід до розробки і реалізації цільових програм і проектів, без якого основні цілі розвитку представляються важкодосяжним.

Розгляд розвитку санаторно-курортного комплексу як системи, а також специфічні особливості його організації, зумовили необхідність розробки функціонально-логічної моделі, в складі якої можна виділити: підготовчий блок; блок формування; блок функціонування (рисунок 1).

В рамках підготовчого блоку відбувається комплексна оцінка ресурсів для розвитку санаторно-ку-

рортної справи на регіональному рівні і виявлення на основі отриманих даних окремих районів (регіонів), які можуть бути включені до складу формованого рекреаційного комплексу, з наступним визначенням його функціональної спеціалізації.

Підготовка плану заходів щодо розробки і реалізації концепції розвитку санаторно-курортної справи здійснюється в процесі формування стра-

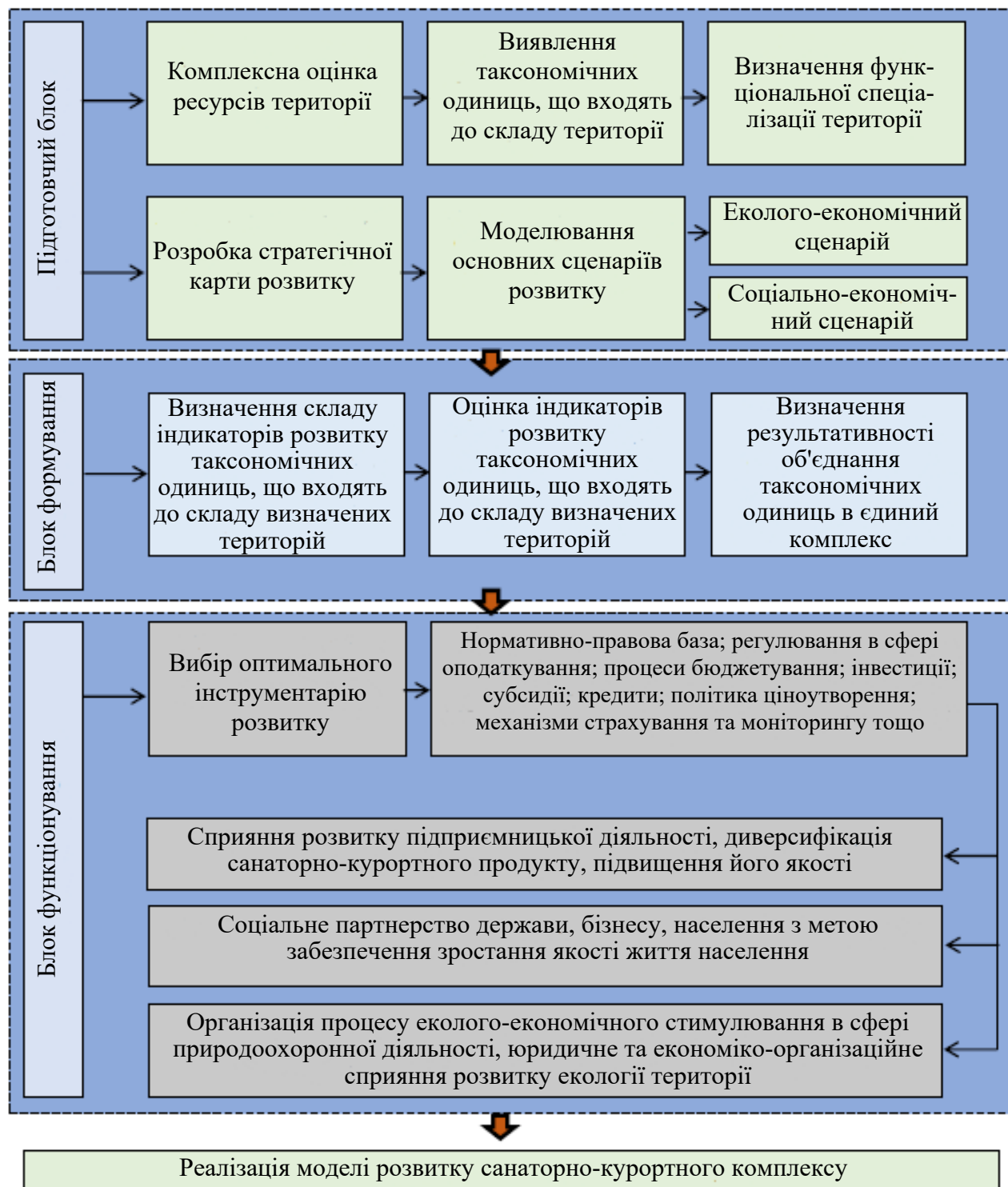

Рис. 1. Функціонально-логічна модель розвитку санаторно-курортного комплексу (регіональний аспект)
(авторська розробка)

тегічної карти і моделювання на її основі основних сценаріїв розвитку.

Зміст блоку формування в функціонально-логічній моделі розвитку полягає у визначенні складу індикаторів стійкості розвитку окремих складників, що входять до складу санаторно-курортного комплексу, їх оцінки та визначення на основі отриманих даних результативності об'єднання даних складників в єдину систему.

Реалізація блоку функціонування здійснюється за допомогою вибору оптимального інструментарію розвитку, розробкою нормативно правового забезпечення з метою:

- сприяння розвитку підприємницької діяльності;
- диверсифікація рекреаційного продукту, підвищення його якості;
- розширення соціальної взаємодії між державними та підприємницькими структурами, населенням з метою забезпечення зростання якості життя населення;
- еколого-економічного стимулювання природоохоронної діяльності, правового та організацій-

ного забезпечення екологічної діяльності в межах певної території.

Висновки. Розроблена за підсумками проведеного дослідження модель розвитку санаторно-курортної справи дозволяє сформулювати теоретичні та практичні механізми, метою яких є забезпечення необхідного рівня розвитку даного сектору туристської індустрії. Реалізація розробленої моделі розвитку санаторно-курортного комплексу дозволить надавати цілеспрямований вплив на внутрішню середу територіальних елементів, організацію санаторно-курортної і супутньої їй діяльності, спрямованої на отримання бажаного результату в процесі ефективної взаємодії територіальних елементів із зовнішнім середовищем (з контрагентами, найманими працівниками, державою, в рамках чинного нормативно-правового регулювання). Закладений в моделі розвитку санаторно-курортної справи комплекс заходів організаційного, інфраструктурного та інституційного характеру повинен забезпечити умови для розвитку всього ресурсного потенціалу санаторно-курортної сфери України.

Література

1. Стратегія розвитку туризму і курортів. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>
2. Oborin M. S. Some approaches to strategic planning of development of the regional therapeutic resort complex / M. S. Oborin, A. V. Plotnikov, E. R. Mingazina, N. V. Frolova, E. V. Vladimirskiy, A. P. Kayachev // Life Science Journal. — 2014. — № 12(12s). — P. 660–663.
3. Мигалина Ю. Ю. Розвиток санаторно-курортної справи в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Мигалина // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. 2011. — Випуск III (43). — Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/mygalyna2.htm
4. Ведмідь Н. І. Перспективи розвитку санаторно-курортних і оздоровчих підприємств України / Н. І. Ведмідь // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. — 2012. — № 7 (178). — С. 47–55.
5. Бекірова С. Е. Теоретичні засади економічного регулювання розвитку санаторно-курортного комплексу / С. Е. Бекірова // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. — 2012. — № 1 (14). — С. 79–82.

УДК 331.101.3

Сидоренко Катерина Вікторівна

старший викладач кафедри економіки

Національний авіаційний університет

Сидоренко Екатерина Викторовна

старший преподаватель кафедры экономики

Национальный авиационный университет

Sydorenko Kateryna

Senior Lecturer of the Department of Economics

National Aviation University

Савчук Леся Олександрівна

студентка

Національного авіаційного університету

Савчук Леся Александровна

студентка

Национального авиационного университета

Savchuk Lesya

Student of the

National Aviation University

МОТИВАЦІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

МОТИВАЦИЯ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

MOTIVATION OF LABOR ACTIVITY

Анотація. Дослідження проблеми мотиваційного управління завжди було і залишається актуальним. Адже на сучасному етапі становлення світового господарства людський фактор стає важливою передумовою розвитку суспільства.

Метою статті є дослідження поняття «мотивація» як економічної категорії і можливих варіантів удосконалення мотиваційних процесів.

У статті досліджено наукові підходи до мотивації, способи та методи мотивації персоналу, розглянуто особливості визначення мотиваційного потенціалу підприємства, місце політики мотивації у системі організації діяльності підприємства. Визначено недоліки системи мотивації в Україні. Проаналізовано зарубіжний досвід мотивації на прикладі Японії. З урахуванням світового досвіду запропоновано варіанти удосконалення мотиваційних механізмів в системі менеджменту вітчизняних підприємств. Зокрема зазначено, що заходи у сфері мотивації праці повинні спонукати працівників до інноваційної активності, проявлення ділових та особистісних якостей, формування адекватного сприйняття мотиваційних заходів підприємства.

Ключові слова: мотивація, стимул, персонал, стимулювання праці, удосконалення мотиваційних механізмів.

Аннотация. Исследование проблемы мотивационного управления всегда было и остается актуальным. Ведь на современном этапе становления мирового хозяйства человеческий фактор — это важная предпосылка развития общества.

Целью статьи является исследование понятие «мотивация» как экономической категории и возможных вариантов усовершенствования мотивационных процессов.

В статье исследованы научные подходы к мотивации, способы и методы мотивации персонала, рассмотрены особенности определения мотивационного потенциала предприятия, место политики мотивации в системе организации деятельности предприятия. Определены недостатки системы мотивации в Украине. Проанализирован зарубежный опыт мотивации на примере Японии. С учетом мирового опыта предложены варианты совершенствования мотивационных механизмов в системе менеджмента отечественных предприятий. В частности указано, что меры в области мотивации труда должны побуждать работников к инновационной активности, проявлению деловых и личностных качеств, формированию адекватного восприятия мотивационных мероприятий предприятия.

Ключевые слова: мотивация, стимул, персонал, стимулирование труда, совершенствование мотивационных механизмов.

Summary. *The research of the problem of motivational management has always been and remains relevant. After all, at the present stage of the formation of the world economy, the human factor becomes an important prerequisite for the development of society.*

The purpose of the article is to study the concept of «motivation» as an economic category and possible options for improving motivational processes.

The article investigates scientific approaches to motivation, methods of personnel motivation, features of determining the motivation potential of the enterprise, place of the policy of motivation in the system of organization of the enterprise. The weaknesses of the motivation system in Ukraine are identified. The foreign experience of motivation on the example of Japan is analyzed. Taking into account the world experience, variants of improvement of motivational mechanisms in the system of management of domestic enterprises are offered. In particular, it is noted that measures in the field of motivation of labour should encourage employees to innovate activity, display of business and personal qualities, formation of adequate perception of motivational measures of the enterprise.

Key words: *motivation, stimulus, personnel, stimulation of labor, improvement of motivational mechanisms.*

Постановка проблеми. Дослідження проблеми мотиваційного управління завжди було і залишається актуальним. На сучасному етапі розвитку персонал буде працювати набагато ефективніше, якщо створити належну мотиваційну основу. Оптимізація системи мотивації персоналу відіграє важливу роль при забезпеченні повноцінного розвитку підприємства. Належна організація праці працівників дозволить покращити ефективність праці, що у свою чергу дозволить підвищити рівень капіталізації організації. Корисним буде використання зарубіжного досвіду у сфері мотивації персоналу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження теорії і практики мотивації персоналу зробили відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, такі як В. Абрамов [1], К. Альдерфер, Д. Богиня, В. Врум, Ф. Герцберг, А. Грішнова, Г. Дмитренко, М. Дороніна, О. Єгоршин [8], А. Єськов, І. Завадський, О. Зеленов [9], М. Карлін, А. Колот [12], Д. Мак-Грегор, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу [15], М. Салун [18] та інші.

Мета статті полягає у дослідженні поняття «мотивація» як економічної категорії і можливих варіантів удосконалення мотиваційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі становлення світового господарства людський фактор стає важливою передумовою розвитку суспільства. Саме бажання працівників якісно і продуктивно виконувати свої завдання стає ключовим моментом забезпечення ефективності роботи усього підприємства, а отже і його економічної вигідності. Тому людським фактором не можна нехтувати. Правильно мотивована людина буде працювати якісніше і показувати набагато кращі результати.

Вперше дефініцію «мотивація» вжив А. Шопенгауер у науковій роботі «Чотири принципи достатньої причини» (1890–1910 рр.). Дана економічна категорія застосовувалася для пояснення причин поведінки людей. І. Гринько зазначав, що «останніми роками питання, пов'язані з мотивацією праці, настільки ускладнилися, а науковцями накопичено такий інформаційний та статистичний матеріал,

що мотивація почала формуватися як самостійний науковий напрям» [7, с. 196].

Варто розглянути підходи до мотивації Е. Мейо, які виникли в ті часи, коли звичайні робітники вважалися просто виконавцями, що вимагають суворого контролю з боку керівництва. Науковець зробив два великих відкриття: 1) групова динаміка більше впливає на продуктивність праці, ніж фізичні умови роботи; 2) група підпорядковується неписаним правилам, нею ж встановленим, навіть у дуже регламентованому трудовому середовищі. У результаті вчений дійшов висновку, що ставлення до персоналу набагато важливіше фізичних умов, в яких він працює. Е. Мейо стверджував, що соціальний світ дорослих людей дуже складний і орієнтований переважно на роботу. Співпраця в команді не виникає сама по собі, її слід планувати і розвивати [16, с. 68].

Безсумнівно важливе значення має теорія ієрархії потреб А. Маслоу, яка представлена у наступному вигляді: фізіологічні потреби — потреби в їжі, питті, житлі, статевих відносинах та інших «потребах тіла»; потреби в безпеці — захист від можливого нанесення фізичної і моральної шкоди; потреби в афіліації — почуття спільності з іншими людьми, почуття належності до тієї чи іншої групи, потреба у схваленні і визнанні з боку інших людей і дружба; потреби в повазі — потреба в самоповазі, незалежності і досягненні успіхів, а також громадський статус, визнання і увага з боку інших людей. Потреби в самоактуалізації — прагнення людини стати тим, ким дозволяють стати її здібності та можливості, включає в себе потребу в рості і максимальній реалізації власного потенціалу [5, с. 40].

Розглядаючи теорії мотивації, можна дійти висновку, що, обираючи будь-який з них, слід звертати увагу на особисті якості людей, давати їм відповідну роботу, зазначати персоналу чіткі цілі, робити так, щоб ці цілі розглядалися робітниками як реально можливі у досягненні, узгоджувати систему винагороди з виробничими показниками працівників, слідкувати за дотриманням принципів справедливості.

На сьогоднішній день виділяють наступні способи мотивації:

- нормативна мотивація — спонукання людини до певної поведінки за допомогою ідейно-психологічного впливу — переконання, навіювання, інформування, психологічного зараження тощо;
- примусова мотивація, яка ґрунтується на використанні влади і загрозі погіршення задоволення потреб працівника у випадку невиконання ним відповідних вимог;
- стимулювання — вплив не безпосередньо на особистість, а на зовнішні обставини за допомогою благ — стимулів, що спонукають працівника до певної поведінки [5, с. 147].

Процес мотивації персоналу підприємства реалізується за допомогою різноманітних методів: систематичне нагадування, роз'яснення, виховання, наведення конкретних прикладів, впровадження та застосування системи заохочень і покарань в ієрархії організації та багато іншого. Наскільки ефективно спрацював той чи інший метод мотивації можна перевірити за результатами виконаної роботи, її ефективності і продуктивності, а також враховуючи відношення працівників до праці (сумлінність виконання, наполегливість у досягненні цілей, уважність, прикладені зусилля).

Перед застосуванням мотивації необхідним є дослідження мотиваційних потреб працівників. Обраний метод і те, що він принесе, повинен, перш за все, забезпечувати мотиваційні потреби робітника. Визначення мотиваційного потенціалу підприємства включає низку етапів (рис. 1). На першому етапі відбувається виявлення потреб працівника, зокрема — навіщо йому потрібна мотивація, що він намагається досягнути. На другому етапі — вимірювання ступеня задоволеності визначених потреб.

Слід уточнити, що механізм трудової діяльності під дією цих чинників буде змінюватися. Це також вплине і на зміст та характер праці. Структуру чинників мотивації не можна визначити однозначно, адже вона залежить від багатьох факторів: поточного стану організації, системи суспільних цінностей, змін на ринку праці, динаміки всіх факторів тощо.

Будь-який кваліфікований працівник бере до уваги не лише заробітну плату, а й прагне самовизначення, поваги, самоствердження, корисності виконаної роботи. Саме тому в процесі трудової діяльності поведінка людей залежить від трудової мотивації, що включає саму роботу, її зміст, умови, організацію трудового процесу, якість робочого місця, графік роботи та інше. Всі хочуть мати гідну, змістовну, цікаву, корисну працю, а також задовільні умови при її виконанні.

Ефективна система внутрішнього управління підприємством, яка передбачає наявність чітко організованої моделі мотивації праці робітників, займає одне з ключових місць у системі організації діяльності підприємства. Політика мотивації персоналу удосконалює процес адміністративного управління, що полягає в розробці і виконанні пла-

нових завдань, посадових та інших інструкцій, методичних положень і вказівок, наказів, розпоряджень і являє собою непряме, опосередковане управління, із врахуванням інтересів робітників, із застосуванням специфічних форм і методів забезпечення їх матеріальної і моральної зацікавленості в особистих результатах діяльності та підприємства загалом, у зростанні показників ефективності виробництва. Мотиваційний механізм забезпечує перетворення набору факторів, принципів, стимулів, мотивів, ціннісних орієнтацій, сподівань, поведінкових реакцій з лінійного дискретного стану у замкнутий, постійно повторювальний процес. У структурному відношенні мотиваційний механізм включає фінансово-економічні методи і важелі, певну структуру відповідальних працівників, норми і правила стимулювання, періодичність проведення оцінки здійснюваних заходів тощо [10, с. 36].

Основа мотиваційної політики підприємства — принцип комплексності, відповідно до якого мотивація персоналу має базуватися на трьох основних компонентах: потенційні можливості співробітника (психофізіологічні особливості, освіта, виховання, досвід та ін.), особистісні мотиваційні компоненти; мета і завдання бізнесу [3, с. 379–391].

Важливими факторами у виборі засобів мотивації є стать та вік працівників. Таких висновків дійшли дослідники з психології Оксфордського університету. Науковцями доведено, що матеріальне заохочення впливає на незаміжніх жінок, які можуть дозволити собі відсунути особисті питання на другий план, і на тих одружених чоловіків, які, не зважаючи на свій громадський стан, дозволяють собі вести насичене особисте життя. На результати праці заміжніх працівниць і неодружених чоловіків має позитивний вплив публічне визнання та суспільна повага. Співробітники віком до 30 років дуже цінують знакові відмінності, як от присвоєння звання подібного за змістом статусу кращого працівника. Вищезазначені висновки були зроблені після шестирічного дослідження та аналізу наслідків впливу різних видів заохочень на основні категорії працівників [3].

Неякісна політика кар'єрного покращення на даний момент є однією з основних причин відсутності мотивації праці. Задля усунення даної проблеми і уникнення майбутніх негативних наслідків всім організаціям варто враховувати необхідність наявності плану кар'єрної політики і механізму просування по службі, в якому цілком доцільно зазначати послідовність можливих посад, які зможе посісти менеджер у майбутній перспективі. На жаль, наявний механізм мотивації більшості сьогоденних підприємств зводиться до того, що у робітників відсутня початкова мотивація щодо здійснення ефективної діяльності. Як наслідок робітники не бачать сенсу брати на себе відповідальність за прийняття та реалізацію управлінських рішень, не розглядають себе як частину самого підприємства, на якому

працюють, не розуміють необхідності досягнення єдності особистих інтересів та інтересів підприємства [17, с. 59–60].

Оскільки факторів, що можуть впливати на дієвість мотивації, є безліч, необхідним є комплексне застосування методів мотивації, що дозволить досягти максимальних результатів та підвищить результативність виконаної роботи. Між всіма методами існує тісний взаємозв'язок — використання лише одного не принесе бажаного результату, не змотивує людину до ефективної та творчої праці.

В умовах посилення інтеграційних процесів у світовій економіці та задля максимізації ефекту від застосування системи мотивації в Україні необхідним є дослідження досвіду зарубіжних країн, які сформували свої моделі, що ефективно працюють. Одним з головних недоліків в Україні порівняно зі світовою практикою є обмеження мотивації лише оплатою праці, що є фіксованою для працівників, тоді як у світі багато країн застосовують широкий спектр у сфері мотивації робітників. Що стосується практичного аспекту, то на вітчизняних підприємствах використовують лише фінансові та економічні стимули, тоді як нематеріальний бік мотивування не удосконалюється взагалі. Наприклад, А. Гольда зазначає, що в умовах, які склались в Україні, мотиваційний механізм праці базується на прагненні задовольнити первинні потреби працівників винятково за допомогою економічних методів [6]. Вищі мотиватори, на думку автора, працюють неефективно.

Відсутність науково обґрунтованої системи планування, організації, мотивації та контролю діяль-

ності підприємства, а також виважених критеріїв роботи працівників його структурних підрозділів призвели до «зрівнялівки» в системі преміювання. А відсутність висококваліфікованих кадрів, спроможних забезпечити належну організацію і функціонування підприємства за ринкових умов, зводять практично нанівець всі спроби розроблення, а тим паче — впровадження високоефективної системи цільового управління, в якій чільне місце належить системі мотивації [19, с. 49].

В останні 10–15 років у практичній діяльності підприємств України недостатньо приділено уваги формуванню саме ефективної системи мотивації працівників. У той час, як у більшості країн Західної Європи, США та Японії мотиваційні системи управління персоналом набули великого значення і можуть бути успішно імплементовані у діяльність вітчизняних підприємств [14, с. 137].

Враховуючи світовий досвід, можна виділити три головні моделі мотивації персоналу: японську, американську та західноєвропейську.

Японська модель мотивації робітників впливає перш за все з вимог японської економіки та особливостей життя населення. Вагомим аспектом є випередження зростання рівня продуктивності праці відносно підвищення рівня оплати праці та приросту якості життя людей. Різке збільшення кількості населення спричинило стабільну недостатність робочих місць, що значною мірою вплинуло на світосприйняття та особисті переконання людей, які стали набагато більше дорожити своїм робочим місцем та трудовою діяльністю.

Рис. 1. Процес формування ставлення людини до праці
Джерело: сформовано на основі [11]

Характерною рисою японської моделі є позитивне працевлаштування робітників, що означає навчання, ротацію та перекваліфікацію кадрів. Вони функціонують як єдиний мотиваційний механізм, який сприяє забезпеченню підприємства відданими висококваліфікованими кадрами, вмотивованими до реалізації особистісних професійних, інтелектуальних та творчих здібностей.

За таких умов працівник усвідомлює, що йому вигідніше працювати більше та краще, якщо його зусилля скеровані на вирішення поставлених перед підприємством завдань. Тому робітника цікавлять навіть перспективні цілі, оскільки від майбутнього самого підприємства повністю будуть залежати доходи самих працівників.

Важливим фактором японської моделі мотивації персоналу є система ротації кадрів, яка передбачає можливість змінювати за бажанням працівника сферу своєї діяльності. Така система дозволяє знизити втому та напруженість від одноманітної роботи, робить виконання завдань цікавими для працівника. Також ротація забезпечує розвиток людей, оскільки вони розширюють свої професійні навички, знання, уміння, підвищують кваліфікацію.

Японська мотиваційна система праці є відносно гнучкою порівняно з іншими розвиненими країнами. Із самого початку вона базувалася на трьох факторах: професійна майстерність, вік та стаж роботи. Розмір заробітної плати працівника з урахуванням даних факторів визначається відповідно до тарифної сітки як умовно постійну частину заробітку за вік, за стаж роботи, а також за кваліфікацію і майстерність, яку визначали за категоріями та розрядами.

Японській економіці необхідні були інноваційні зміни в мотивації трудової діяльності. Саме тому підприємці Японії запровадили систему нарахування заробітної плати залежно від віку та стажу працівника, а також зробити заробітну плату на 60% залежною від результатів трудової діяльності та виконання поставлених цілей і завдань. Такий

підхід був запропонований металургійними заводами. Тоді як підприємства, що спеціалізувалися на виробництві електротоварів, запропонували зробити заробіток на 80% залежним від результатів діяльності і лише на 20% — від стажу працівника та його віку.

Ці та багато інших запропонованих моделей мотивації були покладені в основу японської концепції мотивації персоналу. На сьогодні на формування сумарного заробітку японського працівника впливають наступні чинники [13, с. 152]:

- вік, стаж, освіта;
- посада, професія, обов'язки;
- умови праці;
- результати діяльності;
- пільги на житло, сім'ю та транспорт;
- регіональні пільги (які враховують особливості регіону, де розташоване підприємство).

Зараз пільги на житло, відповідно до статистичних даних, виплачують 85% підприємств, а пільги на транспорт — 90%. Один раз на рік, після узгодження з профспілкою, заробітна плата працівників усіх підприємств Японії зростає на деякий відсоток [13, с. 153].

Висновки. Таким чином, заходи у сфері мотивації праці повинні спонукати працівників до інноваційної активності, проявлення ділових та особистісних якостей, формування адекватного сприйняття мотиваційних заходів підприємства. Про ефективність системи мотивації персоналу можна стверджувати лише у разі індивідуалізації її елементів, забезпечення співвідношення винагороди працівників з їх персональним внеском у зростання продуктивності виробництва. У свою чергу, дослідження світового досвіду ефективного управління процесами мотивації персоналу крізь призму мотиваційних механізмів провідних корпорацій Японії дає змогу більш глибокого розуміння спектру методів мотивації та можливості їх імплементації у діяльність підприємств України для подальшого формування, запровадження та розвитку вітчизняної системи мотивації персоналу.

Література

1. Абрамов В. В. Історія туризму / В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур. — Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. — Х: ХНАМГ, 2010. — 294 с.
2. Берг О. Мотивация на ура. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.hr-portal.ru/article/motivaciya-na-ura>.
3. Биканова О. Мотивация праці як важливий чинник забезпечення ефективного управління персоналом підприємства. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://conf-cv.at.a/forum/53-482-1>.
4. Бойко О. В. Організаційно-економічні аспекти мотивації трудової діяльності на підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / О. В. Бойко. — К.: НАУ. — 2005. — 20 с.
5. Виханский О. С. Менеджмент / О. С. Виханский, А. И. Наумов. — М.: Гардарики, 2000. — 528 с.
6. Гольда А. В. Зарубіжний досвід мотивації праці трудового потенціалу в умовах ринкової економіки / А. В. Гольда // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наук. праць. — Вип. 2 (33). — 2008. — С. 94–97.
7. Гринько І. М. Вдосконалення матеріальної мотивації праці в системі управління промисловими підприємствами / І. М. Гринько // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. — 2009. — Вип. 24 (1). — С. 196–200. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2009_24%281%29_40.

8. Егоршин А. П. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности: Учеб. пособие. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: НИЦ Инфра-М, 2013. — 378 с.
9. Зеленев А. Д. Мотивация трудовой деятельности на малом инновационном предприятии: Монография. — М.: Дашков и К°, 2014. — 104 с.
10. Иванов С. Л. Роль нематеріальних чинників мотивації праці у формуванні людського капіталу сучасного підприємства в Україні / С. Л. Иванов // Наукові праці НДФІ. — 2010. — № 5. — С. 34–38.
11. Кириллов Л. Управление развитием персонала — Мотивация, мотивация, мотивация! — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://trainings72.ru/kouching/upravlenierazvitiem-personala-motivaciyamotivaciya-motivaiya.html>
12. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник / А. М. Колот. — К.: КНЕУ, 2005. — 337 с.
13. Криворотько І. О. Дослідження зарубіжного досвіду мотивації персоналу для використання в українських умовах / І. О. Криворотько // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2013. — № 2(71). — С. 151–154.
14. Кузнецов А. А. Світовий досвід мотивації працівників та можливості його адаптації до умов підприємств України / А. А. Кузнецов // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економіка. — 2012. — № 1 (59). — С. 136–139.
15. Маслоу А. Мотивация и личность. — 3-е изд. — СПб.: Питер, 2008. — 352 с.
16. Мэйо Э. Социальные проблемы индустриальной цивилизации / Э. Мэйо. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2000. — 315 с.
17. Різник В. В. Сучасні тенденції мотивації праці управлінського персоналу / Різник В. В. // Економічний вісник університету, 15/1. — 2010. — № 15/1. — С. 58–62.
18. Салун М. М., Майстренко О. В. Механізм соціально-економічної мотивації працівника: Монографія. — Харків: ХНЕУ, 2010. — 184 с.
19. Харазашвілі М. Л. Зарубіжний досвід мотивації праці працівників / М. Л. Харазашвілі, Л. В. Шостак // Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи. — № 11. — 2012. — С. 46–51.

References

1. Abramov V. V. Istoriia turyzmu / V. V. Abramov, M. V. Tonkoshkur. — Khark. nats. akad. misk. hosp.-va. — Kh: KhNAMH, 2010. — 294 s.
2. Berg O. Motivatsiya na ura. — [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.hr-portal.ru/article/motivaciya-na-ura>.
3. Bykanova O. Motyvatsiia pratsi yak vazhlyvyi chynnyk zabezpechennia efektyvnoho upravlinnia personalom pidpriemstva. — [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://conf-cv.at.a/forum/53-482-1>.
4. Boiko O. V. Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty motyvatsii trudovoi diialnosti na pidpriemstvakh: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk: spets. 08.06.01 «Ekonomika, orhanizatsiia i upravlinnia pidpriemstvamy» / O. V. Boiko. — K.: NAU. — 2005. — 20 s.
5. Vikhanskiy O. S. Menedzhment / O. S. Vikhanskiy, A. I. Naumov. — M.: Gardarika, 2000. — 528 s.
6. Holda A. V. Zarubizhnyi dosvid motyvatsii pratsi trudovoho potentsialu v umovakh rynkovoi ekonomiky / A. V. Holda // Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zbirnyk nauk. prats. — Vyp. 2 (33). — 2008. — S. 94–97.
7. Hryenko I. M. Vdoskonalennia materialnoi motyvatsii pratsi v systemi upravlinnia promyslovymy pidpriemstvamy / I. M. Hrinko // Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky. — 2009. — Vyp. 24 (1). — S. 196–200. — [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2009_24%281%29_40.
8. Yegorshin A. P. Motivatsiya i stimulirovanie trudovoy deyatel'nosti: Ucheb. posobie. — 3-e izd., pererab. i dop. — M.: NITs Infra-M, 2013. — 378 s.
9. Zelenov A. D. Motivatsiya trudovoy deyatel'nosti na malom innovatsionnom predpriyatii: Monografiya. — M.: Dashkov i K°, 2014. — 104 s.
10. Ivanov S. L. Rol nematerialnykh chynnykiv motyvatsii pratsi u formuvanni liudskoho kapitalu suchasnoho pidpriemstva v Ukraini / S. L. Ivanov // Naukovi pratsi NDFI. — 2010. — № 5. — S. 34–38.
11. Kirillov L. Upravlenie razvitiem personala — Motivatsiya, motivatsiya, motivatsiya! — [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://trainings72.ru/kouching/upravlenierazvitiem-personala-motivaciyamotivaciya-motivaiya.html>.
12. Kolot A. M. Motyvatsiia personalu: pidruchnyk / A. M. Kolot. — K.: KNEU, 2005. — 337 s.
13. Kryvorotko I. O. Doslidzhennia zarubizhnogo dosvidu motyvatsii personalu dlia vykorystannia v ukrainskykh umovakh / I. O. Kryvorotko // Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo. — 2013. — № 2(71). — S. 151–154.
14. Kuznetsov A. A. Svitovyi dosvid motyvatsii pratsivnykiv ta mozhlyvosti yoho adaptatsii do umov pidpriemstv Ukrainy / A. A. Kuznetsov // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ekonomika. — 2012. — № 1 (59). — S. 136–139.
15. Maslou A. Motivatsiya i lichnost. — 3-e izd. — SPb.: Piter, 2008. — 352 s.
16. Mayo E. Sotsialnye problemy industrialnoy tsivilizatsii / E. Mayo. — M.: Izd-vo «Institut psikhologii RAN», 2000. — 315 s.
17. Riznyk V. V. Suchasni tendentsii motyvatsii pratsi upravlinskoho personalu / Riznyk V. V. // Ekonomichniy visnyk universytetu, 15/1. — 2010. — № 15/1. — S. 58–62.
18. Salun M. M., Maistrenko O. V. Mekhanizm sotsialno-ekonomichnoi motyvatsii pratsivnyka: Monografiia. — Kharkiv: KhNEU, 2010. — 184 s.
19. Kharazashvili M. L. Zarubizhnyi dosvid motyvatsii pratsi pratsivnykiv / M. L. Kharazashvili, L. V. Shostak // Naukovo-doslidna robota molodykh uchenykh: stan, problemy, perspektyvy. — № 11. — 2012. — S. 46–51.

УДК [331.55:331.52](477)'06(045)

Скубіліна Анастасія Вікторівна

асистент кафедри економіки

*Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

Скубилина Анастасия Викторовна

ассистент кафедры экономики

*Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского*

Skubilina Anastasiia

Assistant of the Department of Economics

*Donetsk National University of Economics and Trade
named after M. Tugan-Baranovsky*

Скроботова Даяна Іванівна

студент

*Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

Скроботова Даяна Ивановна

студент

*Донецкого национального университета экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского*

Skrobotova Dayana

Student of the

*Donetsk National University of Economics and Trade
named after M. Tugan-Baranovsky*

Фурсова Регіна Сергіївна

студент

*Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

Фурсова Регина Сергеевна

студент

*Донецкого национального университета экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского*

Fursova Regina

Student of the

*Donetsk National University of Economics and Trade
named after M. Tugan-Baranovsky*

**МІЖНАРОДНА ТРУДОВА ЕМІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ:
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ ТРУДОВАЯ ЭМИГРАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ:
ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ**

**INTERNATIONAL LABOR EMIGRATION OF UKRAINE'S POPULATION:
MAJOR TRENDS AND PROBLEMS**

Анотація. У статті досліджено сутність трудової міграції населення. Проаналізовано динаміку міграційного руху населення України за період 2012–2016 років, визначено основні тенденції та специфічні ознаки міжнародної міграційної сфери. Розкрито основні чинники міжнародної еміграції економічно активного населення, серед яких є структурне безробіття, низький рівень заробітної плати та життя населення. Встановлено, що основним недоліком вітчизняного ринку праці є дешевизна робочої сили. Визначено структуру потенційних трудових емігрантів, серед яких значну частку займають висококваліфіковані працівники. Означено позитивний та негативний вплив трудової міграції населення на соціально-економічний розвиток країни. У результаті було запропоновано заходи уникнення негативних наслідків трудової еміграції, що слугуватимуть скороченню численності трудових емігрантів та зворотній міграції населення України.

Ключові слова: міграція населення, міжнародна трудова еміграція, аналіз міграційної ситуації в Україні.

Аннотация. В статье исследована сущность трудовой миграции населения. Проанализирована динамика миграционного движения населения Украины за период 2012–2016 годов, определены основные тенденции и специфические признаки международной миграционной сферы. Раскрыты основные факторы международной эмиграции экономически активного населения, среди которых структурная безработица, низкий уровень заработной платы и жизни населения. Установлено, что основным недостатком отечественного рынка труда является дешевизна рабочей силы. Определена структура потенциальных трудовых эмигрантов, среди которых значительную долю занимают высококвалифицированные работники. Отмечено позитивное и негативное влияние трудовой миграции населения на социально-экономическое развитие страны. В результате были предложены меры во избежание негативных последствий трудовой эмиграции, которые способствуют сокращению численности трудовых эмигрантов и обратной миграции населения Украины.

Ключевые слова: миграция населения, международная трудовая эмиграция, анализ миграционной ситуации в Украине.

Summary. The essence of labor migration of the population is studied in the article. Were analyzed the dynamics of migration of the population of Ukraine for the period 2012–2016, were determined the main trends and specific signs of the international migration sphere. Were disclosed the main factors of international emigration of the economically active population, among them structural unemployment, low wages and life of the population. It was established that the main disadvantage of the domestic labor market is the cheapness of the labor force. The structure of potential labor immigrants is determined, among which a high proportion occupy highly skilled workers. Were noted positive and negative impact of labor migration of the population on the socio-economic development of the country. As a result, measures were proposed to avoid negative consequences of labor emigration, which contribute to a reduction in the number of labor immigrants and the return migration of the population of Ukraine.

Key words: population migration, international labor emigration, analysis of the migration situation in Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Актуальність проблеми міжнародної трудової міграції у сучасних умовах значно зросла. Її масштаби, причини та наслідки для економіки країн досліджуються фахівцями різних галузей наук. Особливістю міграційної ситуації в Україні є те, що вона виступає донором висококваліфікованих працівників, тому дослідження чинників еміграції українського населення, визначення основних тенденцій, виявлення існуючих загроз та прогнозування негативних наслідків є незаперечним базисом формування ефективної міграційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міграції та міграційної політики є предметом наукових розробок багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Теоретичним питанням та проблемам міжнародної трудової міграції свої дослідження присвятили В. Геець, С. Годінгс, В. Довга, Т. Драгунова, Дж. ДеВаард, Е. Лібанова, А. Лукьянова, О. Петрос, О. Позняк, Дж. Реймер, С. Рязанцев, К. Шиманська, та ін. Однак, незважаючи на істотний внесок зазначених вище учених у вивчення проблем та особливостей міграції населення України, недо-

статньо дослідженими залишаються деякі її аспекти та нові проблеми.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз особливостей трудової еміграції населення України та виявлення негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу дослідження. С. Рязанцев вважає, що у широкому сенсі трудова міграція являє собою тимчасове або на постійній основі переміщення населення з метою працевлаштування [1, с. 34]. А. Лук'янова під терміном «трудова міграція» вбачає різну періодичність внутрішнього та зовнішнього територіального переміщення населення що пов'язане з реалізацією вмінь та навичок мігрантів на ринку праці [2, с. 34]. Таким чином, трудовим мігрантом може бути будь-яка особа незалежно від віку, що виходить на ринок праці, тому кількість турових мігрантів може наближатися до загальної кількості міграційного потоку країни.

Чинниками трудової еміграції є: структурне безробіття, низький рівень заробітної плати та життя населення. Для людей творчих професій важливим аспектом є можливість реалізувати свій творчий потенціал та мати перспективу його розвитку. О. Позняк виділяє наступний демографічний фактор, як

старіння нації, а також зовнішньоекономічний — зростання диспропорції економічного розвитку країн і регіонів [3, с. 70].

Міграційні відносини в усьому світі викликають занепокоєння через неможливість встановлення повного контролю за цим явищем та відмінностями у нормативно-правовому регулюванні країн, тому основними проблемами міграційної сфери є [4, с. 165–166]: зростання соціального напруження, що зумовлено структурою міграційних потоків; нелегальна трудова міграція; недосконалість міграційної політики; невизначеність пріоритетів держави у сфері регулювання міграційних процесів; втрата висококваліфікованих працівників; виникнення депресивних регіонів; загроза національній безпеці країни.

У доповіді Генерального Секретаря ООН «Міжнародна міграція і розвиток» зазначається, що сьогодні більшість людей живуть за межами країни свого походження. У період 1990–2010 рр. число міжнародних мігрантів по всьому світу зросло більш ніж на 77 млн або 50%. Велика частина цього зростання відбулася в період між 2000–2010 рр. Загальносвітова кількість міжнародних мігрантів збільшилася з 155 млн осіб у 1990 р. до 214 млн осіб у 2010 р., а в 2013 р., за оцінками ООН, у всьому світі було вже 232 млн міжнародних мігрантів, або 3,2% населення землі. У 2013 р. три чверті всіх міжнародних мігрантів були у віці від 20 до 64 років, у тому числі жінки становили 48%. Австралія, Канада, Нова Зеландія, Сполучені Штати Америки та європейські країни — найбільші країни реципієнти економічно активного населення з бідніших країн світу і в період 1990–2010 рр. [5, с. 94].

Згідно з даними державної служби статистики [6] протягом 2012–2016 років кількість вибулих та прибулих мігрантів у межах країни зменшалась у двічі (табл. 1). Щодо прибулих зовнішніх мігрантів відбувалось поступове зниження з 76361 осіб у 2012 році до 14311 осіб у 2016 році (майже в 5 разів). Аналіз зовнішньої міграції, щодо кількості вибулих вказав на стрімкий ріст емігрантів протягом 2013 та 2015 років, що в порівнянні з 2012 роком підвищився в 1,5 рази, 2016 рік характеризувався суттєвим зменшенням кількості вибулих, що становило 30% від кількості емігрантів в 2015 році. Проте не зазначено державною службою статистики

кількість прибулих та вибулих зовнішніх мігрантів за 2014 рік, а лише загальне число осіб усіх міграційних потоків.

Статистичні дані з офіційного сайту Державної міграційної служби України [7] свідчать про іншу динаміку зовнішньої міграції населення. Дозволів на виїзд громадян України за кордон на постійне проживання в 2014 році видано 8932 особам, в 2015 році 11345 особам, в 2016 році — 13621 особам. Отже, за період 2014–2016 рр. емігрантів в Україні збільшилось 1,5 рази, що є невтішною тенденцією.

В період 2005–2008 років Україну залишали низькокваліфіковані працівники. Більшість трудових емігрантів мали середню освіту — 59,5%, неповну вищу освіту — 17,3%, повну вищу — 13,5%. Чоловіки становили дві третини від усіх українських трудових мігрантів. Близько 83% мігрантів — особи працездатного віку. Працювали вони переважно на будівництві (51,6%), домашньою прислугою (16,3%), у сільському господарстві (8,5%), у торгівлі (8,1%) та промисловості (5,4%) [8, с. 13–14].

Проте 2017 році структура потенційних мігрантів змінилась, так у дослідженні з питань міграції та торгівлі людьми в Україні (рис. 1), визначено, що найбільша кількість респондентів працювали б за кордоном на роботі за спеціальністю — 27% (серед яких становлять жінки — 27% та чоловіки — 27%), на будівельних або реставраційних роботах — 17% (жінки — 3%, чоловіки — 31%), доглядом за дітьми та прибиранням помешкань — 16% (жінки — 29%, чоловіки — 3%), на сільськогосподарських роботах — 16% (жінки — 10%, чоловіки — 17%), у готельному бізнесі (покоївка, ресепшн) — 10% (жінки — 17%, чоловіки — 3%), у транспортній або комунікаційній сфері — 10% (жінки — 3%, чоловіки — 17%), низькокваліфікованим працівником на виробництві — 10% (жінки — 7%, чоловіки — 12%), у сфері торгівлі — 10% (жінки — 13%, чоловіки — 5%), робота у ресторані (офіціантом, барменом) — 9% (жінки — 12%, чоловіки — 5%), будь-якою роботою — 8% (жінки — 7%, чоловіки — 8%) [9]. Таким чином, майже третина із респондентів — це бажаючи працювати на роботі, що вимагає високої кваліфікації, що вказує на потенційний відтік людського капіталу. Трудові мігранти сприяють розвитку економіки в країнах реципієнтах, проте

Таблиця 1

Динаміка міграційного руху населення України протягом 2012–2016 рр.

	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість вибулих (у межах країни)	649865	621842	519914	519045	246188
Кількість прибулих (у межах країни)	649865	621842	542506	533278	256808
Кількість вибулих (зовнішня міграція)	14517	22187	-	21409	6465
Кількість прибулих (зовнішня міграція)	76361	54100	-	30659	14311

Складено авторами на основі [6]

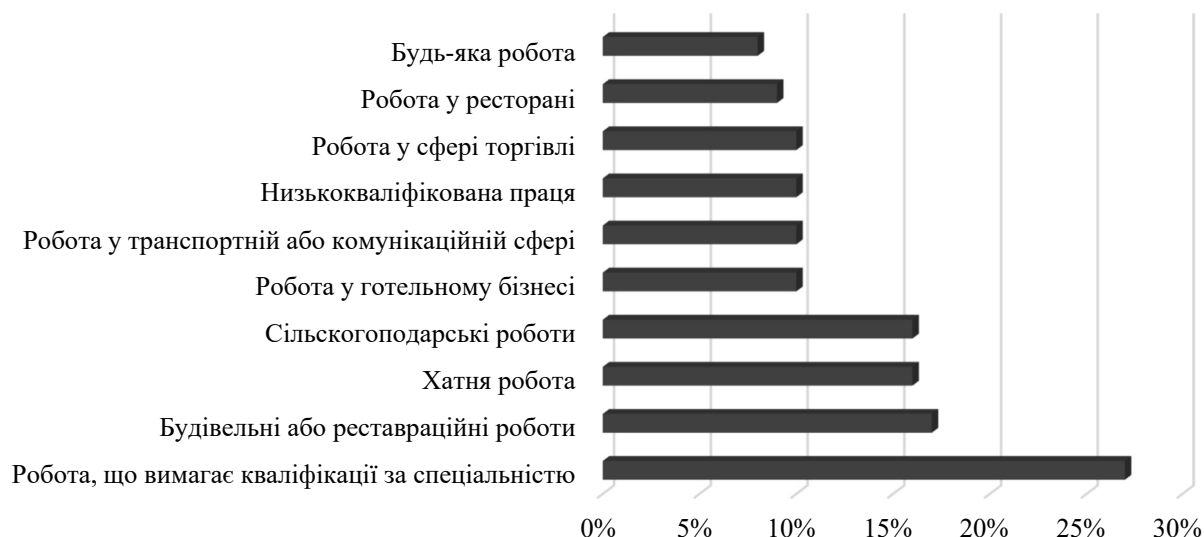

Рис. 1. Найбільш бажані сфери роботи за кордоном для респондентів, 2017 рік
Складено авторами на основі [9]

для країн донорів даний процес загрожує економічній безпеці країни та є дуже витратним, оскільки великі розміри інвестицій йдуть на формування та розвиток людського капіталу, яким потім користується інша країна.

Недоліками вітчизняного ринку праці є дешевизна робочої сили, тобто за аналогічну роботу працівник може отримати за кордоном у 5 разів більше ніж в Україні, що слугує підвищенню мотивації мігрантів до пошуку роботи в країнах ЄС [4, с. 166]. Специфічною ознакою трудової міграції сьогодні є те, що вона починає набувати характер «незворотності». Тривалість перебування більшості мігрантів за кордоном істотно зростає. Найбільш поширеними є поїздки терміном від 1 до 6 місяців (приблизно половина від загальної кількості поїздок). Кожна п'ята поїздка, спрямована переважно до Італії, Іспанії, Португалії, триває ще довше — у середньому 1,5–2 роки [10, с. 426].

Українські трудові емігранти стикаються з низкою проблем, які пов'язані із [8, с. 14–15]: нелегальним працевлаштуванням; соціальною незахищеністю; відсутністю інформаційного забезпечення щодо особливостей трудового і міграційного законодавства країни реципієнта проблемами безпечного та доступного переказу коштів з-за кордону в Україну.

Як зазначає С. Рязанцев, наслідки трудової еміграції багатогранні [1, с. 442]: зовнішня трудова міграція є чинником розвитку регіональних та міжнародних ринків праці та формування пропозиції робочої сили; розширення можливостей працевлаштування осіб, які за інших умов не змогли б знайти роботу; розвиток підприємництва та покращення можливостей зайнятості внаслідок створення нових робочих місць. З іншого боку, негативними наслідками трудової міграції є [3, с. 195]: зниження квалі-

фікації працівників шляхом виконання за кордоном низькокваліфікованої праці; загрозу нівелювання соціальної значимості зайнятості в Україні внаслідок формування у молоді стійкого стереотипу, згідно з яким досягти гідного рівня життя можна лише шляхом трудових поїздок за кордон.

Соціально-економічним наслідком міжнародної трудової міграції є старіння нації, оскільки за кордон виїжджає молодь, котра там залишається жити та створювати сім'ї. Тому разом із загальними демографічними проблемами України соціальну напругу посилюють: додаткове навантаження на пенсійний фонд, зниження рівня доходів бюджету у зв'язку з тим, що ці доходи не оподатковуються в Україні. Нагальними заходами уникнення негативних наслідків трудової еміграції населення можна назвати такі [4, с. 169]: 1) моніторинг внутрішньої та зовнішньої міграції з метою отримання даних щодо змін у її обсягах та прийняття рішень щодо впровадження національних та регіональних програм зайнятості; 2) підписання міжнародних угод про працевлаштування та соціальний захист трудових мігрантів, що слугуватиме підвищенню якості умов праці українських емігрантів; 3) орієнтація системи вищої освіти на потреби національного та регіональних ринків праці. Також зменшенню кількості трудових емігрантів сприятиме підвищення рівня життя українського населення, шляхом створення умов щодо підвищення реальних доходів населення, оскільки зазвичай міграційні потоки відбуваються з країн з нижчим рівнем життя до країн з більш високим рівнем.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Поширення явища міжнародної трудової міграції пов'язане з посиленням глобалізаційних процесів. Проте для подолання негативних наслідків міжнародної

трудової міграції, слід контролювати її хід, зокрема в частині введення умов відкриття державних кордонів, тимчасових обмежень перебування трудових мігрантів за кордоном. І хоча однією з переваг досліджуваного явища є інтеграція України у європейські ринки, зокрема ринок праці, наша держава ще не

готова у повному масштабі долучитися до відкриття державних кордонів для руху мігрантів, так як недоліки чинного вітчизняного законодавства щодо питань соціального захисту та працевлаштування не дозволяють захистити права і забезпечити добробут українців, працюючих за кордоном.

Література

1. Рязанцев С. В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование / С. В. Рязанцев — М.: Формула права, 2007. — 576 с.
2. Лукьянова А. Ю. Трудовая миграция и ее регулирование в Ставропольском крае: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. эк. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» /. — Ставрополь, 2003. — 28 с.
3. Населення України. Трудова еміграція в Україні. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. — 233 с.
4. Шиманська К. В. Міжнародна трудова міграція в контексті соціально-економічного розвитку України: тенденції, негативні наслідки та шляхи їх подолання / К. В. Шиманська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. — 2015. — № 1. — С. 165–171.
5. Петров О. М. Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для України / О. М. Петров, В. Т. Васильєв // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління. — 2015. — № 4. — С. 93–100.
6. Державна служба статистики [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Державна міграційна служба України [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani/statistika-z-osnovnoj-diyalnosti.html>.
8. Мазука Л. І. Трудова міграція українців до країн ЄС: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення / Л. І. Мазука // Стратегічні пріоритети. — 2010. — № 3 (16). — С. 10–17.
9. GfK Ukraine. Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні [Електронний ресурс] / GfK Ukraine. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf.
10. Єсінова Н. І. Міжнародна трудова міграція населення України / Н. І. Єсінова, В. В. Сазонова // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. — 2010. — Вип. 1. — С. 424–430.

References

1. Ryazantsev, S. V. (2007), Labor migration in the CIS and Baltic countries: trends, consequences, regulation [Трудова міграція в країнах СНГ і Балтії: тенденції, наслідки, регулювання], Formula prava, Moscow, 576 p.
2. Luk'yanova, A. YU. (2003), Labor migration and its regulation in the Stavropol Territory: Author's thesis [Трудова міграція і її регулювання в Ставропольському краї: автореф. дис. ... канд. ек. наук], Stavropol, 28 p.
3. The population of Ukraine. Labor emigration in Ukraine (2010), [Naselennya Ukrayiny. Trudova emigratsiya v Ukrayini], In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhy NAN Ukrayiny, Kiev, 233p.
4. Shymans'ka, K. V. (2015), «International labor migration in the context of socio-economic development of Ukraine: trends, negative consequences and ways to overcome them», Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu [«Міжнародна трудова міграція в контексті соціально-економічного розвитку України: тенденції, негативні наслідки та шляхи їх подолання»], Zhytomyr, no. 1, pp. 165–171.
5. Petrove, O. M., Vasil'yev, V. T. (2015), «International Labor Migration: An Analysis of the Situation and Consequences for Ukraine», Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny [«Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для України»], Kiev, no. 4, pp. 93–100.
6. State Statistics Service (2017). Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. State Migration Service of Ukraine (2017). Available at: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani/statistika-z-osnovnoj-diyalnosti.html>.
8. Mazuka, L. I. (2010), «Labor migration of Ukrainians to EU countries: the current state, problems and ways of their solution», Stratehichni priorytety [«Трудова міграція українців до країн ЄС: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення»], Kiev, no. 3, pp. 10–17.
9. GfK Ukraine. Studies on migration and trafficking in human beings in Ukraine (2017). Available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf.
10. Yesinova N. I. (2010), «International labor migration of the population of Ukraine», Ekonomichna stratehiya i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh [«Міжнародна трудова міграція населення України»], Kharkiv, no. 1, pp. 424–430.

УДК 332.132

Стадницька Юлія Юріївна

*кандидат економічних наук, асистент кафедри туризму
Національний університет «Львівська політехніка»*

Стадницкая Юлия Юрьевна

*кандидат экономических наук, ассистент кафедры туризма
Национальный университет «Львовская политехника»*

Stadnytska Yuliia

*PhD, Assistant Lecturer of the Department of Tourism
Lviv Polytechnic National University*

Казимира Ірина Ярославівна

*кандидат технічних наук,
доцент кафедри екологічної безпеки та природоохоронної діяльності
Національний університет «Львівська політехніка»*

Казимира Ирина Ярославовна

*кандидат технических наук,
доцент кафедры экологической безопасности и природоохранной деятельности
Национальный университет «Львовская политехника»*

Kazymyra Iryna

*PhD, Associate Professor of the Department of
Ecological Safety and Nature Protection Activity
Lviv Polytechnic National University*

ЧИННИКИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

ФАКТОРЫ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

FACTORS OF DIFFERENTIATION OF REGIONS INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN UKRAINE

Анотація. Проаналізовано особливості впливу природних умов, природних ресурсів і якості довкілля на формування інвестиційної привабливості регіонів України. Виявлено, що рівень забруднення довкілля є вагомим чинником розміщення господарської діяльності. Розглянуто соціально-економічні чинники розміщення господарської діяльності. Рекомендовано оцінювати інвестиційну привабливість конкретних місць регіону для певного виду господарської діяльності.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, чинники розміщення господарської діяльності, рівень забруднення, природні ресурси та умови.

Аннотация. Проанализированы особенности влияния природных условий, природных ресурсов и качества окружающей среды на формирование инвестиционной привлекательности регионов Украины. Обнаружено, что уровень загрязнения окружающей среды является важным фактором размещения хозяйственной деятельности. Рассмотрены социально-экономические факторы размещения хозяйственной деятельности. Рекомендуется оценивать инвестиционную привлекательность конкретных мест региона для определенного вида хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, факторы размещения хозяйственной деятельности, уровень загрязнения, природные ресурсы и условия.

Summary. Features of the influence of natural conditions, natural resources and environmental quality on the formation of investment attractiveness of the regions of Ukraine are analyzed. It was found that the level of environmental pollution is an important factor in the location of economic activity. The socio-economic factors of the location of economic activity are considered. It is recommended to evaluate the investment attractiveness of specific places in the region for a certain type of economic activity.

Key words: investment attractiveness, factors of economic activity location, level of pollution, natural resources and conditions.

Постановка проблеми. Одна з особливостей України полягає в її неоднорідності, як в з огляду на географічні умови, так і в плані соціально-економічного розвитку [1–3]. Фахівці з проблематики регіонального розвитку вважають це позитивом, оскільки можна розробити різноманітні «пакети» інвестиційних умов для широкого кола потенційних інвесторів, адже кожний інвестор орієнтується на цілком конкретні характеристики територій, які для нього є визначальними [3]. У той же час географічна чи соціально-економічна неоднорідність далеко не завжди означає однакову якість інвестиційних умов.

Метою статті є дослідження особливостей впливу природних умов, природних ресурсів та якості навколишнього природного середовища на формування інвестиційної привабливості регіонів України.

Аналіз публікацій. Теоретичні та методологічні основи формування інвестиційної привабливості регіонів висвітлені у фундаментальних працях вітчизняних науковців, таких як Крайник О., Кравців В., Краківська В., Гапонюк О., Савлук О., Жук П. [1, 2, 4, 5]. Однак виникає необхідність такого підходу, який би базувався на обґрунтованій ідентифікації чинників диференціації інвестиційної привабливості регіонів.

Виклад основного матеріалу. Історично, географічні умови є одним з найбільш важливих факторів процвітання чи занепаду регіонів. Зараз їх значення для господарської діяльності зменшилось, але продовжує залишатись вагомим. На інвестиційний потенціал території впливають дві групи географічних факторів — природні (фізико-географічні) та економічні (економіко-географічні).

Розглянемо фізико-географічні умови. Переважна частина території України має рівнинний характер, гори займають лише 5% території. З точки зору економіки важливо те, що рівнини мають родючі ґрунти і є придатними для використання в сільському господарстві. Відмінності у площі земель сільськогосподарського призначення між областями є приблизно пропорційними до різниці у їх загальній площі. Гірські умови створюють труднощі не лише для сільського господарства, але й для промисловості та розвитку інфраструктури [4–5]. Однак, розглядаючи гірські території з погляду привабливості для провадження там господарської діяльності, варто наголосити на необхідності врахування економіко-правового регулювання розвитку гірських територій, яке здійснюється з допомогою Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» [6].

Географічне розташування різних регіонів України має свої особливості. Із семи країн, з якими межує Україна, три (Польща, Словаччина, Угорщина) входять до групи держав з високим рівнем доходів за класифікацією Світового банку, ще три (Румунія, Росія, Білорусь) — до групи країн з рівнем доходів,

вищим за середній, і одна країна-сусід (Молдова) має рівень доходів нижчий, ніж середній у світі. Наявність спільних кордонів з розвиненими країнами може вважатись фактором, що сприяє інвестиційній привабливості. Спільні кордони з «найбагатшими» з сусідів мають три західні області України — Волинська, Львівська та Закарпатська, а окремі області мають спільні кордони з кількома державами (наприклад, Закарпатська чи Волинська області). У той же час дев'ять областей не мають сухопутного кордону з іншими державами, чи навіть є виключно внутрішніми територіями країни (як Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська області, тощо). Проте розташування в центрі країни робить їх важливими транзитними регіонами.

Територія України омивається двома морями — Чорним та Азовським, вихід до яких мають шість регіонів. Це посилює їх інвестиційну привабливість з точки зору транзитного потенціалу, а також створює додаткові можливості для внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Варто підкреслити, що основні переваги мають місця (райони) безпосереднього контакту з морем і дещо менші — регіон в цілому.

Важливим чинником інвестиційної привабливості місць є наявність природних ресурсів. Природні ресурси розподілені серед регіонів України дуже нерівномірно. У надрах окремих областей містяться поклади корисних копалин, які мають світове значення. У частини інших регіонів запаси мінералів, енергетичних ресурсів та інших копалин є невеликими і мають лише місцеве значення. Поклади деяких видів копалин є лише у кількох регіонах, поклади інших — у більшості областей. Слід також зазначити, що нерівномірним є не лише розподіл копалин, але й регіональний розподіл діяльності з їх видобутку. У частині регіонів наявні родовища використовуються вельми інтенсивно, тоді як в іншій частині існує значна кількість родовищ, які взагалі не розробляються [7].

Водні ресурси теж враховують при оцінюванні інвестиційної привабливості регіону, особливо для окремих видів господарської діяльності. Найбагатшими на водні ресурси є центральні області України, а найменше забезпечені ними Південна та Західна Україна. Захід України характеризується наявністю досить щільної річкової сітки, проте площа водного дзеркала ставків у цій частині України невелика. Найважливіша водна артерія України — Дніпро — протікає по території восьми регіонів України (Київської, Черкаської, Запорізької та інших областей). Важливі судноплавні річки течуть також по території Одеської (Дунай, Південний Буг, Дністер), Миколаївської (Південний Буг), Вінницької (Південний Буг, Дністер), Кіровоградської (Південний Буг), Хмельницької, Чернівецької, Тернопільської та Івано-Франківської областей (Дністер). Крім цього судноплавна притока Дніпра — Десна — тече по території Чернігівської та Київської областей.

Щораз вагомішим чинником розміщення господарської діяльності стає рівень забруднення довкілля. Східні регіони України залишаються найбільш забрудненими, що зумовлено масштабними викидами від промислових виробництв. Так, на три області припадає дві третини (67,4%) викидів шкідливих речовин в Україні. У той же час, найменше викидів зареєстровано в регіонах, які характеризуються нижчим рівнем промислового розвитку (в Херсонській та Чернівецькій областях). При цьому за показником обсягів викидів у розрахунку на одиницю площі ситуація виглядає дещо інакше. Найбільше викидів у розрахунку на одиницю площі припадає на Донецьку область (хоча зараз це зона проведення АТО і про інвестиційну привабливість говорити не доводиться), з огляду на велику кількість викидів в атмосферу на малій території на другому місці знаходиться місто Київ, а на третьому — Дніпропетровська область. Найменший показник викидів у розрахунку на одиницю площі мають Волинська, Чернівецька та Херсонська області [7].

Високий рівень забруднення навколишнього природного середовища може стати серйозним бар'єром для розвитку видів господарської діяльності, що потребують чистого довкілля. З іншого боку, регіони з невисоким рівнем забруднення довкілля можуть використати це як суттєвий чинник економічного розвитку.

Негативний вплив на довкілля мають не лише викиди шкідливих речовин в атмосферу, але й відходи (у т.ч. відходи домогосподарств). Варто зазначити, що частина відходів може утилізуватись, перероблятися чи спалюватися. Проте решта залишається на території регіону, збільшуючи навантаження на навколишнє середовище. Значні масштаби ресурсокористування економіки України спричиняють високі обсяги щорічного утворення та нагромадження твердих відходів виробництва і споживання. В Україні щорічно утворюється близько 1 млрд тонн твердих відходів виробництва та споживання. Тільки десята частина із них застосовується як вторинні матеріальні ресурси, а решта потрапляє в сховища, шламонакопичувачі, терикони. Тверді промислові відходи займають площу близько 1600 км², а загальний їх обсяг досягає 25 млрд тонн, в тому числі 4,5 млрд тонн високотоксичних відходів.

Основними джерелами утворення твердих відходів в Україні залишаються підприємства гірничорудного, хімічного, металургійного, машинобудівного, паливно-енергетичного та будівельного комплексів, які займають і будуть займати в найближчій перспективі провідне місце в структурі національної економіки. А отже, у найближчій перспективі не передбачається суттєвих структурних перемін в утворенні твердих промислових відходів. Тверді відходи є одним з найбільш вагомих чинників негативного впливу на довкілля: призводять до забруднення підземних та поверхневих вод, погіршення стану

атмосферного повітря, земельних ресурсів, тощо. Оскільки в Україні не подолано розрив між прогресуючим накопиченням відходів та заходами з їх утилізації та знешкодження, така ситуація посилюватиме просторову диференціацію між регіонами України щодо обсягів накопичених відходів.

Очевидно, на інвестиційну привабливість місць і регіонів впливають не лише еколого-економічні чинники розміщення господарської діяльності, пов'язані з наявністю чи відсутністю природних ресурсів, особливостями природних умов, якістю довкілля. Досліджуючи природні ресурси та умови з точки зору їх впливу на інвестиційну привабливість регіонів України, варто наголосити на необхідності аналізу соціально-економічних чинників розміщення господарської діяльності, оскільки вплив еколого-економічних чинників суттєво залежатиме від них.

Важливим показником інвестиційної привабливості регіону, тісно пов'язаним з природними умовами, є наявність, доступність та якість інфраструктури, передусім транспортної. Вона охоплює залізницю, залізничні вузли й станції, автомобільні дороги, автомагістралі, вулиці, авіалінії та аеропорти, річкові шляхи й порти, морські порти, вантажні термінали, тощо. Щільність автомобільних доріг та щільність залізничних колій вважаються основними показниками розвитку транспортної інфраструктури регіонів, який у першу чергу беруть до уваги інвестори. Варто звернути увагу на ту обставину, що поряд із щільністю доріг варто було б аналізувати і їхню якість, оскільки від цього залежить швидкість, комфортність, безпека і вартість переміщення.

На залізничний транспорт в Україні припадає більша частина вантажних перевезень. Особливо це стосується перевезення сировини. Тому рівень розвитку залізничних шляхів за певних умов може бути важливим чинником прийняття інвестиційних рішень. Найбільша щільність залізничних колій — в Донецькій (60 км) та у Львівській (59 км) областях. Хоча знову ж таки варто згадати, що Донецька область зараз є зоною проведення АТО і про інвестиційну привабливість цього регіону можна буде говорити лише після нормалізації політичної ситуації.

Говорячи про транспортну інфраструктуру слід згадати і про аеропорти. Як стверджують фахівці, утримання майже 40 цивільних аеропортів (а є ще і військові аеродроми) для України є неабиякою розкішшю. Авіаційної інфраструктури такої щільності не мають сьогодні найрозвиненіші західноєвропейські країни. Як і у випадку з приморським розміщенням, підкреслимо, що деякі вигоди від транспортної інфраструктури має відповідний регіон у цілому, але основні переваги матимуть місця безпосереднього контакту з цією інфраструктурою (залізницею, шосе, аеропортом тощо). З відстанню позитивний ефект транспортної інфраструктури зменшується. Тому сусідні між собою місця Львівської області

(яка має аеропорт) та, наприклад, Волинської (яка не має аеропорту) фактично не відрізнятимуться за показником «наявність аеропорту». Також варто звернути увагу, що види господарської діяльності суттєво відрізняються потребою у транспортній інфраструктурі, а тому універсальні показники насиченості нею не завжди будуть корелювати з інвестиційною привабливістю відповідних територій.

Наявність людських ресурсів є одним із ключових факторів виробництва. Вплив цього фактору на інвестиційну привабливість є багатовимірним. З одного боку, важливою характеристикою регіону як такого є чисельність та особливості розміщення населення. З іншого боку, для потенційного інвестора велике значення мають кількість, якість та розміщення робочої сили та стан ринку праці (зокрема, наявність надлишку чи дефіциту робочої сили).

Населення розподілене по регіонах України також нерівномірно. Відмінності між регіонами щодо кількості та структури населення варто характеризувати з позицій основних чинників, які впливають на інвестиційну привабливість: наявності людських ресурсів, включаючи чисельність населення, частку економічно активного населення та щільність його розміщення; якості людських ресурсів, індикатором якого є рівень освіти; характеристик ринку праці, у тому числі рівня заробітної плати та безробіття.

Частка економічно активного населення (особи у віці 15–70 років, які працюють або шукають роботу) є приблизно однаковою майже у всіх регіонах України — від 61% до 66,4%. Найбільша кількість економічно активного населення є у Дніпропетровській (1,6 млн.) області та у Києві (1,5 млн.). Найменша чисельність економічно активного населення у Чернівецькій (0,4 млн.), Кіровоградській (0,5 млн.), Волинській (0,5 млн.) областях. Висока щільність населення може розглядатися як фактор, що загалом підвищує інвестиційну привабливість регіону [7].

Регіони України є різними за щільністю населення. При цьому, якщо у регіоні мешкає багато людей, це не завжди означає, що щільність населення у ньому є високою. Очевидно, що найбільшою концентрацією населення є у місті Києві (3 368 осіб на км² відповідно). Крім них, до групи регіонів з найбільшою щільністю входять як багаті на людські ресурси східні регіони (Дніпропетровська область), так і західні області, які мають порівняно невелике населення (наприклад, Львівська область). У перелічених вище регіонів щільність населення становить від 98 до 116 осіб на км². До групи областей з найменшою щільністю населення (від 34 до 48 осіб на км²) входять Сумська, Миколаївська, Житомирська, Кіровоградська, Херсонська та Чернігівська області [7].

Ще одним показником, який є індикатором концентрації населення, є співвідношення міських та сільських мешканців. Найбільший рівень урбанізації

спостерігається у східних промислових регіонах, де частка міського населення становить від 77% до 90,6%. Найнижчою частка міського населення є на заході України (від 37,2% до 49,9%). Як висновок, позитивний вплив високої щільності населення має бути найбільшим у східних регіонах, а також у деяких західних областях України. Варто додати, що негативний ефект низької щільності населення зменшується за наявності розвиненої транспортної інфраструктури.

Висока чи низька якість робочої сили у різних регіонах є однією із причин різниці у продуктивності праці. Індикатором якості робочої сили є, зазвичай, рівень освіти населення. Висока частка населення з вищою освітою може свідчити про наявність більшої кількості кваліфікованих кадрів (за інших рівних умов), а також дозволяє зменшити витрати підприємств на навчання та сприяти успішному впровадженню інновацій. Найвищою частка осіб з вищою освітою у структурі економічно активного населення є у м. Київ (56,9%), високу частку працівників з вищою освітою мають Харківська (34%) та Львівська області (30%), а найменша частка економічно активного населення з вищою освітою — у Житомирській (20%), Чернівецькій (19%) та Волинській (21%) областях. Крім кількісного, важливим є і якісний вимір. Вищі навчальні заклади Києва, Львова, Харкова та Дніпра посідають провідні місця у національних рейтингах. Відповідно, якість робочої сили є перевагою саме цих регіонів.

Вважається, що величина заробітної плати впливає на інвестиційну привабливість неоднозначно. З одного боку, заробітна плата складає більшу частину доходів громадян. Тому високий рівень зарплати означає високий рівень купівельної спроможності. З іншого боку, низька заробітна плата в регіоні дозволяє зменшити витрати роботодавців на робочу силу, що підвищує інвестиційну привабливість регіону, особливо коли мова йде про трудомісткі виробництва.

Звернемо увагу на обставину, яка часто залишається поза увагою дослідників. Потенційного інвестора цікавить, зазвичай, не усереднений рівень заробітної плати у регіоні, а її рівень у відповідній сфері господарської діяльності. Для аналізу рівня заробітної плати як чинника інвестиційної привабливості регіону необхідною є інформація про рівень оплати праці за видами господарської діяльності у регіональному розрізі.

Для оцінювання значення чинників розміщення господарської діяльності у різних регіонах застосовують соціологічні опитування, хоча, незважаючи на популярність, вони не завжди є коректними. Основним їх недоліком є відсутність інформації, для яких саме видів господарської діяльності важливим є відповідний чинник розміщення. Інформація, базована лише на регіональних аспектах без врахування аспектів галузевих, не може свідчити про роль досліджуваних чинників розміщення у прийнятті

локалізаційного рішення для конкретного виду господарської діяльності [8].

Для подальшого дослідження диференціації інвестиційної привабливості регіонів України та тенденцій розміщення різних видів господарської діяльності планується застосувати такий метод інтелектуального аналізу як алгоритм k-середніх та його модифікації [9] для кластеризації областей за рівнем зв'язку між обсягами інвестицій та еколого-економічними показниками.

Висновки. Диференціація інвестиційної привабливості регіонів України є наслідком просторових

проявів чинників розміщення господарської діяльності. При цьому, інвестиційну привабливість не завжди потрібно відносити до регіону у цілому, оскільки чинники розміщення господарської діяльності мають конкретну просторову прив'язаність і їхній вплив зменшується з відстанню. Слід розглядати інвестиційну привабливість конкретних місць регіону для певного виду господарської діяльності. Соціально-економічні чинники розміщення господарської діяльності посилюватимуть чи послаблюватимуть вплив природних факторів на інвестиційну привабливість регіонів України.

Література

1. Гапонюк О.І. Оцінка інвестиційної привабливості регіонів України [Текст] / О.І. Гапонюк // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць: у 2-х вип. — ПДТУ. — Маріуполь. — 2011. — Вип. 2. — С. 60–65.
2. Савлук О. Оцінка інвестиційної привабливості регіонів України [Електронний ресурс] / О. Савлук // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. — 2013. — № 5. — С. 31–44. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vknteu_2013_5_4.pdf
3. Інвестиційна привабливість регіонів (повна версія) / Підготовлено Київським міжнародним інститутом соціології у партнерстві з Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій на замовлення Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України. — Київ, 2014. — 390 с.
4. Кравців В.С. Гірська політика: міжнародні аспекти та світовий досвід / В.С. Кравців, Ю.І. Стадницький. — Львів: ІРД НАН України, 2005. — 50 с.
5. Жук П.В. Методологічні основи та практичні завдання сталого розвитку гірських територій України / П.В. Жук // Регіональна економіка. — 2014. — № 3(73). — С. 66–75.
6. Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» [Електронний ресурс] / Документ 56/95-вр, чинний, поточна редакція — Редакція від 13.12.2005, підстава 3108–15.
7. Стадницький Ю.І. Просторова економіка: навчальний посібник / Ю.І. Стадницький, І.В. Бакушевич, Ю.Ю. Стадницька. — Тернопіль: ТІСІТ, 2011. — 400 с.
8. Стадницька Ю.Ю. Диференціація інвестиційної привабливості регіонів України у ракурсі чинників розміщення господарської діяльності / Інвестиційно-інноваційні засади розвитку національної економіки в ринкових умовах: матеріали Міжнародної НПК, (Мукачево, 24–25 квітня 2015 р.). — с. 279–281.
9. Берко А.Ю. Моделювання взаємозв'язку між економічними показниками та якістю атмосферного повітря / А.Ю. Берко, О.В. Домашовець, І.Я. Казимира // Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці, освіті та подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи: [матеріали XV Міжнародного наукового семінару, Київ — оз. Світязь, 4–8 липня 2016 року] / за наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка; Національна академія управління; Міжнародна академія інформатики. — К.: Національна академія управління, 2016. — С. 245–249.

УДК 338.48

Тимчишин-Чемерис Юлія Василівна

кандидат економічних наук, в.о. доцента кафедри обліку і фінансів

Львівський інститут економіки і туризму

Тымчышын-Чемерыс Юлія Васильевна

кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры учета и финансов

Львовский институт экономики и туризма

Tymchyshyn-Chemerys Julia

Doctor of Economics (PhD), Associate Professor

Lviv Institute of Economics and Tourism

Пилипенко Соломія Миколаївна

кандидат економічних наук, в.о. доцента кафедри обліку і фінансів

Львівський інститут економіки і туризму

Пилипенко Соломия Николаевна

кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры учета и финансов

Львовский институт экономики и туризма

Pylipenko Solomiya

Doctor of Economics (PhD), Associate Professor

Lviv Institute of Economics and Tourism

Гомольська Наталія Іванівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і фінансів

Львівський інститут економіки і туризму

Гомольська Наталья Ивановна

кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и финансов

Львовский институт экономики и туризма

Homolska Nataliya

Doctor of Economics (PhD), Associate Professor

Lviv Institute of Economics and Tourism

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОДОЛАННЯ МОЖЛИВИХ РИЗИКІВ В ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРЕОДОЛЕНИЮ ВОЗМОЖНЫХ РИСКОВ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR PRIVATION OF POSSIBLE RISKS IN TOURISM ACTIVITY

Анотація. У статті висвітлено сутність та зміст ризиків, які існують в туристичній діяльності. Розкрито основні чинники та фактори ризику в туризмі. Розглянуто методи та основні способи для уникнення або зменшення ризику.

Ключові слова: ризик, туристична діяльність, управління ризиком, фактори, методи.

Аннотация. В статье освещены сущность и содержание рисков, существующих в туристической деятельности. Раскрыты основные факторы риска в туризме. Рассмотрены методы и основные способы для предотвращения или уменьшения риска.

Ключевые слова: риск, туристическая деятельность, управление риском, факторы, методы.

Summary. The article outlines the nature and content of the risks that exist in tourism activities. It revealed the main and risky factors in tourism segment. The methods and basic process for avoiding or reducing the risk were considered.

Key words: risk, tourism activity, risk management, factors, methods.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення туристична діяльність пов'язана з великою кількістю різноманітних ризиків. Вона є однією з найризикованіших видів підприємницької діяльності у сфері надання послуг, унаслідок чого збільшується число ризикових випадків, характерних лише для туристичної індустрії. Туристична діяльність, як і будь-який вид підприємництва, містить у собі величезну кількість явних та прихованих загроз, однаково небезпечних як для туристів, так і для компаній у сфері туристичних послуг, — турагенств, готелів, ресторанів, казино, авіакомпаній та інших підприємств індустрії туризму. Таким чином, на сучасному етапі важливим завданням для підприємств туристичної діяльності є ідентифікація, оцінювання та оптимізація ризиків.

Настання ризику в підприємницькій діяльності туристичного підприємства спричинює відхилення від намічених планів, зокрема у вигляді незапланованих витрат, збитків, або зменшення очікуваних доходів. Фактор ризику особливо посилюється в умовах нестабільності стану економіки, який супроводжується інфляційними процесами, підняттям ставок кредитування, коливанням ринкової кон'юнктури та ін. У зв'язку з цим, ризик відіграє важливу роль у туристичній діяльності і потребує розробки заходів щодо його управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблематиці приділяли і приділяють у своїх наукових працях такі провідні вітчизняні та зарубіжні економісти: І. О. Бочан, І. М. Білецька, В. В. Вітлінський, Н. Є. Кудла, І. Ф. Карташевська, О. В. Кокорева, О. П. Корольчук, Ф. Найт, А. О. Овчаров, М. Портер, О. А. Пробоїв, І. М. Школа та інші.

Мета статті — висвітлити сутність та зміст ризиків, які існують в туристичній діяльності; розкрити основні чинники та фактори ризику в туризмі; розглянути методи та основні способи для уникнення або зменшення ризику.

Виклад основного матеріалу. Управлінське рішення, незалежно від того, чи воно стосується оперативної діяльності підприємства, чи його стратегічних планів розвитку, пов'язане з передбаченням можливих ситуацій за умов невизначеності. У практиці туристичних підприємств ніколи з цілковитою впевненістю не можна встановити, як у майбутньому сформуються чинники, які будуть мати вплив на досягнення запланованих результатів. Можна обґрунтовано стверджувати, що невід'ємним атрибутом ринкової економіки є ведення підприємницької діяльності за умов невизначеності, а як наслідок цього — кожне підприємство обтяжене ризиком.

Матеріалізація ризику в господарській діяльності підприємства зумовлює відхилення від намічених планів, зокрема, у вигляді незапланованих витрат, збитків або зменшення запланованих доходів. У зв'язку з цим економічний, підприємницький

або господарський ризик є дуже важливим чинником у діяльності туристичного підприємства. Він уможливорює завдання збитків господарству підприємства, коливання кон'юнктури, зміни на ринку збуту і зміну поведінки клієнтів [9].

Присутність у господарській діяльності елементів невизначеності спричинює те, що кожне рішення, яке спрямоване на досягнення майбутніх результатів, є ризиковим. Отже, ризик є функцією невизначеності, яка має характер лінійної залежності — чим вища сфера невизначеності, тим більший ризик, і навпаки, у міру зменшення чинників невизначеності й невпевненості (сумнівності) знижується також ризик.

За умов невизначеності (попит, ціни), гострої конкурентної боротьби менеджерам необхідно впроваджувати нові технології, приймати сміливі та нетрадиційні рішення, навчитися прогнозувати події, реально оцінювати ступінь ризику, йти на нього, але не виходити за межі припустимого [2].

У сфері нематеріального виробництва, купуючи послугу, клієнт також підлягає ризику і має здійснити аналіз принаймні таких його видів:

- функціонального (якою на практиці виявиться послуга, як буде функціонувати продукт);
- фізичного (чи реалізація послуги не буде загрожувати життю чи здоров'ю; цей ризик є типовим для придбання медичних чи туристичних послуг, однак на практиці клієнту, який до кінця не обізнаний зі специфікою цих послуг, важко здійснити аналіз);
- фінансового (чи варто витратити кошти, чи задоволення з набутої послуги буде адекватне цим витратам);
- психологічного (як придбана послуга вплине на почуття гідності клієнта або на його емоції);
- суспільного (як купівля послуги вплине на імідж клієнта в очах друзів, ровесників, місцевої спільноти; цей вид ризику пов'язаний з вибором продуктів і марок, які мають визначені атрибути суспільного сприйняття; у процесі купівлі споживачі керуються поглядами, які сформувалися у середовищі, в якому вони функціонують).

Спеціалісти визначають специфічні чинники ризику в туризмі, серед яких виокремлюють:

- можливість природних і техногенних катастроф і надзвичайних випадків;
- поганий стан об'єктів матеріально-технічної бази;
- особливості рельєфу місцевості;
- недостатню підготовку туристичного персоналу;
- недостатню підготовку власне туристів;
- брак інформаційного забезпечення.

Різниця між матеріальним продуктом і *послугою* полягає не лише у виникненні перелічених ризиків, а й стосується того, в якій мірі покупець сам собі довіряє (знання, досвід). Вона залежить від ступеня відчуття невпевненості, яка виникає тоді, коли не

можна передбачити багатьох важливих наслідків від прийняття рішення про купівлю [4].

Ризик — це конкретне явище або сукупність явищ, потенційна можливість заподіяння збитку об'єкту страхування [5]. Ризиком можна управляти, тобто використовувати різні інструменти, що дозволяють деякою мірою прогнозувати настання ризикової події і вживати заходи щодо зниження ступеня ризику. Ефективність організації управління ризиком багато в чому визначається класифікацією видів ризику [6].

Під класифікацією ризику варто розуміти розподіл ризику на конкретні групи по визначених ознаках для досягнення поставлених цілей [3]. Науково обґрунтована класифікація ризику дозволяє чітко визначити місце кожного ризику в їхній загальній системі. Вона створює можливості для ефективного застосування відповідних методів, прийомів керування ризиком.

Ризики, які існують у сфері туризму, можна розділити на дві категорії. У першому випадку ризикує турист, який купує туристичні послуги. Під час подорожі туристи наражаються на небезпеку з різних причин: незнайоме місце перебування, незнання іноземної мови, різного роду несподіванки та катаклізми (втрата багажу, медичне захворювання, пограбування, непередбачувані події під час екскурсій тощо) [1]. Переважно, виділяють три групи країн і регіонів, де туристів з найбільшою імовірністю очікує той чи інший вид неприємностей.

I група — країни, що перебувають у стані військового конфлікту, і райони широкомасштабних бойових дій. Там туристам рекомендується взагалі не з'являтися. До цієї групи входять: Афганістан, Азербайджан (Нагорний Карабах і прилеглі райони), Сомалі, Західна Сахара. Зокрема, Україна із квітня 2014 року, саме її східні області та Крим.

II група — країни, в яких діють терористичні угруповання, існує внутрішньополітична нестабільність. Там рекомендується виявляти підвищену обережність і утримуватися від відвідань окремих районів. До них належать Ангола, Алжир, Бангладеш, Бутан, Гаїті, Гватемала, Грузія, Єгипет (провінція Асьют), Індія (північні штати), Ізраїль, Ірак (північні райони), Камбоджа, Китай (Тибет), Колумбія, Ліберія, Ліван, Мавританія, Малі, Мозамбік, М'янма, Нігер, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея (острів Бутшкль), Перу, Сальвадор, Північна Ірландія, Сенегал, Судан (південні райони), Сьєрра-Леоне, Росія (Північний Кавказ), Руанда, Таджикистан, Туреччина (східні вілайєти), Уганда, Філіппіни (острів Манданао), Шрі-Ланка (район Джафна), Чад.

III група — країни з високим рівнем злочинності: Алжир, Азербайджан, Білорусія, Болгарія, Бразилія (район Ріо-де-Жанейро і південні штати), Гаїті, Гамбія, Гватемала, Грузія, Домініканська Республіка, Заїр, Італія (південні області), Ємен, Казахстан, Кенія, Колумбія, Латвія, Литва, Малі, Мексика,

Нігер, Нігерія, Перу, Польща, Росія, Румунія, США (Вашингтон, Даллас, Лос-Анджелес, Майамі, Нью-Йорк, Сан-Франциско, Чикаго), Таїланд (Паттайя, північні райони), Узбекистан, Україна, Філіппіни, Франція (Прованс, Блакитний берег, острів Корсика), Естонія, ПАР, Ямайка, Боснія і Герцеговина, Хорватія [10].

У другому випадку ризикує саме туристичне підприємство, яке також зобов'язане надати послуги харчування, проживання й відпочинку, що пов'язано з фінансовими втратами в зв'язку з виникнення ризикових обставин.

Ризик у туристичній діяльності — це ймовірність того, що підприємство зазнає збитків або витрат, якщо прийняте управлінське рішення не здійсниться, а також якщо при прийнятті цих рішень були допущені прорахунки чи помилки. Ризик закладено в самій сутності підприємницької діяльності, оскільки підприємець самостійно розпоряджається засобами виробництва, вибирає сферу діяльності, але не завжди діє правильно. В ринкових умовах підприємець постійно конкурує з іншими підприємцями і немає гарантії, що він вийде переможцем.

Агрегований ризик — це підприємницький ризик, який виникає в будь-яких видах підприємницької діяльності підприємця. Його пропонують розглядати у двох аспектах: операційному та фінансовому. В абсолютному значенні ризик може бути представлений матеріально-речовими або вартісними показниками. У відносному вигляді ризик може бути визначений як співвідношення суми можливих витрат до вартості основних і оборотних фондів.

У туризмі до витрат належать незаплановані матеріальні витрати, прямі грошові витрати в результаті перевитрат грошей, незапланованих виплат, інфляції, зміни валютних курсів, розкрадання, витрати робочого часу в результаті непередбачених обставин тощо.

Підприємницький ризик можна поділити на [7]:

- Виробничий ризик — це ризик, який пов'язаний безпосередньо з господарською діяльністю підприємства і визначається як імовірність невиконання підприємством своїх зобов'язань за контрактом або угодою із замовником. Він виражається ризиком у реалізації товарів і послуг, помилок у ціновій політиці, ризиком банкрутства. У туристичній діяльності можна виділити такі виробничі ризики: — ризик повного припинення діяльності з якогось напрямку через неможливість поїздок туристів унаслідок форс-мажорних обставин (військові дії, стихійні лиха, епідемії тощо); — ризик неотримання або несвоєчасного отримання грошових коштів за реалізовані туристичні продукти і послуги; — ризик відмови клієнта від туристичної поїздки; — ризик відмови укладених угод про надання позик, інвестицій або кредитів; — ціновий ризик, пов'язаний із визначенням ціни на туристичну продукцію й

послуги. Він особливо зростає в умовах швидкої інфляції; — ризик банкрутства як ділових партнерів, так і самого туристичного підприємства.

- Фінансовий ризик — це ймовірність отримання збитків у результаті проведення відповідних операцій у фінансово-кредитній і біржовій сферах, здійснення операцій із цінними паперами. До фінансових ризиків відносять:
  - Кредитний ризик пов'язаний із несплатою позичальником основного боргу і відсотків, нарахованих за кредит.
  - Відсотковий ризик — це загроза витрат комерційними банками, кредитними установами, інвестиційними фондами через те, що в результаті підвищення процентних ставок, виплачуваних ними по залучених коштах, вони починають перевищувати ставки по наданих кредитах.
  - Валютні ризики відображають загрозу валютних витрат, пов'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти по відношенню до іншої, в тому числі національної валюти, при здійсненні зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій. Для туристичних підприємств цей ризик завжди має суттєве значення.
  - Ризик утраченої фінансової вигоди визначається ймовірністю фінансового збитку, який може виникнути в результаті нездійснення якого-небудь заходу або припинення діяльності туристичного підприємства.
- Інвестиційний ризик — це можливість або ймовірність повного або часткового недосягнення (неотримання) очікуваних інвесторами результатів здійснення інвестицій. Нові туристичні проекти мають три види ризиків:
  - ризик, пов'язаний із технічними нововведеннями;
  - ризик, пов'язаний з економічною або організаційною сторонами виробництва;
  - ризик, що визначається «молодістю» підприємства.

Абсолютний ризик оцінюється в грошових одиницях (гривнях, доларах, євро і т.д.), а відносний ризик — у частках одиниці або відсотках. Напри-

клад, ризик у підприємстві можна вимірювати абсолютною величиною — сумою збитків і витрат, а відносною — ступенем ризику, тобто ймовірності нездійснення наміченого заходу або недосягнення запланованого рівня прибутку, доходу, ціни.

Підприємницький ризик формується під впливом об'єктивних (екзогенних) і суб'єктивних (ендогенних) факторів.

До найбільш важливих екзогенних факторів у туризмі належать політичні, соціальні фактори, інфляція, зміна податкових ставок і митних зборів, зміна вартості оренди тощо.

На нашу думку, із усіх факторів — соціальна та політична ситуація в країні є найголовнішим фактором, який впливає на динаміку туристичних потоків (осіб). Проаналізувавши дані туристичних потоків (осіб), які наведені в таблиці 1, за 2014–2015 роки, ми бачимо, як негативно вплинули політична та економічна нестабільність в Україні на показники кількості іноземних та вітчизняних туристів обслугованих підприємствами туристичної справи.

Ендогенні фактори пов'язані з помилками й упущеннями керівництва і персоналу, загальним ставленням керівництва до ризику. Виділяють такі зони підприємницького ризику:

- зону допустимого ризику, в якій підприємець відшкодовує витрати й отримує середній прибуток;
- зону критичного ризику, в якій підприємець відшкодовує тільки витрати виробництва;
- зону катастрофічного ризику, в якій підприємець не тільки не відшкодовує витрати, але і знаходиться у стані банкрутства [7].

Для уникнення або зменшення ризику його необхідно оцінити. Для цього використовуються статистичні, експертні та розрахунково-аналітичні методи:

1) Статистичний метод включає в себе комплексний аналіз системи показників туристичної фірми за визначений відрізок часу, їх зіставлення і розрахунок ризику.

2) Експертний метод передбачає використання зовнішніх експертів для аналізу стану справ фірми і розрахунку ризику.

Таблиця 1

Туристичні потоки Львівської області (осіб) протягом 2010–2016 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість туристів, які обслуговувалися підприємствами туристичної справи	153939	128709	124013	188520	92128	112472	181827
Кількість іноземних туристів	9894	12955	19033	16162	2015	3057	8370
Кількість туристів — громадян України, які виїжджали за кордон	102340	81000	63706	131530	61465	60830	74877
Кількість внутрішніх туристів	41705	34754	41274	40828	28648	48585	98580
Кількість екскурсантів	56045	17974	33508	22184	26901	15002	17637

Складено за даними [8].

3) Розрахунково-аналітичний — аналіз показників фірми на основі науково обґрунтованих концепцій.

Основні способи зменшення ризику зводяться до такого:

- страхування ризиків (стихійні лиха, автомобільні катастрофи, ризик невиконання зобов'язань партнерами і т.д.);
- створення спеціального резервного фонду для самострахування за рахунок частини оборотних коштів;
- передача частини ризику іншим особам і організаціям шляхом страхування бізнесу і працівників;
- захист службової або комерційної таємниці шляхом запобігання крадіжкам інформації і розголошенню комерційної таємниці [7].

Передумовою виникнення страхування є ризик.

- Страховий ризик — це певна подія, на випадок якої проводиться страхування та яка має ознаки ймовірності та випадковості настання. Зміст ризику і міра його вірогідності визначають межі страхового захисту. За своїм змістом, ризик є подією з негативними, особливо невігідними економічними наслідками. Вони можуть виникнути в майбутньому в будь-який момент, у невідомих масштабах. У страхуванні ризику визначаються кількома основними поняттями. Насамперед, ризик — це конкретне явище або сукупність явищ, із виникненням яких відбуваються виплати з утвореного страхового фонду.

Ризик означає невпевненість у можливому результаті. Ми зустрічаємося з ризиком щоденно. Для всіх видів ризиків характерний фактор невизначеності. При усвідомленні ситуації ризику виникають рішення, спрямовані на ліквідацію або максимальне обмеження ситуації ризику. Особливе значення ці питання мають у розв'язанні економічних проблем. Туристична діяльність часто пов'язується з можливістю негативних наслідків і несприятливих ситуацій.

Розрізняють такі види ризиків: страхові та не страхові. Страхові ризики — це ризики, які можна застрахувати, не страхові ризики — ризики, які неможливо застрахувати.

Найбільш численну групу складають страхові ризики. Щоб встановити, чи є даний ризик страховим, необхідно застосовувати певні критерії. По-перше, ризик, що включається в розмір відповідальності страхової компанії має бути з ймовірним характером високого рівня настання. По-друге, ризик має бути випадковим. Це означає, що об'єкту, який підлягає страхуванню, не загрожує небезпека. При цьому обом сторонам договору страхування конкретний момент настання страхового випадку й можливий обсяг збитку, як і його наслідки, наперед не відомий. По-третє, випадковість прояву певного ризику доцільно співвідносити з масою однорідних об'єктів. Із цією

метою організовується статистичне спостереження, аналіз даних якого дозволяє встановити відповідну прогносту страхову премію. Крім того, статистична інформація уможливорює висновок про закономірність прояву ризику стосовно сукупності однорідних об'єктів. По-четверте, настання страхового випадку, яке виражається в реалізації ризику, не повинно залежати від волевиявлення страховика або інших зацікавлених осіб. Недоцільно приймати на страхування спекулятивні ризики. По-п'яте, момент настання страхового випадку не можна визначити ні за часом, ні в просторі. По-шосте, страхова подія не може мати розмірів катастрофічного лиха, тобто охоплювати масу в рамках величезної сукупності, спричиняючи масові збитки. По-сьоме, шкідливі наслідки реалізації ризику необхідно виміряти й оцінити.

Сукупність страхових ризиків складає обсяг страхової відповідальності за договором страхування, який виражається за допомогою страхової суми договору. Ціна ризику у вартісному вираженні оцінюється тарифною ставкою, яка розраховується на 100 грошових одиниць страхової суми або у відсотках до її абсолютної величини. Страхова компанія має постійно стежити за зміною ризику в тих чи інших туристичних підприємствах, вести відповідний статистичний облік, аналізувати й обробляти інформацію. Опираючись на одержані результати про можливу динаміку ризиків, страховик робить його оцінку. Вона полягає в аналізі всіх ризикових обставин, що характеризують показники ризику. Страховий захист господарської діяльності туристичних підприємств практично охоплює три великі групи подій:

1. Страхування від вогню та інших видів стихійних лих:

- споруд і обладнання;
- оборотних коштів;
- майна третіх осіб;
- готівкових і цінних паперів;
- особистого майна працівників, за винятком наявних цінних паперів та ювелірних виробів;
- витрат на обладнання приміщень.

2. Страхування від наслідків злочинної діяльності:

- викрадення обладнання, товарів, майна третіх осіб, готівки, акцизних знаків, облігацій, векселів, чеків, ювелірних виробів і злитків дорогоцінних металів;
- терористичних актів, здійснюваних із метою утворення хаосу, залякування;
- актів вандалізму.

3. Страхування від техногенних збитків:

- електричні розряди;
- аварії водопроводу або опалювальної мережі;
- розлив стоків;
- зіткнення «чужого» автомобіля з об'єктом, який знаходиться у власності фірми;
- биття скла (вікон, прилавків, вітрин і рекламних табло, дзеркал тощо).

Розвинуті страхові ринки, такі як в США або країнах Західної Європи, мають спеціалізовані сектори страхування туризму. Крім цього, на цих ринках не спеціалізовані страхові компанії здійснюють діяльність типу «all risk» зі страхування від усіх видів ризику. Ціни страхових послуг формуються в залежності від ризику, ринкової кон'юнктури, а також від конкуренції між учасниками ринку.

На відміну від суспільної або державної підтримки, сутність страхування полягає в тому, що необхідні для нього кошти виділяються самими застрахованими суб'єктами. У результаті укладення договору страхування туристична фірма отримує страховий захист у формі послуги, пропорційної фінансовим витратам на внески. Можна виділити такі переваги, які отримує туристична фірма завдяки страхуванню:

- переніс на страховика визначених видів ризику (функція передачі ризику внаслідок страхових внесків). Туристична фірма отримує можливість оцінити величину цих видів ризику і включити їх у ціну туристичного продукту у формі страхових внесків. Значення страхування полягає передусім у зменшенні або в повному виключенні необхідності накопичувати кошти для компенсації ймовірних збитків, а також появи відчуття небезпеки;
- при виникненні страхового випадку економічні наслідки втрати всього майна або його частини компенсуються грошовими коштами, а застрахований суб'єкт повертається в стан, в якому він був до завдання збитків (функція компенсації збитків);
- страховий захист більш дешевий, ніж формування власних фінансових резервів і безперервна підтримка їх на рівні, необхідному для покриття ймовірних збитків. Окрім цього, накопичення резервів для досягнення обговорених цілей не дає жодних податкових привілеїв або пільг. Водночас страхові внески включаються в собівартість і зменшують податкову базу або іншим чином зменшують податки;
- страхування підвищує шанси на отримання туристичною фірмою кредитів, оскільки зростає її надійність із точки зору банку внаслідок того, що частина можливих видів ризику переноситься на третю сторону. Крім цього, страхування відіграє роль забезпечення кредиту у формі гарантії його повернення. Страхування від пожежі має важливе значення при отриманні піротехнічного кредиту, автотранспортне страхування — при фінансуванні купівлі автомобіля або при отриманні його в лізинг;
- у результаті укладення договору страхування прямим і матеріальним способом оформляються юридичні відносини з третіми особами (функція нейтралізації). Завдяки страхуванню громадянської відповідальності, обов'язки здійснювати страхову виплату переходять від туристичної

фірми до страхувальника. Виконання претензій з боку самої туристичної фірми на відшкодування збитків і виконання інших зобов'язань однозначно лягають на страхувальника, що попереджає можливі конфлікти багатосторонніх інтересів. Аналогічно реалізуються й різні форми страхування клієнтів, наприклад паркінгові, багажу, від нещасних випадків, медичні тощо;

- у разі смерті співвласника туристичної фірми страхувальник надає кошти спадкоємцям для покриття можливих різноманітних заборгованостей і цим самим виключає подрібнення базового капіталу;
- страхування позитивно впливає на обмеження видів ризику, завдяки чому увага концентрується не на охоплених ним загрозах [7].

Результати спостережень засвідчують, що нехтування ризиком у процесі планування діяльності спричинює небезпеку понесення витрат та недосягнення поставлених цілей. Водночас надмірна обачність може призвести до втрати потенційної переваги і марнотрацтва. За таких обставин все більшого значення набувають діагностика та активний контроль ризику. Ці дії полягають в ідентифікації всіх небезпек і шансів, які можуть вплинути на можливість реалізації задекларованих завдань підприємством, а в подальшому — на використання методів і знарядь, що дають змогу обмежувати негативні й ефективно використовувати позитивні наслідки реалізації ризику. Цей процес визначається як управління ризиком.

Управління ризиком — це практична діяльність з пом'якшення впливу негативних наслідків ризиків на керовану систему, яка передбачає розроблення різних заходів, що сприяють усуненню можливих негативних наслідків ризику. До таких заходів належать процедури попереджувального характеру, які передбачають конкретні рекомендації для осіб, що приймають і реалізують ризикові рішення, інструкції з реалізації обраної ризикової альтернативи тощо.

Управління ризиком має сприяти підприємству в досягненні основних цілей на шляху елімінації загроз та пошуку шансів. Спосіб реалізації підприємством основних завдань, які накладаються на процес управління ризиком, може бути різний, однак застосовувані процедури відбуваються у визначеній послідовності й охоплюють:

- ідентифікацію видів ризику, яким піддається підприємство;
- оцінку потенційного впливу визначених видів ризику на результати діяльності;
- вибір і впровадження методів контролю та моніторингу ризику.

У випадку невизначеності туристичне підприємство робить різні кроки, які мають на меті уникнути небажаних наслідків прийняття рішення за відсутності знань. У сучасній практиці застосовують декілька способів (методів) зменшення ризику [4]:

- уникнення ризику завдяки неучасті у ризикованому заході;
- набуття додаткової інформації (купівля або самотійне отримання інформації);
- диверсифікація діяльності;
- передача частини ризику іншим особам і організаціям завдяки страхуванню бізнесу і працівників;
- страхування у страхових компаніях;
- самострахування (створення позабюджетних фондів за рахунок частини оборотних коштів).

Висновок. На нашу думку, туристична діяльність містить велику кількість явних та прихованих загроз, які небезпечні, як для туристів, так і для підприємств. Використання методів і прийомів контролю ризику дає змогу розробити адекватні стратегії реагування на ризик. Слід зазначити, що така діяльність сприяє більш ефективному використанню засобів і покращенню конкурентної позиції туристичного підприємства.

Література

1. Білецька І. М. Організація підприємницької діяльності у туризмі: навчальний посібник / І. М. Білецька, І. Ф. Карташевська, О. В. Плугарь; за заг. ред. С. Ю. Цьохли; Таврійський нац.ун-т ім. В. І. Вернадського. — Сімферополь: ДІАЙПІ, 2011. — 244 с.
2. Вітлінський В. В. Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. — К.: Борисфен-М, 1996. — 325 с.
3. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. — К.: КНЕУ, 2000. — 292 с.
4. Кудла Н. Є. Менеджмент туристичного підприємства: підручник / Н. Є. Кудла. — К.: Знання, 2012. — 343 с.
5. Кокорева О. В. Вдосконалення управління туристичних підприємств / О. В. Кокорева. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ekonk/2012_1/2012/econ.
6. Пробоїв О. А., Кривко О. Р. Управління ризиками в діяльності підприємств туристичної індустрії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=66295>
7. Розвиток туристичного бізнесу регіону. Навчальний посібник. За редакцією д.е.н., проф. Школи І. М. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/shkola3-3.htm
8. Тимчишин-Чемерис Ю. В., Пастернак О. І. Напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств туристичної справи в Україні / Ю. В. Тимчишин-Чемерис, О. І. Пастернак // Міжнародний Науковий Журнал (International Scientific Journal) ІНТЕРНАУКА: Збірник наукових праць. — Випуск 7 (29). — Київ: 2017. — 165–171 с.
9. Школа І. М. Менеджмент туризму: підручник / І. М. Школа, О. П. Корольчук. — Чернівці: Книги — XXI, 2011. — 464 с.
10. Ризики туристів [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://studopedia.com.ua/1_41693_riziki-turistiv.html

УДК 347.77

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Вацик Юрій Миколайович

студент

*ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Вацик Юрий Николаевич

студент

*ЧВУЗ «Международный экономико-гуманитарный университет
имени академика Степана Демьянчука»*

Vatsyk Yurii

Student of the

S. Demianchuk International University of Economics and Humanities

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

ВОПРОСЫ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

PROBLEMS OF JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE CIVILIAN JUDICIAL PROCESS OF UKRAINE

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання захисту прав інтелектуальної власності в цивільному судочинстві України, а також досліджуються можливі способи захисту прав інтелектуальної власності з використанням європейський правових стандартів.

Ключові слова: цивільне судочинство, право інтелектуальної власності, механізм захисту, європейський досвід.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные вопросы защиты прав интеллектуальной собственности в гражданском судопроизводстве Украины, а также исследуются возможные способы защиты прав интеллектуальной собственности с использованием европейский правовых стандартов.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, право интеллектуальной собственности, механизм защиты, европейский опыт.

Summary. The article deals with the problematic issues of protection of intellectual property rights in civil legal proceedings of Ukraine, as well as possible ways of protecting intellectual property rights with the use of European legal standards.

Key words: civil justice, intellectual property rights, protection mechanism, European experience.

Постановка проблеми. Позаяк однією з умов вступу України до Європейського Союзу є приведення національного законодавства у відповідність міжнародно-правовим стандартам, то захист прав інтелектуальної власності в Україні повинен бути на належному рівні, крім того необхідністю є створення дієвого законодавства та ефективних механізмів захисту порушених прав у сфері інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту прав інтелектуальної власності в Україні вивчали науковці та практики, зокрема А. Кубах, О. Косаренко, С. Злепко, І. Тимчик, С. Тимчик, О. Орлюк, В. Сіденко. Попри значний внесок науковців, їх напрацювання не охоплюють усіх аспектів

судового захисту інтелектуальної власності, що дає змогу продовжувати наукові дослідження в цьому напрямку.

Формулювання цілі статті (постанова завдання).

Ціллю статті є дослідження та аналіз деяких проблемних аспектів відносин у сфері судового захисту прав інтелектуальної власності в Україні та визначення шляхів удосконалення механізмів захисту прав інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Захист права інтелектуальної власності згідно зі ст. 55 Основного Закону може здійснюватись судами, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, а також самостійно. Після використання всіх національних засобів правового захисту особа може звертатися за

захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ [1, с. 1].

Крім того, Україна є учасницею найважливіших міжнародних угод у сфері охорони об'єктів інтелектуальної власності, у тому числі Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (1886 р.), Паризької конвенції про охорону промислової власності (1883 р.), Договору про патентну кооперацію РСТ (1970), Ніццької угоди про міжнародну класифікацію виробів і послуг, Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право (чинний з 06.03.2002) [2].

Аналізуючи чинне цивільне законодавство та судову практику, можна виокремити наступні способи захисту прав у сфері інтелектуальної власності:

- визнання права;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дій, що порушують право;
- відновлення становища, що існувало до порушення;
- примусового виконання обов'язків боржником в натурі;
- зміни правовідносин;
- припинення правовідносин;
- відшкодування збитків та інші майнові способи відшкодування;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дії чи бездіяльності державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Власнику прав інтелектуальної власності надається можливість вибору способу захисту порушеного права. Наприклад, він вправі на власний розсуд вимагати або відшкодування заподіяних збитків, або стягнення на свою користь доходу, одержаного порушником внаслідок порушення права або виплати компенсації [3, с. 140].

Що стосується способів захисту прав у сфері інтелектуальної власності, які використовуються в судовій практиці держав-учасниць Європейського Союзу, то вони за своїм змістом дещо відрізняються від українських і є набагато дієвішими. Суди держав-учасниць ЄС застосовуються наступні способи захисту прав у сфері інтелектуальної власності: проміжні заборони проти правопорушника; судові заборони проти посередників; виправні заходи та судові рішення; знищення товарів; відшкодування; упущена вигода; доходи, отримані правопорушником; компенсація; відшкодування при ненавмисних порушеннях; додаткові відшкодування.

Не дивлячись на те, що способів судового захисту прав інтелектуальної власності в Україні є достатньо, при застосуванні цих способів на практиці виникають проблеми.

Однією з таких проблем є проблема розмежування підвідомчості спорів про захист прав інтелектуальної власності, адже сучасне законодавство не містить чіт-

ких положень щодо підвідомчості спорів про захист прав інтелектуальної власності конкретним судам.

Крім того, для забезпечення ефективного захисту порушеного права у сфері інтелектуальної власності необхідністю є правильне визначення та відшкодування шкоди у цивільних справах про порушення прав інтелектуальної власності. Проте в юридичній практиці залишається «творчий» підхід до визначення розміру матеріальної шкоди, завданої порушенням прав інтелектуальної власності [4, с. 3].

Зважаючи на суть спорів про захист прав інтелектуальної власності, для їх вирішення не останнє місце займають докази. Доказами у цій категорії справ можуть бути висновки експертів, але судді критично ставляться до експертиз, самостійно замовлених стороною, що є обмеженням у захисті прав інтелектуальної власності. Ефективним вирішенням цієї проблеми було б створення Патентного суду, в компетенцію якого входив би розгляд усіх суперечок стосовно порушення прав інтелектуальної власності. Це, дало б змогу розвантажити цивільні суди від невластивих їхній компетенції справ, а також забезпечити кваліфіковане та швидке вирішення суперечок, що стосуються об'єктів інтелектуальної власності.

Таким чином, можна прийти до висновку, що зроблені спроби приведення законодавства України у відповідність до міжнародних угод з інтелектуальної власності та накопичений досвід застосування цього законодавства виявляє окремі суперечливі положення, неузгодженості, прогалини. Варто зазначити, що окремі об'єкти залишилися поза належною правовою охороною, зокрема, це стосується раціоналізаторських пропозицій, наукових відкриттів, ноу-хау, комп'ютерних програм.

Саме тому для розв'язання вищевикладених проблем необхідним є створення модернізованої системи захисту прав інтелектуальної власності, яка буде відповідати рівню розвитку європейських держав.

Насамперед, на державному рівні потрібно вирішити ряд важливих завдань оптимізації системи захисту інтелектуальної власності, а саме [5, 6]:

- удосконалення нормативно-правової бази інтелектуальної власності та механізмів захисту прав, урахування міжнародного досвіду у цій сфері, адаптацію національного законодавства до законодавства Європейського Союзу;
- законодавче посилення відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності;
- розробка методики визначення збитків у справах про порушення прав інтелектуальної власності;
- правове регулювання механізмів економічного стимулювання творчості, пільгових норм щодо стимулювання винахідницької активності та зацікавлення суб'єктів господарювання у їх використанні;
- державна підтримка винахідництва, новаторства та творчої інтелектуальної праці;

- формування правової культури всіх верств населення, пропаганда знань та підготовка наукових кадрів у сфері інтелектуальної власності;
- запровадження різних форм і методів перепідготовки й підвищення кваліфікації різних соціальних категорій, підвищення кваліфікації суддів, які розглядають справи з питань інтелектуальної власності тощо;
- вдосконалення ринку результатів інтелектуальної діяльності, створення банку результатів наукових досліджень в єдиному електронному форматі з можливістю вільного доступу до нього як вітчизняних, так і зарубіжних користувачів;
- впровадження ефективного механізму комерціалізації інтелектуальної власності;
- створення чіткої системи нормативно-правового регулювання питань, пов'язаних з вартісною нематеріальних активів;
- створення умов для перетворення наукового потенціалу країни в дієвий ресурс економічного зростання;

- інтеграція приватних та публічних інтересів учасників інноваційного процесу з їх юридичною рівністю та визнанням пріоритетності інтересів приватної особи;
- поширення системи страхування інтелектуальної власності та приведення цієї галузі у відповідність до світових стандартів.

Висновки. Від розв'язання проблеми створення ефективної системи охорони інтелектуальної власності залежить міцність фундаменту для інноваційної моделі розвитку України, її модернізації, підвищення конкурентоспроможності у світовій й соціально-економічній системі [7, с. 367], тому сподіватимемось, що процес становлення і розвитку держави з часом внесе відповідні корективи й поправки до чинного нині цивільного законодавства, і поступово в нашій державі буде створено належну систему охорони інтелектуальної власності на рівні найбільш розвинених країн світу.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 року (Із змінами, внесеними згідно Законом № 2222-IV від 08.12.2004) / Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws-/main.cgi?nreg=995_770.
3. Кубах А. І. Право інтелектуальної власності: Навч. посібник — Харків: ХНАМГ, 2008. — 149 с.
4. Проблема визначення розміру збитків в справах про порушення авторських прав: О. І. Косаренко / Часопис Академії адвокатури України: Академія адвокатури України — № 12–2011.
5. Орлюк О. П. Інтелектуальна власність в Україні: досвід, законодавство, проблеми, перспективи / О. П. Орлюк // Право України. — 2011. — № 3. — С. 4–21.
6. Бошицький Ю. Л. Інтелектуальна власність в сучасній Україні — актуальні питання модернізації та правового регулювання / Ю. Л. Бошицький // Часопис Київського університету права. — 2013. — № 1. — С. 213–217.
7. Сіденко В. Охорона інтелектуальної власності в Україні: проблеми й розв'язання / Дзеркало тижня № 43–2001.

Гузій Аліна Андріївна

студентка

Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гузій Алина Андреевна

студентка

Института подготовки кадров для органов юстиции Украины

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Huziy Alina

Student of the

Institute for the Training of Personnel for the Judiciary of Ukraine of the

Yaroslav Mudryi National Law University

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК МЕЖДУНАРОДНАЯ ЗАЩИТА ПРАВ ЖЕНЩИН INTERNATIONAL PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS

Анотація. У статті досліджено та проаналізовано основні проблеми міжнародного захисту прав жінок. Розглянуто інституційні механізми захисту прав жінок.

Ключові слова: дискримінація, міжнародні організації, права людини, фемінізм, глобалізація.

Аннотация. В статье исследованы и проанализированы основные проблемы международной защиты прав женщин. Рассмотрены институциональные механизмы защиты прав женщин.

Ключевые слова: дискриминация, международные организации, права человека, феминизм, глобализация.

Summary. The article investigates and analyzes the main problems of international protection of women's rights. The institutional mechanisms for protecting women's rights are considered.

Key words: discrimination, international organizations, human rights, feminism, globalization.

Постановка проблеми. Рівноправність є найважливішою основою будь-якого демократичного суспільства, що прагне до соціальної справедливості і поваги прав людини. Права жінок займають особливе місце у контексті прав людини. Практично у всіх суспільствах і сферах діяльності вони піддаються дискримінації як з юридичної, так і практичної точок зору. Наразі можна спостерігати стрімке зростання ролі жінок у різноманітних сферах суспільного життя. Безперечно, ця проблема набуває особливої актуальності у зв'язку з численними порушеннями прав жінок, зокрема недостатній захист від насильства, недотримання права на участь у здійсненні міжнародної і внутрішньодержавної політики, а також нерівність між чоловіками і жінками у сфері праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Захисту прав жінок присвятили свої праці такі зарубіжні вчені-правознавці, як: Х. Чарльсворт, В. Брайтон, Е. Бредні, М. Дженіс, Д. Кроуфорд, Х. Крюгер,

Ф. Лич. Особливе місце посідають праці канадської дослідниці Р. Кук, яка виділяє міжнародне право жінок в окрему галузь, обґрунтовуючи це тим, що права жінок не укладаються в традиційне розуміння прав людини і тому не можуть бути забезпечені в рамках існуючої доктрини міжнародного захисту прав людини. Також серед філософів ХХ століття, які провели глибоке осмислення проблем прав жінок потрібно відзначити Симону де Бовуар. У своїй книзі «Друга стаття» (1949) вона піддала критиці панівну патріархальну культуру, що змушує жінку в ній займати підпорядковане місце.

Взагалі дискусії навколо питання про те, наскільки жінку можна вважати повноправною істотою велися протягом тисячоліть — від іудейських мудреців, Платона, Сократа та Аристотеля до мислителів ХІХ та ХХ століть. Залежне, підпорядковане становище жінки як наслідок передбачало негативне ставлення до неї з боку чоловіків. Як вважав Сократ «три речі можна вважати щастям — те, що ти лю-

дина, а не дика тварина, що ти грек, а не варвар, що ти чоловік, а не жінка.

Одним із перших, хто доводив необхідність рівноправності статей у суспільстві, був давньогрецький філософ Платон.

Як бачимо, зазначена проблема нерозривно пов'язана з питанням побудови сім'ї та суспільства. Тому ступінь визнання за жінкою особистісних прав є показником рівня розвитку загальнолюдської культури, рівня культури конкретного суспільства та держави.

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є вивчення проблеми міжнародного захисту прав жінок, сфери суспільних відносин, які виникають у процесі захисту цих прав.

Необхідним є вирішення таких завдань:

- дослідити право жінок у світлі міжнародних стандартів прав людини;
- проаналізувати міжнародно-правові акти у галузі захисту прав жінок;
- розглянути інституційні механізми захисту прав жінок.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співробітництво із захисту прав людини здійснило вирішальний вплив на становлення та розвиток інституту міжнародного захисту прав жінок. Загалом лише у середині XX століття почали відбуватися певні зміни щодо правового становища жінок. У цей час приймається ряд міжнародно-правових документів, які становлять інтерес перш за все тому, що закріплюють принцип рівності жінок і чоловіків.

Міжнародно-правовим актом, що узагальнює всі надбання у цій галузі є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю в 1979 році. У 1981 році, після того, як були отримані перші 20 ратифікаційних грамот, Конвенція набрала чинності і був офіційно заснований Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок. Задача цього Комітету полягає в спостереженні за здійсненням положень Конвенції державами-учасницями.

Під поняттям «дискримінація щодо жінок» розуміється будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування чи здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [1]. До такої дискримінації призводить будь-яке розрізнення в поводженні за ознакою статі, яке:

- навмисно чи ненавмисно завдає шкоди жінкам;
- заважає суспільству в цілому визнати права жінок як у приватній, так і громадській сфері;
- заважає жінкам користуватися своїми визнаними правами людини й основними свободами.

Варто відзначити, що майже у всіх сферах діяльності дискримінації піддаються саме жінки.

Така ситуація зумовлена і погіршується наявністю дискримінації в родині, у суспільстві та на робочому місці. Хоча причини і наслідки цього можуть бути різними в різних країнах, дискримінація щодо жінок є широко розповсюдженим явищем. Збереженню цього явища сприяє наявність усталених стереотипів.

Для того, щоб хоча б приблизно показати становище жінок у світі були отримані статистичні дані про економічну і соціальну нерівність чоловіків і жінок, які викликають тривогу. Наприклад, в Азії й Африці жінки працюють на 13 годин на тиждень більше, ніж чоловіки, і в більшості випадків їхня праця не оплачується. У світовому масштабі заробітна плата жінок, за виконання тієї ж роботи, на 30–40% менша, ніж у чоловіків. Жінки займають 10–20% управлінських і адміністративних посад в усьому світі і менше 20% робочих місць на виробництві. Серед глав держав жінки складають менше 5%. Якби в системі національних рахунків неоплачувана робота жінок у домі та у сім'ї розглядалася в якості одного з видів виробничої діяльності, то загальний обсяг виробництва збільшився б на 25–30% [1].

Також під керівництвом ООН відбулося багато міжнародних конференцій, присвячених саме питанню захисту прав жінок. Зокрема, у 2000р. за ініціативою Канади на засіданні Комісії ООН з прав людини обговорювалися питання, що стосуються прав жінок і зачіпають питання сексуального насильства, репродуктивного здоров'я, використання жінки як рабської робочої сили. Крім того, у червні цього ж року в Нью-Йорку відбулася спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН під назвою «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і світ в XIX столітті», у ході якої була дана практична оцінка позитивних дій, наявних перешкод та невирішених ключових проблем, а також намічені подальші заходи щодо цього питання.

На жаль, в сучасному світі все одно продовжується боротьба між різними статями. І все одно більшість рішень приймаються чоловіками і щодо тих питань, які стосуються всього суспільства, держави, а проблеми жінок вирішуються у другу чергу [2, с. 96].

Хотілося б виділити певний перелік прав, який повинен на практиці забезпечувати рівність у використанні між жінками та чоловіками. Передусім це права, що стосуються політичної, соціально-економічної сфери відносин, а також шлюбно-сімейні відносини та права у сфері освіти. Деякі з них потрібно розглянути більш детально.

I. У політичній сфері:

- право голосу на виборах;
- брати участь у формулюванні і здійсненні політики уряду та займати державні посади.

Досить багато дискусій існує саме до забезпечення рівності жінок у політичному житті. Для забезпечення рівності у цій сфері держави повинні розширити

права, проголошені в статті 25 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, і забезпечити жінкам право голосувати на всіх виборах і публічних референдумах. Особливе значення для жінок має право голосувати анонімно. Жінки, яким не дозволяється у деяких країнах голосувати анонімно, найчастіше змушені голосувати так, як голосують їхні чоловіки. Як наслідок, саме це і обмежує право жінок на їх власну думку.

Держави повинні взяти за обов'язок забезпечити жінкам право обиратися в державні органи, займати інші урядові посади і посади в неурядових організаціях.

Такого роду права можуть бути виконані лише у разі включення жінок у списки урядових кандидатів, скасування обмежень за ознакою статі для деяких посад.

II. У сфері освіти:

- право на однакові умови доступу до навчання в навчальних закладах усіх типів;
- рівні можливості у доступі до однакових програм навчання, однакових іспитів, викладацького складу тієї ж кваліфікації, навчальних приміщень і обладнання однакової якості;
- рівні можливості отримання стипендій [4, с. 50].

На мою думку, саме за допомогою освіти можна викоринити певні стереотипні уявлення, що відклалися в думках людства з приводу чоловіків та жінок. Хибні погляди, думки переходять від одного покоління до іншого, утворюючи певним чином замкнуте коло.

Звичайно, жодна країна світу не забороняє жінкам одержувати освіту. Та все ж таки справжня рівність у сфері освіти полягає в тому, щоб жінкам як і чоловікам надавалися рівні можливості в отриманні стипендій, у доступі для отримання навчання у навчальних закладах усіх типів, у користування однаковими навчальними програмами.

У багатьох країнах батьки не розраховують на те, що їхні дочки будуть працювати за межами дому. Відповідно дівчатам пропонують припинити навчання відразу ж після закінчення середньої чи початкової школи. Навіть на рівні початкової школи учням-хлопчикам може пропонуватися більш насичена і складна навчальна програма, ніж їхнім однокласникам.

Доцільно було б провести реформу системи освіти, для того щоб вона більше не передбачала і не допускала наявності роздільних стандартів і можливостей для юнаків і дівчат.

Звернути увагу потрібно на літературу, що використовуються у школах. Досить часто у самих підручниках можна спостерігати пропаганду нерівності чоловіків та жінок — це призводить до неправильного формування кругозору у майбутньому.

Значна увага жінок приділяється до вирівнювання у правах, які пов'язані з трудовою діяльністю. Такі, як:

- право на однакові можливості при найманні на роботу, в тому числі застосування однакових критеріїв вибору при найманні;
- право на вільний вибір професії чи роду роботи;
- право на рівну винагороду.

Дотепер активну роль у цій боротьбі на міжнародному рівні відігравала Міжнародна організація праці (МОП). По-перше, жінки повинні мати право на вільний вибір професії. Держави повинні створити всі необхідні умови, які б сприяли участі жінок у всіх сферах трудової діяльності, а не в окремих категоріях «жіночих» професій, як і в суспільстві вважаються більш легкими.

По-друге, важливим положенням є те, щоб забезпечити рівність жінок на робочому місці від різних форм насильства. Однією із розповсюджених форм такого насильства є сексуальні домагання. Замість того, щоб відноситися до жінок як до рівноправних колег по роботі, чоловіки найчастіше розглядають їх лише як об'єкт сексуальних домагань.

Для вирішення цієї широко розповсюдженої проблеми Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок у своїй Загальній рекомендації № 12, прийнятій на його восьмій сесії в 1989 році, закликав держави-учасниці включати в їхні доповіді Комітету інформацію про закони, спрямовані проти сексуальних домагань на робочому місці.

У наш час питання насильства проти жінок і підхід до прав жінок в контексті захисту прав людини вийшли на перший план. Сьогодні практично кожний документ, який приймається на міжнародному рівні, розробляється з урахуванням принципу гендерної рівності і містить положення про обов'язкове забезпечення його реалізації. Так, наприклад, Договір про заснування Європейського Співтовариства (консолідована версія) у пункті 2 статті 2 проголошує, що Співтовариство має на меті ліквідувати нерівність і підтримувати рівноправність між чоловіками та жінками.

Важлива роль в розробці та реалізації заходів і програм поліпшення становища жінок, окрім згаданої Комісії зі становища жінок, належить Жіночому Фонду розвитку ООН (ЮНІФЕМ) та Міжнародному навчальному і науково-дослідному інституту з питань поліпшення становища жінок.

На хвилі протесту проти дискримінації жінок все більшої популярності набирає фемінізм — науковий напрям і суспільний рух, метою якого є повна рівноправність чоловіків і жінок у всіх сферах життя. Термін «фемінізм» з'явився тільки у 80-х роках XIX століття, й основоположником цієї течії багато хто вважає, хоч як не дивно, чоловіка філософа Джона Стюарта Мілля. Він писав, що впродовж тисячоліть жінка перебуває в нерівному з чоловіком становищі й це чи не головне гальмо розвитку людства.

Першим документом фемінізму вважають «Декларацію прав жінки та громадянки», написану французенкою Олімпією де Гуж у 1791 р., в якій

було заявлено, що жінка має такі самі права на свободу, володіння власністю, як і чоловік. Але на заваді цьому є «тиранія сильної статі». Беззаперечно, декларація викликала в суспільстві потужний спротив, особливо фраза: «Якщо жінка має право зійти на ешафот, то вона повинна мати право зійти і на трибуну».

Наразі в міжнародних відносинах феміністські дослідження світової політики є досить актуальними. В університетах Швеції, Норвегії, Фінляндії, Австрії, Німеччини та Голландії [5, с. 7]. Можна ствердити, що новий напрям визнається більшістю науковців, які враховують феміністські підходи до питань, пов'язаних з народжуваністю, міжнародною торгівлею людьми, глобалізаційними процесами, розвитком європейських держав. Водночас довкола цього вчення продовжують точитися дискусії, що підкреслює його актуальність.

Висновок. Права жінок і є невід'ємною складовою частиною загальних прав людини. Повна і рівноправна участь жінок у політичному, громадянському, економічному, суспільному і культурному житті на національному, регіональному і міжнародному рівнях, а, також ліквідація всіх форм дискримінації

за ознакою статі є першочерговими цілями міжнародного співтовариства.

У середині XX століття намітилися зміни у розгляді міжнародною спільнотою шляхів захисту прав жінок, що було обумовлено зміною в їх розумінні. Якщо до цього переважав патерналістський підхід, який базувався у відношенні до жінки як до більш слабкої істоти, ніж чоловік, такої, що потребує додаткового піклування, то з середини XX століття поступово переважає підхід, який визнає, що біологічні відмінності між чоловіками і жінками не повинні бути перешкодою для жінок у реалізації рівних з чоловіками прав. Тому завданням держав є забезпечення жінкам рівних з чоловіками можливостей для їх реалізації. Саме такий підхід був покладений в основу Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, а значить є обов'язковим для всіх держав, що її ратифікували.

Усе це є свідченням того, що процес становлення та розвитку інституту захисту прав жінок має власну досить тривалу історію та складає незамінний досвід для регулювання відносин між державами щодо забезпечення недискримінаційного положення та досягнення рівноправності чоловіків та жінок.

Література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 06.10.1999.
2. Анисимов Л. Н. Международно-правовые механизмы защиты прав человека в рамках Совета Европы и развитие контактов между Востоком и западом / Актуальные проблемы международного права. Сборник научных трудов. — М.: ВЮЗИ, 1989. С. 88–100.
3. Дашковська О. Р. Національні державно-правові механізми захисту прав жінок: світовий досвід і шляхи вдосконалення / Вісник Академії правових наук України. — 2004. — № 2 (37). — С. 199–200.
4. Кук Р. Использование Конвенции по ликвидации всех форм дискриминации женщин для расширения человеческих прав женщин / Заявляем наши права. — М.: Глас, 1996. — С. 46–58.
5. Климчук І. І. Історія формування феміністського напрямку в теорії міжнародних відносин / І. І. Климчук. // Грані, м. Львів. — 2013. — № 11. — С. 1–7.

УДК 341.123

Данильченко Ангеліна Михайлівна
студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Данильченко Ангелина Михайловна
студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Danilchenko Angelina

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ В ХІДЖАБІ

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ В ХИДЖАБЕ

LEGAL STATUS OF WOMEN IN HIJAB

Анотація. Стаття присвячена проблемі правового становища жінки в країнах арабського світу. Зокрема визначенню важливих проблем, які стосуються обмеження прав мусульманської жінки по відношенню до прав чоловіка, утиски особистісних та політичних прав, її суспільному становищу, регулюванню сімейних та спадкових відносин.

Ключові слова: мусульманська жінка, правове становище, країни арабського світу, релігія, Коран, обмеження прав, хіджаб.

Аннотация. Статья посвящена проблеме правового положения женщины в странах арабского мира. В частности определению важных проблем, касающихся ограничения прав мусульманской женщины по отношению к правам мужчины, притеснения личностных и политических прав, ее общественному положению, регулированию семейных и наследственных отношений.

Ключевые слова: мусульманская женщина, правовое положение, страны арабского мира, религия, Коран, ограничения прав, хиджаб.

Summary. The article is devoted to the problem of the legal status of women in the countries of the Arab world. In particular, the identification of important problems concerning the limitation of the rights of a Muslim woman to the rights of a man, the oppression of personal and political rights, her social status, the regulation of family and hereditary relations.

Key words: Muslim woman, legal position, countries of the Arab world, religion, Koran, restrictions of rights, hijab.

Постановка проблеми. Оскільки у демократичному світі становище жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства є рівними, то вони мають однакові права та обов'язки. Якщо й виникають деякі прояви дискримінації за ознакою статі, то представники кожної цивілізованої країни намагаються ліквідувати та усунути цей дисбаланс шляхом правового врегулювання та інших заходів. Питання ж правового положення жінок в Арабському світі є досить складним та, одночасно, актуальним у наш час. Дане питання завжди було доволі проблематичним. Адже тенденція обмеження правового статусу мусульманки, дещо принизливе становище до особистих, економічних та політичних прав існує й до сьогодні. Це питання є досить обговорюваним як серед науковців, представників феміністичного руху, дружин королівських сімей, так і серед пересічних громадян. Саме тому доціль-

но розглянути цю проблему та з'ясувати яким же є справжнє становище арабської жінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання досліджували у своїх монографіях Ахмедова А. В., Барковська О. М., Блинова Є. П., Бродниковська О. П., Єремеева Д. Є., Ковальський М. О., Шамсутдінова-Лебедюк Т., тощо. Науковці досить глибоко аналізували проблему нерівного становища чоловіка та жінки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ролі та місця жінки в країнах арабського світу. З'ясування правового становища мусульманки та роль її у суспільному та політичному житті, виявлення причин, які спонукали до часткового обмеження прав, вияснити якими можливостями вона наділена та якою свободою дій наділена.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі існує багато догм, які є звичними для нас та не по-

требують ніякого доведення. Вони тісно проникли у наше життя та є його невід'ємною частиною. Питання гендерної рівності є однією з них. Оскільки у демократичному суспільстві становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства є рівними, то вони мають однакові права та обов'язки. Кожна цивілізована країна шляхом правового врегулювання та інших заходів сприяє ліквідації дискримінації за ознакою статі та усунення дисбалансу між їх можливостями. Питання ж правового положення жінок в Арабському світі є досить складним та, одночасно, актуальним у наш час. Саме тому необхідно розглянути цю проблему.

Не для кого не є таємницею, що арабська жінка є дещо обмеженою в правах. Причиною такої нерівності є вплив норм ісламу на державне та суспільне життя. Оскільки в арабських країнах іслам проголошено державною релігією, то це дає значний вплив на закріплення правового статусу особи. Мусульманське право і права людини є божественним дарунком Аллаха, який знайшов своє вираження у Корані. Це положення проявляється у тому, що у деяких країнах норми ісламу за юридичною силою стоять вище від норм конституції. Саме тому, обмежуються права та свободи певних категорій громадян. [1, с. 6]

Одним із найважливіших положень є те, що іслам захищає честь і гідність жінки і вимагає, щоб до неї ставилися з повагою. Чоловік і жінка, згідно з ісламом, є рівними, тобто мають однакові права на захист життя, честі, майна та гідності. Це твердження закріплене у Корані, й презюмується, що права є недоторканими, не утискаються і не заперечуються. Однак, встановлюються певні відмінності в правах між чоловіком і жінкою, що проявляється й на законодавчому рівні.

Вагомими є обмеження у сімейному праві. Хоча Коран й встановив новий моральний принцип для сімейного життя: жінка та діти розглядалися вже не як рухоме майно, а як особистості, наділені правами та обов'язками, однак й надалі чоловік розглядається як глава і годувальник сім'ї, що відповідає за її фінансове та матеріальне забезпечення. Жінка ж є хранителькою домашнього вогнища, турботливою матір'ю і дружиною [Коран, 4:32].

Щодо шлюбу, то мусульманин має право одружуватися із немусульманкою, але їхні діти повинні виховуватися у мусульманській вірі, в свою чергу, мусульманці виходити заміж за немусульманина заборонено. Право вирішувати питання щодо власного заміжжя та розлучення залишається за дівчиною. Після укладення шлюбу, божественний закон передбачається укладення шлюбного контракту, після якого чоловік має оплатити придане — махр. У мусульман-суннітів опікун жінки — зазвичай батько — складає від її імені договір. Отже, як бачимо, хоча таке дівчина і має таке право, але вона самотійно не може його реалізувати. Шиїти ж вважають жінку, у законодавчому відношенні рівною чоловікові.

Шлюб є священним і не може бути розірваний без ґрунтовних причин. Пророк у власному вченні говорив послідовникам так: «із усіх дозволених дій розлучення найбільш ненависне для Всевишнього». Згідно зі ст. 5 Конституції Бахрейну «сім'я, згуртованість якої досягається завдяки релігії, нормам моралі та патріотизму, є основною ланкою суспільства. Закон забезпечує захист сім'ї, сприяє зміцненню сімейних цінностей, та забезпечує захист матері та дитини» [4]. Мусульманин не може розлучитися із дружиною тільки тому, що вона йому не подобається. Коран наставляє добре ставитися до дружин навіть коли почуття зникли й прикладати усіх зусиль задля збереження священних узів. Тобто, іслам дотримується проміжної позиції щодо розлучення у порівнянні з християнськими та іудейськими законами. Перш ніж розлучитися чоловіки мають ужити всіх заходів для збереження шлюбу. Саме ж розлучення не відкидається, якщо немає іншого виходу. Правом розірвати шлюбні відносини наділені обоє. Різняться лише процедури: чоловік здійснює «талак», а дружина — «кулу». Якщо ініціатива з боку чоловіка, то йому досить тричі промовити при свідках слово «талак». Це буде вважатися односторонньою відмовою від шлюбу. Окрім цього, він не може забирати весільні подарунки, які належать жінці. Якщо ж ініціатива пішла від жінки, то вона має викупити себе у чоловіка по договору або шляхом простого платежу («кули») й повернути всі весільні дарунки в якості компенсації [2]. Окремо передбачена процедура «фаску», тобто розлучення в судовому порядку. Таке право виникає якщо чоловік жорстоко поводить, не забезпечує матеріальне благополуччя родини, переховується від влади або є ув'язненим. Питання жорсткого поводження раніше було досить оціночним, оскільки відомі сури Корану, які встановлюють право побиття непокірної дружини. Однак нині ця можливість є неприйнятною та є майже забороненою.

На мою думку, ще одним обмеженням жіночих прав у країнах арабського світу є багатоженство. Іслам його дозволяє, однак обмежує число дружин чотирма. Вважаю це положення показує дещо принизливе та другорядне становище жінки у сім'ї, однак потрібно зауважити, що багатоженство в Ісламі вимагає взаємної згоди. Ніхто не має права примусити жінку вийти заміж за одруженого чоловіка. У свою чергу, Сімейним кодексом Алжиру 1984 року, передбачено, що перша дружина вирішує чи дозволяти своєму чоловікові брати другу чи ні: якщо не згодна з його рішенням одружитися вдруге, то може подати на розлучення. У Тунісі в 1956 р. після прийняття Кодексу законів про особистий статус було скасовано багатоженство, заборонено примусові шлюби та односторонні розірвання шлюбів. Таким чином, дещо зростала роль жінки в суспільстві.

Слід ісламу позначився і на відносинах у суспільстві. Табу накладено на свавільне спілкуватися

з чоловіками, без ніякої важливої та законної цілі. Саме тому, у багатьох країнах мусульманського світу школи, коледжі, лікарні, суспільний транспорт мають спеціальні відділення для жінок і чоловіків. Будинки будують таким чином, що чоловіка-відвідувача зустрічає і проводить у вітальню чоловік, а жінка в цей час виконує домашню роботу в повсякденному вбранні. Якщо ж такий контакт відбувається, то обоє повинні дотримувати пристойності у власних діях і поведінці. Жінка повинна бути діловою і цілеспрямованою, й жодним способом не демонструвати своєї привабливості. Окрім цього, не дозволяється залишатися один з одним наодинці.

Загально прийнято, що жінки можуть обирати будь-який одяг, який їм подобається та є прийнятним у тій чи іншій сфері життя. Мусульманки ж мають ховати від чоловіка привабливість свого тіла за допомогою нікабу та поза межами власного дому жінка не користуватися косметикою та парфумами. Однак, необхідно пам'ятати, що нікаб не являється обов'язковим і абсолютно допустимо для жінки відкрите обличчя і кисті рук перед незнайомими чоловіками [3].

Що стосується соціально-економічної та політичної сфер життя, то жінки є більш — менш вільними у цьому питанні. Одним із важливих соціальних прав є право на освіту. Початкова освіта є обов'язковою і гарантується у Лівані, Єгипті, Ємені, Катарі. Незважаючи на це, досить великим є відсоток неграмотного населення. Наприклад, в Тунісі це 46% населення, серед них — 63% жінок. Мусульманки можуть самостійно обирати чи працювати. Іслам поважає право жінки на працю — творчу працю, на благо сім'ї та суспільства. Хоча заборони на жіночу працю немає, однак Шаріат написав декілька правил задля охорони її честі, здоров'я та безпеки. По-перше, вона має отримати згоду чоловіка, батька, брата чи опікуна на працю, яка б не заважала або ж шкодила її здоров'ю та не займала багато часу, щоб більше проводити часу з сім'єю. По-друге, мусульманка має працювати окремо від чоловіка. По-третє, їй не дозволені чоловічі види робіт, які пов'язані з фізичними навантаженнями. Жінка може займатися в сферах виховання, освіти, здоров'я (особливо гінекології), кулінарії, текстилю, надання консултантських послуг в бізнесі, психології, дизайну, написання книжок.

Важливе значення мало визначення конституційно-правового статусу, що ґрунтувався на нормах Шаріату та вікових традиціях. Таке право з'явилося у зв'язку з прийняттям Конституцій та спеціальних законів у країнах Арабського світу, де задекларований захист особистої свободи людини. До закріплених прав відносять: право на особистісний статус, право самостійно, без дозволу найближчого родича чоловічої статі, виходити з домівки та пра-

цювати поза її межами, можливість без чоловічого супроводу виїздити за кордон. Величезним внеском стало отримання паспортів мусульманками. Наприклад, в єгиптянок посвідчення особи з'явилося лише у 2000 році, у Саудівській Аравії — з 2003 року, до того ж жінкам у цій країні заборонено водити автомобіль. Реалізація власних політичних прав є важливою частиною загальних прав арабських жінок. Перш за все, треба сказати про право участі у парламентських та інших виборах, що з'явилося лише в деяких арабських країнах наприкінці XX ст. Так, виборче право жінкам надав емір Катару, а в 1999 році жінка з'явилася у складі парламенту. Султан Оману призначив двох жінок на міністерські посади (вищої освіти та розвитку художніх ремесел), а в 2003 році жінки були введені до вищої палати — Державної Ради. У парламент Йорданії було обрано шість жінок у 2003 році [4]. Впровадження наукових інститутів, які стосуються становища жінок були значним розвитком у реалізації даної проблеми. Так, у 1991 р. сформовано Центр наукових досліджень, документації та інформації в інтересах жінок, що налічував 4 жінки-міністри, 3 жінки-посли і 21 жінку-депутат. У 2001 році уряду Єгипту заснував розгалужену мережу центрів по вивченню та аналізу правового стану жінок та по залученню громадськості до проблеми запобігання насиллю щодо жінок. Окрім того, в 2004 року відбулася Йорданська міжнародна конференція, яка була присвячена завданню прискореної підготовки жінок-юристів та створенню можливостей для їхньої роботи у правоохоронній системі країн Середнього Сходу.

Висновок. Аналізуючи вище сказане, хочеться зробити висновок, що мусульманська жінка посідає досить важливе місце в арабських країнах. Вона є досить вільною у виборі прав. Тобто, давно складений стереотип, що жінка є безправною рабинею, яка не знімає паранджу та не займається ніякою роботою окрім дітей та будинку в країнах арабського світу, є хибним. Хоча, звичайно, правове становище жінки не можна назвати рівноправним у порівнянні зі становищем чоловіка. Вона все ще залишається обмеженою у реалізації деяких прав. Саме тому, необхідно сприяти гуманізму, лібералізму щодо жінок, покращувати та вирівнювати соціальне становище мусульманки. Такими діями можуть бути удосконалення законодавства з метою ліквідації дискримінаційних норм, розробка законів, покликаних покращити становище жінок у сім'ї та суспільстві, розширення участі жінки в громадських асоціаціях і політичних партіях, суспільно-політичному житті. У той же час треба пам'ятати, що Ісламські країни є досить прив'язаним до релігійних догматів, а отже мають певні усталені правила, які не будуть порушувати. У цьому, напевне, і є особливість та самобутність східних країн.

Література

1. Насер А. Защита прав и свобод человека в арабских странах. Монография [Электронный ресурс] / Аль Али Насер // «Издательство «Проспект». — 2016. — Режим доступа до ресурса: <https://books.google.com.ua/books>.
2. Коран: [перевод смыслов Э. Р. Кулиева]. — М.: Умма, 2003. — 687 с.
3. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен; ред. В. А. Туманов. — М.: Наука, 1986. — 256 с.
4. Кириченко Т. С. Роль і місце жінки в країнах Ісламського права / Т. С. Кириченко // Право і безпека. — 2010. — С. с. 263–266.
5. Левицька Г. Особливості конституційного статусу особи в Арабських державах [Електронний ресурс] / Г. Левицька. — 2013. — Режим доступу до ресурсу: http://adhdportal.com/book_2041_chapterOSOBLIVOSHAV.html
6. Бесєдіна О. М. Ісламизм та боротьба проти гендерної нерівності на Арабському Сході [Електронний ресурс] / Олександра Миколаївна Бесєдіна. — 2012. — Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/34VPEK_2012/Politologia/721279.Doc.htm
7. Петросян А. Хіджаб свободи, або Жінка в Ісламі [Електронний ресурс] / Арєвік Петросян // газета Дзеркало тижня № 40. — 2010. — Режим доступу до ресурсу: https://dt.ua/SOCIETY/hidzhab_svobodi,_abo_zhinka_v_islami.html
8. Шамсутдінова-Лебедюк Т. По справедливості жінки мають те ж саме ... / Т. Шамсутдінова-Лебедюк // Людина і світ. — 2004. — № 9. — С. 53–57.
9. Зінько С. Фемінізм в ісламі: історія і сучасність / С. Зінько // Сходознавство. — 2008. — № 4. — С. 34–35.

УДК 347.6:614.2(574+470)

Зиін Камила Радиевна

«Университет КАЗГЮУ» АҚ магистранты

Зиін Камила Радиевна

Магистрант АО «Университет КАЗГЮУ»

Ziін Kamila

Undergraduate of JSC «KAZGUU University»

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫ
МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ СУРРОГАТ АНА БОЛУ ЖӘНЕ ҚОСАЛҚЫ РЕПРОДУКТИВТІК
ӘДІСТЕР МЕН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
(САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АНАЛИЗ)**

**ПРОБЛЕМЫ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА И ПРИМЕНЕНИЕ
ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ РЕПРОДУКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ТЕХНОЛОГИЙ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
(СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ)**

**PROBLEMS OF SURROGATE MOTHERHOOD AND USE OF ASSISTED
REPRODUCTIVE METHODS AND TECHNOLOGIES OF THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION
(COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS)**

Аңдатпа. Берілген мақалада Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы мемлекеттеріндегі суррогат ана болу және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолданудың ағымдағы жағдайы мен мәселелері қарастырылған. Берілген мемлекеттерде суррогат ана болудың құқықтық реттеуде, соның ішінде Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» туралы Кодексінде, Қазақстан Республикасының «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі» туралы Кодексінде және Ресей Федерациясының «Отбасы» Кодексі мен «Ресей азаматтарының денсаулығын қорғау негіздері» туралы федералдық заңында реттелген ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталып, мүмкіндігінше осы сұрақтар төңірегіндегі мәселелердің шешу жолдары ұсынылған.

Кілт сөздер: суррогат ана, суррогат ана болу шарты, қосалқы репродуктивтік технологиялар, генетикалық ата-ана, бедеулік, суррогат ана болу келісім-шарты.

Аннотация. В данной статье рассмотрены текущая ситуация и проблемы суррогатного материнства и применение вспомогательных репродуктивных методов и технологий в Республике Казахстан и Российской Федерации. Определяя разницы и сходства правового регулирования в Кодексе Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье», в Кодексе Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», в «Семейном кодексе Российской Федерации» и Федеральном законе «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» суррогатного материнства, были предложены общие пути решения.

Ключевые слова: суррогатная мать, вспомогательные репродуктивные технологии, генетические родители, бесплодие, договор о суррогатном материнстве.

Summary. This article describes the current situation and problems of surrogacy and use of assisted reproductive methods and technologies in Republic of Kazakhstan and Russian Federation. Defining the differences and similarities of the legal regulation of surrogacy, all the common solutions has been offered. Including the Code of the Republic of Kazakhstan «On Marriage (Matrimony) and Family», the Code of the Republic of Kazakhstan «On the health of the people and the health care system», «Family Code of the Russian Federation» and the federal law «On the fundamentals of protecting the health of citizens in the Russian Federation».

Key words: surrogate, surrogacy, assisted reproductive technology, genetic parents, infertility, contract for surrogate motherhood.

Отбасы — мемлекетпен әлеуметтік және құқықтық жақтарынан қорғалатын қоғамның басты ұясы, оған дәлел Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабы, неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады [1]. Әсіресе, балалардың болуы мен олардың саны мемлекетіміздің демографиясына әсер ететін өзекті мәселе болып табылады. Негізінен қатынастарын заңды түрде бекіткен әрбір ерлі-зайыптылардың баланы жоспарлау жағдайы қалыпты болып саналады, алайда статистикаға сәйкес қазақстандық ерлі-зайыптылардың шамамен 15% бала сүйе алмайды [2, 20 бет]. Қазіргі кезде бедеулік ғалымдар мен дәрігерлер назарындағы ең өзекті мәселелердің бірі. Бедеулік — бұл әртүрлі факторлар әсерінен, мысалы, репродуктивтік жастағы әйелдер мен ер адамдардың денсаулығының нашар болуы, қоршаған ортаның әсері, дұрыс тамақтанбау, салауатты өмір салтын ұстанбау және т.б. әсерінен туындайтын құбылыс [3, 25 бет]. Көріп отырғанымыздай бедеуліктің себептері көп, бірақ оны шешу жолдары да жеткілікті. Солардың бірі суррогат ана болу және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану.

Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясында суррогат ана болу және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану нәтижелерінде сәби сүю бақытына кеңелген отбасылар көп. Суррогат ана көмегімен туған балалар ерлі зайыптылардың отбасын сақтап қалуына әсерін тигізіп, әлеуметтік жағдайымыздың жақсаруы үшін оң шешім болған соң оны заңдастыруға тура келді. Суррогат ана болу және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану мәселелері Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» туралы Кодексында [4], «Халық денсаулығы және денсаулығын сақтау жүйесі» туралы Кодексында [5] және Ресей Федерациясының «Отбасы» Кодексі [6] мен «Ресей азаматтарының денсаулығын қорғау негіздері» туралы федералдық заңында [7] реттелген.

Қазақстан Республикасының заңнамасында суррогат анаға қатысты бір тарау арналған. Бұл тарау 6 баптан тұрады. Онда суррогат ана болу шарты, суррогат ана болу шартының мазмұны, суррогат анаға қойылатын талаптар, суррогат ана болу шарты тараптарының құқықтары мен міндеттері, қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану, суррогат ана болу шартының немесе қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолданудың құқықтық салдары қарастырылған.

Суррогат ана — суррогат ана болу шартына сәйкес тапсырыс берушілер үшін қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологиялар қолданылғаннан кейін күрсак көтеретін және бала (балалар) туатын әйел [4].

Қазақстанда суррогат ана болуы және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану қазіргі кездегі бала көтере алмау мәселесін жеңудің ең жаңа және салыстырмалы түрде тиімді әдістердің

бірі болып табылады. Ресей Федерациясы суррогат ана болу және қосалқы репродуктивтік технологиялардың басқа әдістерін қолдану бойынша озық мемлекеттер қатарына жатады. Берілген мемлекеттерде суррогат анаға қойылатын талаптары болып:

1. Суррогат ана болуға тілек білдірген әйел жиырмадан отыз беске дейінгі жаста, медициналық ұйымның қорытындысымен расталған, қанағаттанарлық тән денсаулығы, психикалық және репродуктивтік денсаулығы, сондай-ақ өзінің дені сау баласы болуға тиіс.

2. Егер суррогат ана тіркелген некеде тұрған (ерлі-зайыпты болған) жағдайда, суррогат ана болу шартын жасасу кезінде жұбайының нотариат тәртібімен куәландырылуға тиіс жазбаша келісімі ұсынылуы қажет.

3. Қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолданатын медициналық ұйым балалы болуға тілек білдірген адамдардың өздерінің не донор банктің биоматериалдарының сол үшін пайдаланылғаны туралы толық әрі жеткілікті ақпаратпен оларды қолдану туралы қорытынды шығаруға міндетті [4, 56-бап]. Берілген мемлекеттерде осы мәселелерге байланысты айырмашылықтар байқалмайды.

Ресей Федерациясында жасанды ұрық жасауға заңнама түрде 1995 жылдан бастап, жаңа Отбасы кодексында бекітілген [6]. Ресей Федерациясының денсаулық сақтау министрлігі түсік санын, әсіресе жастар мен жас аналар арасында азайту мақсатымен отбасыны жоспарлау саласындағы бағдарламаларды белсенді қолдап отыр. Сонымен қатар олар әйелдер мен ер адамдарға ұрықтылық мәселесін шешуге көмектесетін қосалқы репродуктивтік технологияны енгізу және қолдауға бағдарланған. Белгілі болғандай, Ресейде туу санының төмендеу үдерісі байқалады және Ресейдің денсаулық сақтау министрлігі қосалқы репродуктивтік технологияны қолдануға үлкен үміт артады.

Алайда, Ресейдегі қазіргі өзекті мәселелердің бірі суррогат ананың баланы беруден бас тартуы болып саналады. Ресей Федерациясының Отбасы кодексінің 51-бабы некедегі және басқа әйелге эмбрионды имплантациялауға жазбаша түрде келісім берген тұлғалар тек суррогат ананың келісімі бойынша ғана баланың ата-анасы ретінде жазыла алады [6]. Байқағандай, бұл ереже баланы армандап жүрген ананың мүддесін мүлдем қорғамайды, сонымен қатар Ресей Федерациясының Отбасы Кодексінің 54-бабында бекітілген өз ата-анасын білу құқығын бұзады. Яғни, Ресей Федерациясында баланың өмірін суррогат ананың шешуге құқығы болады.

Бұл мәселе Қазақстан Республикасында Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы заңының 57 бабымен шешіледі: «Туған баланы өзімен суррогат ана болу шартын жасасқан адамдарға беруге міндетті» [4]. Яғни Қазақстан Республикасында суррогат ананың балаға деген құқығы болмайды, ол баланы міндетті түрде шарт жасасқан адамдарға беруге міндетті болады [8, 14–15 бет]. Осыдан Ресей

Федерациясының заңнамасы суррогат ананың балаға құқығын қолдайтынын байқаймыз. Бұл берілген саладағы ең өзекті мәселесі болып саналады.

Сонымен, Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы мемлекеттеріндегі суррогат ана болу және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану мәселесі ерекше өзекті болып табылатынын айта кету керек. Қазақстан Республикасында суррогат ана болу шарты тапсырыс

берушілердің тапсыры бойынша суррогат ананың баланы туып беруі болып табылады. Өйткені суррогат ана болу шартының мақсаты суррогат ана тапсырыс берушілерге қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану әдістермен баланы босану. Суррогат ана шарты бойынша тапсырыс берушілер суррогат ана туып берген баланың ата-анасы (заңды өкілі) болып саналады. Сондықтан осыған байланысты Қазақстан Республикасындағы ережесі орынды.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Конституциясы (<http://adilet.zan.kz> сайтынан).
2. Славинова Н. Долгожданные дети / Н. Славинова // Казахстанский медицинский журнал. № 2 2011. — С. 20.
3. Бесплодие в браке. — М.: Медицина, 1991. — 307 с.
4. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2016.09.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) (<http://adilet.zan.kz> сайтынан).
5. Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі N193-IV Кодексі (2017.10.02. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) (<http://adilet.zan.kz> сайтынан).
6. «Семейный кодекс Российской Федерации» от 29.12.1995 N223-ФЗ (ред. от 30.12.2015) (<http://www.consultant.ru>).
7. Федеральный закон «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации» (<http://www.consultant.ru>).
8. Мухамеджанов Э., Нугманов С. Правовой взгляд на вопросы, связанные с суррогатным материнством / Э. Мухамеджанов, С. Нугманов // ЮРИСТ. № 3 2013. — С. 14–15.

УДК 341.1/.8:602.7

Мірзабекова Катерина Садирівна
студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мирзабекова Екатерина Садировна
студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Mirzabekova Kateryna

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КЛОНУВАННЯ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ КЛОНИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

LEGAL REGULATION OF HUMAN CLONING IN INTERNATIONAL LAW: REALITIES AND PERSPECTIVES

Анотація. Стаття присвячена аналізу існуючого міжнародного законодавства в сфері клонування. Одним із основних завдань є дослідження основної позиції міжнародної спільноти з приводу проведення експериментів над геномом людини та відношенням до клонування людини. А також закріплення цих позицій у міжнародно-правових актах. Автором проаналізовані міжнародні нормативно-правові акти, виділені конкретні питання та проблеми, що постають у зв'язку із невизначеністю меж застосування таких технологій в області терапевтичного клонування та неоднозначністю поглядів різних держав на застосування технологій терапевтичного клонування в області медицини, а також вірогідністю поступової легалізації репродуктивного клонування, та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: клонування людини, терапевтичне клонування, репродуктивне клонування, законодавче регулювання клонування, заборона клонування, міжнародне регулювання клонування.

Аннотация. Статья посвящена анализу существующего международного законодательства в сфере клонирования. Одной из основных задач является исследование основной позиции международного сообщества по поводу проведения экспериментов над геномом человека и отношением к клонированию человека. А также закрепление этих позиций в международно-правовых актах. Автором проанализированы международные нормативно-правовые акты, выделенные конкретные вопросы и проблемы, возникающие в связи с неопределенностью границ применения таких технологий в области терапевтического клонирования и неоднозначностью взглядов разных государств на применение технологий терапевтического клонирования в области медицины, а также вероятностью постепенной легализации репродуктивного клонирования, и предложены пути их решения.

Ключевые слова: клонирование человека, терапевтическое клонирование, репродуктивное клонирование, законодательное регулирование клонирования, запрет клонирования, международное регулирование клонирования.

Summary. The article is devoted to the analysis of the existing international legislation in the field of cloning. One of the main tasks is to learn the main position of the international community in conducting experiments on human genome and on the relation to human cloning. And also consolidation of these positions in international legal acts. The author analyzes the international legal acts, identifies specific issues and problems arising from the uncertainty of the application of such technologies in the field of therapeutic cloning and ambiguity of views of different countries on the application of technologies of therapeutic cloning in the field of medicine, as well as the probability of gradual legalization of reproductive cloning, and suggested ways to solve them.

Key words: Human cloning, therapeutic cloning, reproductive cloning, legislative regulation of cloning, prohibition of cloning, international regulation of cloning.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день розвиток технологій та впровадження нових відкриттів здійснюється майже не щодня. Проблеми правового характеру, пов'язані з цими процесами викликані насамперед їх неврегульованістю. За загальним правилом, законодавче регулювання використання нових технологій здійснюється тільки після їх появи та впровадження в життя (коли практично доведена можливість їх застосування). Однак, виходячи з того, що клонування — це сфера дуже неоднозначна та при неправильному застосуванні є великий ризик негативного впливу на людину як вид, постає нагальне питання про врегулювання (хоча б часткове) цієї сфери вже зараз, коли можливість їх впровадження у життя є тільки в перспективі.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню правового регулювання клонування присвячено низку наукових праць. Серед них Антонюк О.Р., Костерова Ю.С., Коп'як А.С. та інші. Автори розглядали сутність клонування та можливості закріплення цього питання на законодавчому рівні, а також проблеми юридичного на етичного характеру, пов'язані із перспективами клонування людини.

Мета статті. Головною метою даної роботи є аналіз міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють питання клонування людини, виділення конкретних проблем у визначенні статусу клонів та запропонування авторського підходу до вирішення питань правового характеру у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. В наш час можна казати про становлення так званого четвертого покоління прав людини. Перш за все воно пов'язано зі розвитком технологій, впровадженням їх у повсякденне життя, а також з науковими відкриттями, в тому числі у галузях біології, генетики та медицини. Таким чином виникають нові суспільні відносини, а отже і правова система повинна якось на них реагувати.

У біології клонування — це процес створення ідентичних копій організмів чи інших об'єктів. Щоб зрозуміти, як це відбувається, необхідно зануритися в теорію.

Загальновідомо, що основною одиницею організму людини є клітина, і однією із складових частин клітини є ядро. Воно містить закодовану генетичну інформацію організму у вигляді молекул ДНК. Існують два види клітин: соматичні та статеві клітини. Соматичні — це ті, що складають тіло багатоклітинних організмів і не беруть участь у статевому розмноженні, тобто всі клітини нашого організму окрім статевих. Статеві ж — репродуктивні клітини, які беруть участь у статевому розмноженні. Найефективнішим методом клонування на сьогоднішній день є метод «перенесення ядра», коли із статевої клітини жінки — яйцеклітини — вилучають ядро і замість нього «вставляють» ядро соматичної клітини з генами істоти, яку хочуть клонувати.

Разом з тим потрібно розуміти, що хоча генотип (сукупність генів даного організму) такого клона

буде ідентичним по відношенню до донора ядра соматичної клітини, його фенотип (сукупність характеристик, притаманних організму на певних стадіях розвитку) може значно відрізнятися. Можна навести приклад близнюків. Однояйцеві близнюки — це природні клони. І хоча генетичний матеріал у них однаковий, але якщо вони будуть рости у різних кліматичних умовах, з різним рівнем фізичного навантаження і будуть вживати різну кількість їжі, то навіть ззовні вони виростуть неоднаковими за вагою, розвитком мускулатури або навіть зростом. Окрім того, ще одним аспектом виступають психологічні фактори, які діють на будь-яку людину. В залежності від виховання, різного рівня психологічної «захисності» та різних факторів психологічного впливу (навіть на рівні звичайних життєвих ситуацій, у які випало потрапити кожному з них), близнюки будуть відрізнятися. Таким чином міф, нав'язаний нам деякими вестернами, що клони мислять однаково і рухаються «як по команді» науково необґрунтований.

На даний момент існує два типи клонування людини — терапевтичне та репродуктивне. Різниця полягає в тому, що терапевтичне клонування передбачає забезпечення спеціальної штучно створеної середовища для розвитку ембріона та переривання такого розвитку на певному етапі (частіше за все 14 діб), а отримані з нього стовбурові клітини використовуються для потреб людини, яка була донором генетичного матеріалу. Репродуктивне ж клонування передбачає підсадку ембріона до сурогатної матері та «виращування» повноцінного індивіда.

На міжнародному рівні дане питання регулюється достатньо великою кількістю нормативно-правових актів, що свідчить про рівень серйозності даної проблеми.

Наприклад, у статті 2 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину) встановлено, що: «Інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки». Статтею 18 встановлюється, що якщо законодавство дозволяє проводити дослідження *in vitro* (тобто виконання експерименту чи інших маніпуляцій у пробірці, або, більш загально, у контрольованому середовищі поза живим організмом) воно забезпечує належний захист ембріона. Але вирощування ембріонів людини для дослідних цілей забороняється [1].

Загальна декларація про геном людини та права людини у ст. 10 зазначає, що ніякі дослідження, що стосуються генома людини, так само як і ніякі прикладні дослідження в цій області, особливо в сферах біології, генетики та медицини, не повинні превалювати над повагою прав людини, основних свобод і людської гідності окремих людей або, у відповідних випадках, груп людей. Ст. 11 також встановлює, що: «Не допускається практика, що суперечить людській гідності, така, як практика

клонування в цілях відтворення людської особини. Державам і компетентним міжнародним організаціям пропонується співпрацювати з метою виявлення такої практики і прийняття на національному та міжнародному рівнях необхідних заходів відповідно до принципів, викладеними в цій Декларації» [2].

Також, згідно з ст. 1 Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини і гідності людської істоти в зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, що стосується заборони клонування людських істот, забороняється будь-яке втручання з метою створення людської істоти, яка генетично ідентична іншій людській істоті, живій або померлій (тобто що має з іншою людською істотою тотожний набір генів ядра). [3]

Хартія основних прав Європейського Союзу також забороняє репродуктивне клонування людських істот [4].

А Генеральна Асамблея у Декларації Об'єднаних Націй про клонування людини закликає держав-учасниць вжити всіх заходів, що необхідні для відповідного захисту людського життя в процесі застосування біологічних наук, та заборонити всі форми клонування людей в такій мірі, в якій вони несумісні з людською гідністю і захистом людського життя [5].

Тож, як можна побачити, за загальною тенденцією міжнародне співтовариство підтримує негативне ставлення до репродуктивного клонування та прагне його заборонити. Однак жоден міжнародний нормативно-правовий акт прямо не передбачає заборону терапевтичного клонування, оскільки відношення до нього у різних країнах неоднозначне.

Основними аргументами проти клонування є те, що воно зачіпає людську гідність, призводить до втрати людиною своєї індивідуальності та унікальності; клонування породжує небезпеку дискримінації за генотипом; існує ризик виникнення індустрії створення клонованих осіб тільки як донорів необхідних органів та тканин; для проведення відповідних досліджень необхідно буде здійснити багато спроб переносу ядра та вирощування ембріонів, більшість з яких загинуть самі, а деякі будуть знищені спеціально вченими для вивчення результату. До того ж існує проблема визначення правового статусу теоретичних клонів. В теорії, не дивлячись на штучне створення, такі індивіди повинні отримати ім'я, громадянство і мати всі права звичайної людини, включаючи право на шлюб та створення сім'ї, оскільки

Висновки і пропозиції. Не дивлячись на те, що до клонування наразі превалює скептичне і в більшості негативне відношення, наш світ і людське сприйняття нових розробок швидко змінюється. До того ж деякі вчені періодично роблять заяви про плани проведення клонування людини чи про успішне його проведення. Безумовно, для цього потрібен час. До того ж немає ніяких гарантій та чітких планів на випадок, якщо вченим вдасться здійснити клонування людини. І хоча обговорювати подібні питання означає визнавати, що теоретична можливість клонування людини допускається, все ж не варто зарікатися. Необхідно хоча б на теоретичному рівні мати певну позицію і план дій у разі настання такого часу. Це об'єктивна потреба в сучасному світі, який стрімко рухається вперед.

Література

1. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_334
2. Загальна декларація про геном людини та права людини від 11.11.1997 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_575?lang=uk
3. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини і гідності людської істоти в зв'язку з використанням досягнень біології та медицини, що стосується заборони клонування людських істот від 12.01.1998 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_526
4. Хартія основних прав Європейського Союзу 07.12.2000 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524
5. Декларація Об'єднаних Націй про клонування людини від 08.03.2005 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_d57
6. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування» від 14.12.2004 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2231-15>

References

1. Konvencija pro zakhyst prav i ghidnosti ljudyny shhodo zastosuvannja biologhiji ta medycyny: Konvencija pro prava ljudyny ta biomedycynu 04.04.1997p. [Electronic resource] — Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_334
2. Zaghaljna deklaracija pro ghenom ljudyny ta prava ljudyny 11.11.1997p. [Electronic resource] — Access mode: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_575?lang=uk
3. Dodatkovyj protokol do Konvenciji pro zakhyst prav ljudyny i ghidnosti ljudskojji istoty v zv'jazku z vykorystannjam dosjaghenj biologhiji ta medycyny, shho stosujetsja zaborony klonuvannja ljudsjkykh istot 12.01.1998p. [Electronic resource] — Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_526
4. Khartija osnovnykh prav Jevropejskogho Sojuzu 07.12.2000p. [Electronic resource] — Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524
5. Deklaracija Ob'jednanykh Nacij pro klonuvannja ljudyny 08.03.2005p. [Electronic resource] — Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_d57
6. Zakon Ukrajinu «Pro zaboronu reproduktyvnogho klonuvannja» 14.12.2004p. [Electronic resource] — Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2231-15>

УДК 342.571

Пастух Олег Володимирович

студент

Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Пастух Олег Владимирович

студент

Института подготовки кадров для органов юстиции Украины

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Pastukh Oleh

Student of the

Institute for the Training of Personnel for the Judiciary of Ukraine of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ

ФОРМЫ РЕАЛИЗАЦИИ НАРОДОВЛАСТИЯ ПО КОНСТИТУЦИИ УКРАИНЫ

FORMS OF REALIZATION OF DEMOCRACY UNDER THE CONSTITUTION OF UKRAINE

Анотація. У статті досліджено принцип народовладдя, його теоретично-правові засади. Висвітлено процес розвитку та втілення даного принципу в Україні.

Ключові слова: народовладдя, категорія юриспруденції, представницька демократія, безпосередня демократія.

Аннотация. В статье исследован принцип народовластия, его теоретико-правовые основы. Освещен процесс развития и воплощения данного принципа в Украине.

Ключевые слова: народовластие, категория юриспруденции, представительная демократия, непосредственная демократия.

Summary. The article investigates the principle of democracy, its theoretical and legal foundations. The process of development and implementation of this principle in Ukraine is highlighted.

Key words: democracy, jurisprudence, representative democracy, direct democracy.

Постановка проблеми. Дослідження в галузі конституційного права принципу народовладдя, безпосередньої та представницької демократії, сутності, змісту, функцій, об'єктів та суб'єктів народовладдя.

Аналіз досліджень та публікацій. Значним є внесок у дослідження тих чи інших аспектів проблеми Петришина О., Тодика Ю., Мурашина Г., Мурашина О., Мірошниченко Ю., Оніщука М., Тація В., Погорілка В., Швеця В., Шайхалієва Ю.

Дослідження принципу народовладдя, його теоретико-правових засад займалася значна кількість фахівців. Спостерігаються їх різні підходи щодо реалізації народовладдя в Конституції України.

Формулювання мети статті. Метою статті є всебічне дослідження природи народовладдя, висвіт-

лення процесу розвитку цієї ідеї та втілення даного принципу в Україні. Також особливо важливим є охарактеризувати форми реалізації народовладдя, визначити їх особливості.

Виклад основного матеріалу. Ідея народовладдя відноситься до найвищих загальнолюдських цінностей вона визначає сутність поняття демократії. Демократичною вважається держава, устрій та діяльність якої відповідають волі народу, загально визначеним правам і свободам людини і громадянина. Джерелом влади в такій державі є народ. В статті 5 Конституції України вказано, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Народ — пер-

поджерело влади. Відповідно воля його, виражена в певних формах, є дійсним і єдиним базисом держави. Саме від його волі виходить мандат на устрій держави і будь-які зміни його форми, вступ держави у відповідні міждержавні об'єднання [3, с. 92].

Влада народу реалізується двома шляхами: безпосередньо(вибори, референдум) та через представницькі установи.

У прямій демократії між волею народу і її втіленням у рішення немає опосередкованих ланок: народ сам бере участь в обговоренні та прийнятті рішень. Безпосередня демократія — це природне право народу, вона з'явилася раніше за представницьку. За своєю суттю безпосереднє народовладдя відповідно до Конституції є, насамперед, прямим волевиявленням народу(народним волевиявленням), зокрема шляхом таємного голосування, або вираженням волі через політичні партії, ЗМІ та інші складові механізму безпосередньої демократії, які сприяють формуванню та вираженню політичної волі громадян [2, с. 7].

Сутність безпосереднього народовладдя найбільш повно відбивається в її принципах як основних засадах його здійснення. Відповідно до чинної КУ виділяють наступні принципи безпосередньої демократії:

- принцип суверенності народу;
- принцип єдиновладдя народу;
- принцип безпосереднього волевиявлення народу;
- принцип поєднання безпосередньої і представницької демократії;
- принцип пріоритетності безпосереднього народовладдя в системі демократії;
- принцип політичного плюралізму;
- принцип конституційності і законності;
- принцип загальності у здійсненні безпосереднього народовладдя;
- принцип рівності у здійсненні безпосереднього народовладдя;
- принцип реальності безпосереднього народовладдя;
- принцип гарантованості безпосереднього народовладдя.

Щодо функцій народовладдя, то вони різняться за суб'єктами, об'єктами. Способами, засобами безпосереднього народовладдя. За суб'єктами народовладдя виділяють функції народу, територіальних громад, політичних партій і громадських організацій, функції органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Детальніше розглянемо функції народу. Функція набуття влади народом означає набуття ним самостійності, незалежності, виходу з іншої політичної спільності, відокремлення від неї, відмову від визнання керівної ролі партії чи верховенства іншої політичної сили або в результаті іншої зміни суспільного ладу.

Функція володіння владою полягає в належності останньої у народу, у наявності в нього влади як природного права, природної властивості, риси.

Функція безпосереднього здійснення влади народом полягає в її реалізації народом шляхом вільного волевиявлення з метою прийняття необхідних рішень, здійснення певних заходів.

Функція розпорядження владою полягає у наданні народом влади, повноважень органам державної влади чи місцевого самоврядування [2, с. 16].

За об'єктами можна виділити такі функції як політична, економічна, соціальна, культурна (духовна, ідеологічна), екологічна, зовнішньоекономічна, зовнішньополітична, гуманітарна та оборонна.

Також є класифікація функцій за способами і засобами здійснення народовладдя. Це, зокрема, установча, законодавча, контрольна, охоронна, інформаційна, територіальна, фінансова, матеріально-технічна [5].

Безпосередня демократія здійснюється в певних формах. Вони являють собою, як правило, способи волевиявлення народу з метою здійснення суспільних функцій, які мають правові наслідки. В статті 69 КУ передбачено, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Основними ж формами реалізації народовладдя є вибори і референдум.

В Конституції наголошується, що право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення.

У сучасних умовах вибори є найбільш поширеною формою прямого народного волевиявлення. Шляхом виборів формуються різні органи публічної влади.

Конституція України також визначає вибори як одну із пріоритетних форм народовладдя для України. Нині шляхом виборів обирається Президент України, народні депутати, депутати Верховної ради Автономної Республіки Крим, представницькі органи місцевого самоврядування та сільські, селищні, міські голови.

Залежно від підстав класифікації визначається декілька видів виборів.

За територіальною ознакою це загальнонаціональні, що здійснюються на території всієї країни, та місцеві, тобто вибори до представницьких органів місцевого самоврядування.

За часом проведення вибори поділяються на чергові, позачергові або дострокові, повторні, вибори замість депутатів, голів, які вибули, вибори, що проводяться в разі утворення нової адміністративно-територіальної одиниці [2, с. 39].

Також за кількісною ознакою виділяють загальні та часткові вибори; з огляду на правові наслідки вибори поділяються на дійсні та недійсні.

Особлива ознака справжньої реальності безпосереднього народовладдя — це гарантованість прийняття і реалізації його актів, яка визначається у закріплених в Конституції України загальних, основоположних нормах-гарантіях, нормах-принципах. Вони містяться в різних розділах Основного Закону і в загальних засадах, і там, де йдеться про права, свободи та обов'язки людини і громадянина, в розділі «Вибори. Референдум», а також в розділах, що регламентують організацію і функціонування законодавчої, виконавчої і судової влади, прокуратури та інших державних і громадських установлень. Положення цих норм стосовно здійснення актів безпосереднього народовладдя розвиваються і деталізуються в чинному законодавстві.

Порядок проведення виборів в Україні регулюється Законами України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів».

У статті 1 ЗУ «Про всеукраїнський референдум» наведено визначення цієї форми безпосереднього народовладдя. Всеукраїнський референдум є однією з форм безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень з питань загальнодержавного значення шляхом таємного голосування в порядку, встановленому цим Законом. В статті 72 КУ вказано, що Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією.

Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України.

За предметом регулювання всеукраїнські референдуми можуть поділятися на конституційні, законодавчі, міжнародно-правові, адміністративно-територіальні та інституційні (з питань дострокового припинення повноважень парламенту або глави держави). Крім предметів, окреслених Конституцією України та Законом України «Про всеукраїнський референдум», на всенародне голосування можуть виноситися питання, щодо яких законодавство не містить обмежень. Тим не менш, предметом референдуму не може бути питання, вирішення якого потребує спеціальних професійних знань. В КУ встановлені обмеження щодо проведення референдумів, зокрема, референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії.

Окрім виборів та референдумів доцільно буде виділити ініціативні рухи. *Ініціатива* — це процедура, засобом якої громадяни пропонують обговорити яке-небудь питання, безпосередньо на референдумі, або законодавчими органами. Ініціатива реалізується через збір певної кількості підписів громадян на підтримку проведення референдуму. До інших форм демократичної участі, які дозволяють громадянам впливати на владу, можна віднести *демонстрації, мітинги, звернення до владних структур всіх рівнів і до ЗМІ*.

Представницька (репрезентативна) демократія. У представницькій (репрезентативній) демократії воля народу виражається не прямо, а через інститут посередників, тому її ще називають делегованою демократією. Депутати, політичні лідери, отримавши «мандат довір'я» від народу через процедуру голосування, повинні втілити цю волю в законах і рішеннях, які приймаються. Між народними представниками і тими, кого вони виражають, встановлюються відносини, засновані на повноваженнях і відповідальності влади перед народом.

Виборним представницьким органом державної влади є лише один орган державної влади — Верховна Рада України. Виборними представницькими органами місцевого самоврядування є сільські, селищні та міські ради. Районні та обласні ради представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, незалежно від порядку їх формування.

Органом державної влади, який уособлює представницьку демократію в Україні і є головним структурним елементом демократизму держави, визначена Верховна Рада. Лише вона має право представляти Український народ — громадян України всіх національностей — і виступати від його імені. Верховна Рада є єдиним, загальнонаціональним, колегіальним, постійно діючим органом законодавчої влади України.

Варто відзначити, що існуюча в Україні політико-правова практика не дає підстав вважати, що потенціал народовладдя в нашій державі реалізується в повній мірі не дивлячись на демократичний устрій Конституції України, формування багатопартійності. Його розкриття передбачає:

- подальше вдосконалення на основі конституційних норм поточного законодавства, формування сучасної правової системи України, зорієнтованої на демократичні цінності;
- комплексне проведення державно-правової реформи, включаючи адміністративну реформу;
- орієнтацію законодавців, виконавчої та правозастосовної діяльності на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, розробку відповідних механізмів охорони і захисту прав особистості.

Висновок. У сучасному світосприйнятті реалізація ідеї народовладдя асоціюється з цивілізованістю

суспільства та розвиненістю держави. Звичайно, принципи свободи, рівності, гуманності, на яких базується демократія як форма реалізації народовладдя, є втіленням багатовікових прагнень людини до кращого вільного життя, де індивід вправі сам розпоряджатися своєю долею.

Особлива ознака справжньої реальності безпосереднього народовладдя — це гарантованість прийняття і реалізації його актів, яка визначається у закріплених в Конституції України загальних, основоположних нормах-гарантіях, нормах-принципах. Треба зазначити, що шляхом до знищення перепон для реалізації влади народом є як покращення соціально-економічних умов існування суспільства, так і вдосконалення чинного законодавства, гарантування свободи ЗМІ.

Україна — молода країна, яка тільки розбудовує правову, соціальну державу. Українське суспільство 70 років знаходилося під пильним оком радянської влади, що не давало йому змоги розвиватися, йти

власним — демократичним — шляхом. А тому і досі залишається велика кількість проблем на шляху реалізації ідеї народовладдя в сучасному українському суспільстві. Слід підкреслити, що політичний режим є демократичним тільки в разі, якщо він представляє інтереси широких верств населення. Політична еліта повинна правити в інтересах більшості суспільства, а не для вигоди привілейованої меншості. Демократія виходить з цінності кожної людини, тому прагне до створення цивілізованих умов життя для всіх громадян незалежно від багатства і таланту.

Таким чином, ідея народовладдя може бути реально втілена в державі кожен громадянин якої має свою чітку позицію щодо суспільних процесів у своїй країні, державі, де індивід живе за правилом, запровадженим Джоном Фіцджеральдом Кеннеді. А має воно наступний вигляд: «Не питай, що твоя країна може зробити для тебе. Спитай себе, що ти можеш зробити для своєї країни».

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — ст. 141.
2. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: Проблеми теорії та практики. Монографія: Научное издание. — К.: Інститут держави і права НАН України, 2001. — 356 с.
3. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины. Учебное пособие. — Харьков: Факт, 1999. — 320 с.
4. Швець В., Шайхалієва Ю. Особливості становлення демократії та впровадження демократичних цінностей в Україні й світі / Віче. — № 17. — 2010.
5. Петришин О. Народовладдя як фундамент демократичної, правової, соціальної держави / Вісник Академії правових наук України. — 2009 № 4 / С. 20–30.

УДК 346.546.5

Руденко Владислав Володимирович
студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Руденко Владислав Владимирович
студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Rudenko Vladislav

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

**НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ
ЯК ВИД ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

**НЕДОБРОСОВЕСТНАЯ КОНКУРЕНЦИЯ
КАК ВИД ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ**

**UNFAIR COMPETITION
AS A TYPE OF ECONOMIC OFFENCE**

Анотація. В статті автор проводить аналіз та узагальнення існуючих теоретичних підходів до недобросовісної конкуренції як виду господарського правопорушення. Проаналізовано види та форми недобросовісної конкуренції. У статті визначено відповідальність та систему захисту від недобросовісної конкуренції. Згідно чинного законодавства детально проаналізовані судові процедури, які можуть застосовуватися до порушників законодавства в здійсненні справ недобросовісної конкуренції, а також визначено шляхи їх застосування та вдосконалення.

Ключові слова: конкуренція, недобросовісна конкуренція, правила професійної етики, Антимонопольний комітет України, підприємницька діяльність.

Аннотация. В статье автор проводит анализ и обобщение существующих теоретических подходов к недобросовестной конкуренции как вида хозяйственного правонарушения. Проанализированы виды и формы недобросовестной конкуренции. В статье определена ответственность и система защиты от недобросовестной конкуренции. Согласно действующему законодательству детально проанализированы судебные процедуры, которые могут применяться к нарушителям законодательства в осуществлении дел недобросовестной конкуренции, а также определены пути их применения и совершенствования.

Ключевые слова: конкуренция, недобросовестная конкуренция, правила профессиональной этики, Антимонопольный комитет Украины, предпринимательская деятельность.

Summary. In the article the author analyzes and generalizes the existing theoretical approaches to unfair competition as a type of economic offense. The types and forms of unfair competition are analyzed. The article defines responsibility and a system of protection against unfair competition. According to the current legislation, the judicial procedures that can be applied to the violators of the law in realization of matters of unfair competition are analyzed in detail, and also the ways of their application and improvement are defined.

Key words: competition, unfair competition, rules of professional ethics, the Antimonopoly Committee of Ukraine, entrepreneurial activity.

Постановка проблеми. Перехід України до ринкової системи економічних відносин сприяв виникненню конкуренції між виробничими і комерційними підприємствами. Конкуренція є рушійною силою ринкової економіки. Потенційно Україна може бути однією з провідних країн. Цьому сприяє її величезний внутрішній ринок,

порівняно кваліфікована й водночас дешева робоча сила, значний науково-технічний потенціал, великі природні ресурси та наявність інфраструктури, хоч і такої, що потребує значних інвестицій для підтримання. Вплив стану конкуренції в 2016 році на економічний розвиток країни в цілому можна охарактеризувати як сприятливий. Так,

за даними Антимонопольного комітету України, близько 44% підприємств під тиском конкуренції змушені були підвищити ефективність своєї роботи, 42,3% — намагаючись втриматися на ринку протягом року, знижували ціни на власну продукцію. Негативним був вплив інтенсивності конкуренції на обсяги випуску продукції українськими виробниками: частка підприємств, що скоротили виробництво власної продукції у 2016 році на 3,8 в.п., перевищила частку підприємств, що, навпаки, збільшили обсяги виробництва. Складні умови ведення бізнесу, обумовлені розривом торговельних відносин з партнерами, зростанням собівартості виробництва через девальваційні процеси, залишаються стримуючими факторами для нарощування конкурентних переваг. Це нерідко підштовхує підприємців до нечесних методів ведення конкурентної боротьби — недобросовісної конкуренції. Відповідно в такі періоди посткризового відновлення економіки зростає роль Антимонопольного комітету України як гаранта захисту добросовісної конкуренції. Водночас, попри позитивні зрушення у частині унормування положень конкурентного законодавства, правовий механізм, який повинен забезпечувати поєднання ринкової конкуренції з недопущенням порушення прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, а також інтересів суспільства та держави, не можна характеризувати як ефективний. Так, у річному звіті за 2016 рік Антимонопольного комітету України відзначено, що 2016 рік був роком найбільших штрафів за історію АМКВ. А розмір штрафу є відображенням розміру економічної шкоди, з якою пов'язане порушення. Були прийняті, зокрема, рішення щодо зловживань монополієм становити ПАТ «Газпром», діяльності дистриб'ютора сигарет ТОВ «Тедіс Україна», дій операторів АЗС, фармацевтичних виробників і дистриб'юторів, численні рішення по змовах на торгах. Також Антимонопольний комітет України відмітив, що всього одержано заяв — 6741, припинено порушень Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» — 3071; економічний ефект становить 1,4 млрд.грн, на правопорушників органами Комітету протягом звітного року накладені штрафи у загальній сумі на 755,8 млн грн, не враховуючи штраф АТ Газпром- 85,9 млн грн. Це говорить про те, що випадки недобросовісної конкуренції є дуже поширеними. Варто зазначити також момент, що багато випадків недобросовісної конкуренції не є виявленими, а в умовах високого рівня корупції — прихованими. Це означає, що питання недобросовісної конкуренції ринку на сьогоднішній день є архіважливим. Щодо практики застосування чинного законодавства в діяльності Антимонопольного комітету України, часто зустрічаються випадки, коли дію, що має ознаки проявів недобросовісної конкуренції, неможливо

кваліфікувати однозначно, що означає нестачу всіх елементів конкретного складу правопорушення, або має місце нове порушення, яке не передбачене чинним законодавством. За таких умов, як правило, застосовується стаття 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», посиляючись на те, що обговорювана поведінка порушує торгові та інші чесні звичаї у підприємницькій діяльності. У цьому разі саме загальна заборона закону дозволяє належним чином обстоювати інтереси суб'єктів господарювання. Практика застосування органами Антимонопольного комітету України норм законодавства про захист від недобросовісної конкуренції вже поставила низку запитань, на які правова наука повинна дати відповідь. Крім того, слід мати на увазі, що підприємницька діяльність досить динамічна, вона бурхливо розвивається, з'являються нові форми її ведення, які іноді не відповідають встановленим у підприємницькій сфері «правилам гри» та взагалі не опосередковані правовим регулюванням. Ці фактори зумовлюють і активну рухливість самого адміністративно-правового забезпечення захисту від недобросовісної конкуренції. Все це і пояснює актуальність обрання цієї теми для дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань недобросовісної конкуренції займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед вітчизняних науковців, що висвітлювали в останні роки дану проблематику, можна виділити таких, як: О. Бакалінська, В. Воронко, Ю. Журик, В. Каргова, Д. Кравчук, Т. Чебикіна. Питання юридичної відповідальності за порушення законодавства про захист конкуренції підіймалися у роботах О. Безуха, В. Галкіна, І. Дахно, В. Єрьоменка, Н. Корчак, В. Кулішенка, С. Кузьміної, С. Парашука, І. Шуміло та низки інших. Суттєве місце у розкритті практичних аспектів недобросовісної конкуренції посідають роботи Г. Андруцька, С. Шкляра та деяких інших авторів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на комплексний характер правового регулювання інституту недобросовісної конкуренції, невирішеними залишаються ряд питань, такі як: розкриття особливостей недобросовісної конкуренції як виду господарського правопорушення, проблема захисту від недобросовісної конкуренції, формування єдиної судової практики у справах про недобросовісну конкуренцію.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття та характерних рис недобросовісної конкуренції в загальнотеоретичному аспекті, визначення способів захисту від недобросовісної конкуренції. Вивчення сучасних тенденцій вдосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Уперше термін «недобросовісна конкуренція» був ужитий у Франції на початку XIX століття, хоча саме це явище виникло набагато раніше — з моменту формування

ринкових відносин [6, с. 92]. У законодавстві незалежної України термін недобросовісної конкуренції вперше з'явився у вже не чинному Законі України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», який в принципі не давав визначення цього поняття, а лише визначав можливі форми його здійснення. У Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» міститься загальне визначення поняття «недобросовісна конкуренція», яке за своїм змістом відповідає положенню частини другої статті 10 bis Паризької конвенції «Про охорону промислової власності», а саме: «недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності».

Законодавці та практики під недобросовісною конкуренцією розуміють конкуренцію, що суперечить чесній поведінці в промисловості та торгівлі. Деякі автори кваліфікують як недобросовісну конкуренцію будь-які дії, що складаються у використанні обманних засобів в економічному суперництві [5, с. 63].

Недобросовісна конкуренція, як метод конкурентної боротьби, може бути визнана органами Антимонопольного комітету України за обов'язковою наявності чотирьох основних умов:

1) якщо дії мають місце у відносинах між конкуруючими суб'єктами господарювання, тобто потрібен факт наявності конкуренції між суб'єктами господарювання;

2) якщо дії суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності;

3) суб'єкт господарювання (порушник) здобуває переваги над іншими суб'єктами господарювання у конкуренції завдяки невластивим досягненням;

4) якщо недозволені дії суб'єкта господарювання (порушника) спрямовані на досягнення кінцевої, основної конкурентної мети — отримання прибутку. Зазначене впливає, насамперед, з аналізу термінів «економічна конкуренція» та «недобросовісна конкуренція», що визначені у статті 1 Законів України «Про захист економічної конкуренції» та «Про захист від недобросовісної конкуренції».

Недобросовісна конкуренція завдає шкоди як споживачам, так і ринку. На конкурентному ринку споживачі мають змогу ознайомитися з перевагами та недоліками товарів, що пропонуються, і вибрати ті, що можуть повністю задовольнити їхні потреби. Ідеальне становище на ринку — це наявність реклами та можливість для споживача об'єктивно оцінити продукцію та прийняти усвідомлене рішення стосовно купівлі.

У главах 2–4 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» містяться такі види правопорушень:

- неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання — неправомірне використання позначень (стаття 4);

- неправомірне використання товару іншого виробника (стаття 5);
- копіювання зовнішнього вигляду виробу (стаття 6);
- порівняльна реклама (стаття 7);
- створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції:
  - дискредитація суб'єкта господарювання (стаття 8);
  - схилення до бойкоту суб'єкта господарювання (стаття 10);
  - схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника) (стаття 11);
  - підкуп працівника, посадової особи постачальника (стаття 13);
  - підкуп працівника, посадової особи покупця (замовника) (стаття 14);
  - досягнення неправомірних переваг у конкуренції (стаття 15);
  - поширення інформації, що вводить в оману (стаття 15-1);
- неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці:
  - неправомірне збирання комерційної таємниці (стаття 16);
  - розголошення комерційної таємниці (стаття 17);
  - схилення до розголошення комерційної таємниці (стаття 18);
  - неправомірне використання комерційної таємниці (стаття 19).

Споживачі мають право на належну якість товарів, торговельного обслуговування, безпеку товарів та на необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів. Відповідно до ст. 42 Конституції України «держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополієм становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція». Система захисту від недобросовісної конкуренції на сьогодні є достатньо розвинутою, включає в себе відповідну нормативно-правову базу — конкурентне законодавство, контрольну діяльність у цій сфері державного органу із спеціальним статусом Антимонопольного комітету України, а також діяльність державних органів, суб'єктів господарювання, їх об'єднань, споживачів та громадськості, що регулюється законодавством. Правове забезпечення захисту від недобросовісної конкуренції в Україні ґрунтується на нормах:

- Паризької конвенції «Про охорону промислової власності» (стаття 10 bis);
- Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»;
- Закону України «Про захист економічної конкуренції»;

- Закону України «Про Антимонопольний комітет України»;
- та інших нормативно-правових актів.

Згідно зі ст. 20 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» здійснення дій, визначених як недобросовісна конкуренція, спричинює накладення Антимонопольним комітетом України штрафів, а також адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законодавством. Розглянемо деякі види юридичної відповідальності й типи санкцій, що застосовуються до правопорушників на основі класичної класифікації.

Вчинення суб'єктами господарювання дій, визначених як недобросовісна конкуренція, тягне за собою накладення штрафу у розмірі до п'яти відсотків доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єкта господарювання за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. Якщо доходу (виручки) немає або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав відомостей про розмір доходу (виручки), штраф, передбачений частиною першою цієї статті, накладається у розмірі до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Накладення штрафу здійснюється відповідно до частин третьої — сьомої статті 52 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Суми стягнутих штрафів та пені за прострочення їх сплати зараховуються до державного бюджету. Кримінальна відповідальність передбачена за злочини, що порушують вимоги законодавства про збереження комерційної таємниці. Згідно зі ст. 231 Кримінального кодексу України незаконне збирання чи використання відомостей, що становлять комерційну таємницю (підприємницьке шпигунство), якщо це заподіяло великих матеріальних збитків суб'єкту підприємницької діяльності, карається позбавленням волі на термін до 3 років чи штрафом від 300 до 500 мінімальних розмірів заробітної плати. Навмисне розголошення комерційної таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною чи службовою діяльністю, якщо це вчинено з корисливих чи інших особистих спонукань і заподіяло великого матеріального збитку суб'єкту підприємницької діяльності, зумовлює кримінальну відповідальність за ст. 232 Кримінального кодексу України. Цивільно-правовою санкцією за недобросовісну конкуренцію є відшкодування збитку. Збиток, заподіяний внаслідок здійснення дій, визначених законом як недобросовісна конкуренція, підлягає відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, визначеному цивільним законодавством України (ст. 24 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції»). Крім зазначених санкцій ст. 25 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» передбачені дві спеціальні

санкції за окремі види правопорушень, визнаних недобросовісною конкуренцією, зокрема вилучення товарів з неправомірно використаним позначенням і копій виробів іншого суб'єкта господарювання. Ця санкція застосовується в разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів і упакування (ст. 4 Закону) або копіювання виробів (ст. 6 Закону). Особливість цієї санкції полягає в її застосуванні не тільки за два види правопорушень, а й тоді, коли можливість і плутання з діяльністю іншого суб'єкта господарювання не може бути усунута іншим способом.

Порівняння конкурентного законодавства України з кращими міжнародними практиками показує, що законодавча база України не вимагає радикальних змін. Однак багато чого ще належить зробити для того, щоб створити передумови для модернізації дійсно незалежний та потужний конкурентний орган, який буде не тільки карати за порушення або контролювати, а й також допомагати у відкритті внутрішніх та зовнішніх ринків і сприяти зміцненню міжнародної конкуренції.

Таким чином, реформи та зміни мають торкнутися не стільки текстів конкурентного законодавства, скільки правозастосовної діяльності АМКУ, яка має бути більш чітко орієнтована на відповідність найкращій міжнародній практиці. Прийняття Україною Загальнодержавної програми розвитку конкуренції в Україні на 2014–2024 роки створює чудову нагоду для прийняття реформ, безпосередньо пов'язаних з АМКУ, і для більш масштабної переорієнтації економічної системи України до більш конкурентоспроможного, ринкового підходу та подальшої гармонізації українського конкурентного законодавства з найкращою міжнародною практикою. Адже за підсумками Всесвітнього економічного форуму 2016–2017 років відповідно до Глобального індексу конкурентоспроможності, Україна посіла 85-те місце із 138 можливих. Конкурентоспроможність в цьому випадку визначається як сукупність інституцій, політики, а також факторів, що визначають рівень продуктивності економіки, який у свою чергу встановлює рівень можливого процвітання країни. При цьому показники України за складовими групи «Інститути» мають надто низькі рейтинги: захист прав меншості власників (136-те місце), ефективність законодавчих органів у регуляторній сфері (126-те місце), захист прав власності (131-ше місце), незалежність судової влади (129-те), марнотратство державних коштів (129-те), етична поведінка підприємств (106-те), марнотратство суспільних фондів (120-те), фаворитизм у прийнятті рішень державних службовців (109-те), платежі та хабарі (119-те місце), тягар державного регулювання (74-те), довіра до правоохоронних органів (104-те), суспільна довіра до політиків (80-те), організована злочинність (123-те), прозорість державної політики (99-те), захист прав інтелектуальної власності (125-те місце).

Висновки та пропозиції. Забезпечення фінансово-економічної безпеки в діяльності підприємств залишається досить актуальним питанням на сьогоднішній день в Україні. Для ефективного захисту інтересів суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції необхідно не просто боротись з нею нормативними та адміністративними методами, а створювати такі умови, за яких було б невигідно порушувати правила чесної конкуренції.

Тому основними напрямками і механізмами вдосконалення конкурентної політики України відповідно до стратегічних пріоритетів її розвитку мають стати:

Внесення поправок у Закон з метою запобігання можливості для порушників уникати відповідальності сплачувати штрафи шляхом ліквідації існу-

ючих суб'єктів господарювання та реєстрації нових підприємств.

Визначення на законодавчому рівні детальної процедури реалізації повноважень АМКУ для проведення раптових перевірок з метою обшуку службових приміщень і вилучення доказів щодо можливих порушень законодавства у сфері конкуренції.

Внесення поправок у Закон з метою надання АМКУ більшої свободи визначення необхідності порушення справи після отримання належним чином отриманої скарги, та визначення справ, які будуть розслідуватися відповідно до повноважень, наданих ЗПЗЕК та ЗПЗНК.

Об'єднання в АМКУ ресурсів і повноважень, що стосуються роботи АМКУ.

Література

1. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» № 3659-ХІІ від 26.11.1993 р. / Відомості Верховної Ради України, 1993, 350. — с. 472.
2. Закон України «Про захист економічної конкуренції» № 2210-ІІІ від 11.01.2001 р. / Відомості Верховної Ради України, 2001, № 12. — с. 64.
3. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» № 236/96-ВР від 07.06.1996 р. / Відомості Верховної Ради України, 1996, № 36. — с. 164.
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 690-р від 19.09.2012 «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2013–2023 року» / Офіційний вісник України. — 2012, № 71. — с. 2882.
5. Руденко Т. В. Захист інтересів споживачів від проявів недобросовісної конкуренції [Текст] / Т. В. Руденко / Формування ринкових відносин в Україні. — 2011. — № 2. — С. 62–67.
6. Слободчикова Ю. В. Форми недобросовісної конкуренції і методи її регулювання [Текст] / Ю. В. Слободчикова // Економіка та держава. — 2010. — № 2. — С. 92–94.
7. Шуміло І. А. Відповідальність за порушення законодавства про захист конкуренції: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 / І. А. Шуміло; Ін-т економіко-правових досліджень НАН України. — Донецьк, 2001. — 20 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro Antymonopolnyj komitet Ukrainy» № 3659-XII vid 26.11.1993 r. / Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy, 1993, 350. — s. 472.
2. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst ekonomichnoji konkurenciji» № 2210-III vid 11.01.2001 r. / Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy, 2001, № 12. — s. 64.
3. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst vid nedobrosovisnoji konkurenciji» № 236/96-VR vid 07.06.1996 r. / Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy, 1996, № 36. — s. 164.
4. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy № 690-r vid 19.09.2012 «Pro skhvalennja Konceptiji Zaghaljnoderzhavnoji prohramy rozvytku konkurenciji na 2013–2023 roku» / Oficijnyj visnyk Ukrainy. — 2012, № 71. — s. 2882.
5. Rudenko T. V. Zakhyst interesiv spozhyvachiv vid projaviv nedobrosovisnoji konkurenciji [Tekst] / T. V. Rudenko // Formuvannja rynkovykh vidnosyn v Ukraini. — 2011. — № 2. — S. 62–67.
6. Slobodchikova Ju. V. Formy nedobrosovisnoji konkurenciji i metody jiji rehuljuvannja [Tekst] / Ju. V. Slobodchikova // Ekonomika ta derzhava. — 2010. — № 2. — S. 92–94.
7. Shumilo I. A. Vidpovidalnistj za porushennja zakonodavstva pro zakhyst konkurenciji: avtoref. dys. kand. juryd. nauk: 12.00.04 / I. A. Shumilo; In-t ekonomiko-pravovykh doslidzhenj NAN Ukrainy. — Donecjk, 2001. — 20 s.

Соболева Катерина Олегівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Соболева Екатерина Олеговна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Sobolyeva Kateryna

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ПРИСВОЄННЯ ДЕРЖАВІ ПОВЕДІНКИ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЗА НОРМАМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

ПРИСВОЕНИЕ ГОСУДАРСТВУ ПОВЕДЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ ПО НОРМАМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

ATTRIBUTION OF INTERNATIONAL RESPONSIBILITY TO A STATE FOR CONDUCT OF PERSONS EXERCISING ELEMENTS OF GOVERNMENTAL AUTHORITY

Анотація. У статті автор розглядає як загальні підстави присвоєння державам поведінки за міжнародним правом, так і окремі аспекти атрибуції протиправних дій чи бездіяльності посадових осіб у контексті міжнародно-правової відповідальності. Автор визначає можливість відповідальності держави при перевищенні повноважень її агентами.

Ключові слова: присвоєння поведінки державі, відповідальність держави, концепція ефективного контролю.

Аннотация. В статье автор рассматривает как общие основания присвоения государствам поведения по международному праву, так и отдельные аспекты атрибуции противоправных действий или бездеятельности должностных лиц в контексте международно-правовой ответственности. Автор определяет возможность ответственности при превышении полномочий ее агентами.

Ключевые слова: присвоение поведения государству, ответственность государства, концепция эффективного контроля.

Summary. In the article the author considers both general conditions for the attribution of conduct to a state under international law, as well as certain aspects of attribution of illegal actions of its officials in the context of international legal responsibility. The author determines the possibility of state responsibility in excess of powers by its agents.

Key words: attribution of conduct to a state, responsibility of a state, concept of effective control.

Одним із найбільш невизначених питань сучасного міжнародного права залишається загальносистемний інститут міжнародної відповідальності, що визначає наслідки міжнародних протиправних діянь та підходи до їх вирішення, оскільки за відсутності ефективного регулятора не відбувається здійснення належного впливу на міжнародні відносини. Сьогодні єдиним джерелом розв'язання міжнародно-правових конфліктів залишаються звичаєві норми, кодифікація яких була здійснена Комісією міжнародного права ООН лише у 2001 році та оформлена у якості документа під назвою Articles on Responsibility of States

for internationally wrongful acts (скорочено — ARSIWA) [1]. Нині ARSIWA вважається остаточно сформованим правовим актом, зміни до якого не вносяться.

Глава 2 частини 1 ARSIWA присвячена питанню присвоєння («attribution») поведінки державі. Насправді, термін «attribution» необхідно розглядати як більш коректну заміну поняття ставлення у вину «imputability» у зазначеному міжнародно-правовому акті, оскільки останнє могло б викликати неоднозначність, різні варіації його тлумачення, що б призвело його розуміння до юридичної фікції або ж до того, що поведінка, про яку йде мова, «на справі»

є поведінкою іншого суб'єкта [2, с. 212]. Тому, як зазначає К. К. Воробйова, щоб уникнути будь-якої асоціації з виною, Комісія міжнародного права ООН прийняла рішення використовувати термін «присвоєння» для позначення операції «приписування» державі певної дії або бездіяльності [3, с. 14].

Звертаючись до гл. 2 тексту ARSIWA необхідно зауважити, що даний документ містить вичерпний перелік підстав присвоєння поведінки державі. Відповідно до положень ст. 4: «Поведінка будь-якого органу держави розглядається як діяння даної держави за міжнародним правом незалежно від того, здійснює цей орган законодавчі, виконавчі, судові або будь-які інші функції, незалежно від положення, яке він займає в системі держави, і незалежно від того, чи є він органом центральної влади або адміністративно-територіальної одиниці держави». Тобто з огляду на цю норму, визнану Міжнародним судом ООН звичаєвою, поведінка будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування присвоюється державі, якщо представник такого органу діяв у офіційній якості («ex officio»). Водночас слід звернути увагу на відповідальність держави за шкоду, заподіяну іноземцям приватними особами у мирний час. Оскільки пересічні громадяни не належать до кола осіб ex officio, їх дії не можуть бути привласнені державою за умови притягнення таких осіб у порядку, встановленому національним законодавством. У разі ж ухилення від притягнення до відповідальності чи неналежного виконання офіційними представниками влади покладених на них повноважень матиме місце порушення принципу «належної обачливості» («due diligence» standart) особами, які діють у стані ex officio, відповідно до якого державі хоч і не привласнюватиметься поведінка суб'єктів, однак вона визнаватиметься відповідальною за дії приватних осіб, а конкретніше за ігнорування їх протиправних дії щодо іноземної держави.

У якості прикладу можна навести справу «Janes» (США проти Мексики) 1926 р., відповідно до обставин якої громадянин США, що працював на гірничодобувній фабриці у Мексиці, був убитий мексиканцем. Місцева поліція не вчиняла належних дій для встановлення і пошуку вбивці, через що притягнути його до відповідальності стало неможливо. Саме тому явна відмова з боку мексиканської влади здійснити швидкі та ефективні дії для розгляду справи стали підставою для присудження відшкодування.

Наступною підставою присвоєння поведінки державі, на яку варто звернути увагу, є поведінка особи або групи осіб, що фактично діють за вказівками або

під керівництвом чи контролем цієї держави при здійсненні такої поведінки. Втім постає питання: як довести, що особа чи група осіб діяли не особисто, а саме за вказівками держави? У такому разі факти надання допомоги, абстрактних вказівок або фінансування не будуть визначальними, і виникає необхідність довести пряму причетність держави у повному обсязі до керівництва конкретними протиправними діями. Найбільш яскравим прикладом може слугувати справа «Нікарагуа проти США» 1986 року [4, с. 204], в якій суд використав концепцію ефективного контролю, відповідно до якої хоча з боку США і здійснювався певний контроль над повстанцями (серед іншого і фінансування), але його було недостатньо для присвоєння поведінки останніх.

Також в ARSIWA (ст. 5) вказується на можливість присвоєння поведінки державі у разі дій особи чи органів, які не є органами держави офіційно, але уповноважені здійснювати елементи державної влади. Йде мова, наприклад, про збройні сили держави, до складу яких входять не лише особи, що діють у статусі ex officio. Дане положення розвивається у статті 91 Додатку 1 Женевської конвенції 1977 р.: «Сторона, що перебуває в конфлікті, яка порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, вчинені особами, що входять до складу її збройних сил» [5].

Слід звернути увагу, що за загальним правилом поведінка повстанського руху не може присвоюватися державі, оскільки остання не може контролювати протиправні дії відповідної групи осіб. Даного питання стосується рішення у справі Намібії, відповідно до якого у разі втрати фізичного контролю над територією держава не відповідатиме за дії повстанців. Але, якщо повстанський рух прийде до влади та сформує уряд, відповідальність держави буде наставати у загальному порядку [6, с. 16–54]. Отже, така відповідальність носить ретроспективний характер.

Підсумовуючи, слід сказати, що держава є відповідальною за поведінку її агентів, незважаючи навіть на факт можливого перевищення ними повноважень. Тому основною проблемою залишається встановлення того, чи діяв такий суб'єкт у межах наданих йому повноважень, чи за вказівками держави, чи на власний розсуд. Саме від вирішення даного питання буде залежати можливість присвоєння державі поведінки її посадових осіб і функціонування зазначеного міжнародно-правового інституту.

Литература

1. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts [Electronic resource]; Report of the International Law Commission on the Work of Its Fifty-third Session (2001), UN Doc. A/56/10. — URL: <http://www.un.org/documents/ga/docs/56/a5610.pdf>
2. Third Report on State responsibility, by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur, the internationally wrongful act of the State, source of international responsibility. A/CN.4/246 and Add.1-3 // Yearbook of the International Law Commission. — 1971 — Vol. II. — Part 1 — P. 199-274.
3. Воробьева К. Международно-противоправное деяние международной организации и основания его возникновения [Электронный ресурс] / К. Воробьева // Журнал международного права и международных отношений. — 2007. — № 3. — С. 13-19 — Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/21337>
4. Дело о военной и военизированной деятельности в Никарагуа и против Никарагуа (Никарагуа против США): решение от 27 июня 1986 г. / Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Международного Суда ООН (1948-1991) / ООН. — Нью-Йорк, 1993. — 286 с.
5. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 авг. 1949 г., касающийся защиты жертв вооруженных конфликтов немеждународного характера (Протокол II) от 8 июня 1977 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.icrc.org/rus/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf
6. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (SouthWest Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970) / International Court of Justice // Reports of the International Court of Justice. — The Hague, 1971.

УДК 341.01

Фархадова Ельміра Шарабаддін кизи
студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Фархадова Эльмира Шарабaddin кызы
студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Farkhadova Elmira

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВ

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ПРАКТИКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ГОСУДАРСТВ

PRINCIPLE OF TERRITORIAL INTEGRITY: SOME ASPECTS OF MODERN INTERNATIONAL LEGAL PRACTICE

Анотація. У статті автор розглядає окремі аспекти проблеми забезпечення й реалізації принципу територіальної цілісності держав у сучасній практиці міжнародних відносин. Окреслено передумови виникнення та сутність окремих видів територіальних спорів. Досліджуються проблеми сучасних політико-правових взаємовідносин України та Республіки Польща в цьому контексті.

Ключові слова: територіальна цілісність, територіальний спір, злочин агресії.

Аннотация. В статье автор рассматривает отдельные аспекты проблемы обеспечения и реализации принципа территориальной целостности государств в современной практике международных отношений. Определены предпосылки возникновения и сущность отдельных видов территориальных споров. Исследуются проблемы современных политико-правовых взаимоотношений Украины и Республики Польша в указанном контексте.

Ключевые слова: территориальная целостность, территориальный спор, преступление агрессии.

Summary. In this article the author examines some aspects of the problem of ensuring and realizing the principle of state's territorial integrity in the modern practice of international relations. Outlined preconditions and nature of certain types of territorial disputes. Researched the problems of modern political and legal relations between Ukraine and Poland in this context.

Key words: territorial integrity, territorial dispute, crime of aggression.

Принцип територіальної цілісності держав прийнято розглядати в якості імперативної норми загального міжнародного права. Так, гарантування єдності та непорушності державних кордонів слугує не тільки запорукою політичної життєздатності конкретної країни, але й забезпеченню інтересів міжнародної спільноти в питаннях підтримання міжнародного миру та безпеки.

Загалом поняття «державна територія» може розглядатися в кількох площинах, зокрема, як певний геофізичний простір, особливості якого визначаються тими чи іншими географічними факторами, так і в суто політичному розумінні — в якості правової основи компетенції суверенної держави. У такому політико-правовому контексті територія будь-якої

країни являє собою необхідний показник існування державного суверенітету, а відтак і державності як такої. У свою чергу саме з огляду на суверенність держави розглядаються в якості оригінальних, універсальних або первинних суб'єктів міжнародного права. Наразі вся міжнародна спільнота забороняє будь-які протиправні втручання у внутрішньо-державні справи, зокрема, посягання на територіальну цілісність шляхом поширення на території іншої країни сепаратистських настроїв, сприяння пропаганді відокремлення або ж застосування зброї з цією метою.

Тобто, однією з основних політичних загроз, що є джерелом підвищеної небезпеки сьогодення слід вважати посягання на територіальну цілісність дер-

жави. Водночас численні науковці зосереджують увагу на тому, що принцип територіальної цілісності не має абсолютного характеру, і йому змістовно протистойть інша загальновизнана норма міжнародного права — принцип рівності й права народів на самовизначення. Практиці міжнародних відносин відомо чимало випадків порушення правового забезпечення принципу територіальної цілісності у контексті боротьби народів за самовизначення. Проте, на відміну від суб'єктивних підстав такого самовизначення, міжнародною спільнотою визнаються лише об'єктивні, суттєві обставини, зокрема, вжиття примусових насильницьких заходів, спрямованих на пригноблення етносу, що обумовлюють правомірність реалізації так званої правозахисної сецесії.

За загальним правилом, посягання однієї держави на територіальну цілісність іншої проявляється у двох основних напрямках: 1) зазіхання такої держави на територію іншої; та 2) вчинення різноманітних дій спрямованих на від'єднання від держави певної території без мети її подальшого приєднання до себе [1, с. 101]. Також існують різні класифікації територіальних спорів. Зокрема, поширеними є спори щодо визначення кордону між державами та спори щодо певної території [2, с. 120–122].

Таким чином, оскільки проблема порушення принципу територіальної цілісності набула масштабного характеру, слід влучно зазначити, що відповідно до Статуту ООН такі категорії, як держава, незалежність, територіальний суверенітет отримали свій прояв саме через такі основоположні норми, як принцип заборони погрози чи застосування сили, спрямованої проти територіальної недоторканості чи політичної незалежності держав, суверенної рівності держав-членів, співпраці задля підтримання міжнародного миру і безпеки тощо [2, с. 120].

Тому питання територіальної цілісності держав, унеможливлення посягань на неї не втрачають своєї актуальності в сучасних міжнародно-правових відносинах. Зокрема, окремі аспекти даної теми досліджували такі науковці, як Анцелевич Г., Корецький В., Маляр Г., Севостянова Н., Свечкарьова О., Філіпович Р. та ін.

У свою чергу, ця робота присвячена деяким проблемним аспектам практики реалізації та дотримання принципу територіальної цілісності, зокрема, крізь призму ідей відродження польської держави у її історичних кордонах, відображених у програмах політичних партій Республіки Польща XIX–XX ст., і статусу суверенних територій України в цьому контексті.

Так, у поглядах провідних польських політичних діячів, а саме представників партій націонал-демократів та федералістів чітко простежувалася і домінувала позиція інкорпорування українських земель до польської держави.

Відтак, у таких працях Романа Дмовського, як «Німеччина, Росія і польська проблема» (1908), «Польська політика і відродження держави» (1925)

тощо відображалися чіткі загарбницькі ідеї щодо приналежності «законної та історично зумовленої» території Західноукраїнських земель Польщі — Галичини, Волині та Поділля [3]. У свою чергу інша територія України мала б входити до складу тогочасної Російської імперії, які б згодом були поступово приєднані до складу польської державності.

Щодо федералістів, то їх точка зору стосовно українських земель не особливо відрізнялась. Проте їхньою основною метою було створення єдиної і неподільної держави — Речі Посполитої, яка охоплювала б польські, литовські, білоруські та українські землі. Як би там не було, у концепція польських політиків вільної і незалежної української державності не існувало [3].

У цьому контексті слід також розглянути зовсім нещодавню подію — звернення учасників товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка в 2016 р. до Верховної ради України з питанням порушення парламентом Республіки Польща домовленостей щодо спільної оцінки польсько-українського протистояння у 1943–1945 роках. До таких домовленостей належали:

- Заява Президентів України та Республіки Польщі «До порозуміння і єднання» від 21 травня 1997 року;
- Заява парламентів України та Республіки Польща у зв'язку з 60-ю річницею Волинської трагедії від 10 липня 2003 року;
- Спільна заява Президентів України та Республіки Польща «Про примирення — в 60-ту річницю трагічних подій на Волині» від 11 липня 2003 року;
- Послання Греко-Католицьких Єпископів України та Римо-Католицьких Єпископів Польщі з нагоди акту взаємного пробачення і поєднання від червня 2005 року;
- Спільна заява Президента України та Президента Республіки Польща з нагоди 60-ї річниці акції «Вісла» від 27 квітня 2007 року [4].

При цьому Товариством акцентувалася увага на наступному:

1) Ухвалення Сеймом Польщі у 2009 році постанови «щодо трагічної долі Польської республіки на Східних кресах», де пропагувалися українофобські настрої, зокрема, відзначаючи про так звану «етнічну чистку поляків на теренах тогочасної Західноукраїнської республіки Організацією українських націоналістів та Українською повстанською армією;

2) Прийняття у 2013 році ще однієї Постанови, пов'язаної з 70-ю річницею Волинських подій, де за їх підрахунками були «жорстоко та нещадно вбиті близько ста тисяч поляк». Найцікавіше, що проголошення антиукраїнських гасел відбувалося не лише на території Польської Республіки, зокрема, на етнічних українських землях, що увійшли до Польщі після Радянсько-німецької війни, а й були осередки проведення на території Закарпаття [4].

Тобто незважаючи на відомі та достовірні факти, досягнуті урядами попередні домовленості польські політичні сили й досі вважають українців народом, що немає права як на власну державність, так і взагалі самоідентифікацію. І тут виникає досить цікаве питання, чи можна вважати такі дії нашого «сусіда» посяганням на територіальну цілісність України і чи врегульовані подібні питання суб'єктами міжнародними права, чи можна взагалі вважати такі дії актом агресії проти українського народу?

Відповідно до Резолюції № 3314 Генеральної асамблеї ООН від 1974 року під агресією слід розуміти:

- використання збройних сил проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави;
- вторгнення або напад на територію іншої держави;
- бомбардування;
- дії, іншим чином несумісні з Уставом ООН.

Досить показовим проявом агресії, як зазначає Міжнародний суд ООН у справі 1986 р. (Нікарагуа проти Сполучених штатів Америки), є втручання у внутрішні справи держави шляхом фінансування та підтримки контрас. Також, у цій справі Міжна-

родним судом надавалися визначення таких понять, як «колективна самооборона», «міжнародний напад», «втручання у справи держави» та «акт агресії». Щодо останньої категорії, то нею позначалася дія з використання збройної сили проти іншої країни з метою порушення внутрішнього суверенітету [5; 6].

Підсумовуючи вищезазначене, варто наголосити, що проблема забезпечення територіальної цілісності й недоторканості держав залишається надзвичайно актуальною для сучасних міжнародних відносин. Навіть в умовах відсутності певного констатованого міждержавного конфлікту, час від часу можуть виникати ситуації, що ставлять під загрозу дотримання тих норм, характер яких має аксіоматичне значення для усієї міжнародної спільноти. У цьому контексті особливо актуальними видаються українсько-польські відносини, дружній характер яких періодично нівелюється взаємними політичними протиріччями як власне в контексті поглядів на спільне не позбавлене конфліктів історичне минуле держав, так і певних територіальних претензій, що кореспондують їм. Незважаючи на те, що відповідні зіткнення інтересів не виходять за межі суто політичної площини, подібна ситуація вимагає її оцінки й з погляду міжнародного права.

Література

1. Маляр Г. Посягання на територіальну цілісність держави як політичний злочин у сфері зовнішньої та внутрішньої політики [Текст] / Г. Маляр // Підприємництво, госп-во і право. — 2008. — № 10. — С. 99–102.
2. Севаст'янова Н. До питання про сутність територіальних спорів та їх видів [Текст] / Н. Севаст'янова // Підприємництво, госп-во і право. — 2016. — № 5. — С. 119–122.
3. Україна в польських зовнішньополітичних доктринах [Електронний ресурс] / ІЗБОРНИК. — 2015. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r08.htm>
4. Україна–Польща: друзі чи вороги [Електронний ресурс] / Брисфен Інтел. — 2016. — Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/ukr-pol2016/>
5. Case Concerning the Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits) [Electronic resource] / Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice. — 2012. — Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/70/6505.pdf>
6. Геер Д. Никарагуанский прецедент [Електронний ресурс] / Дмитрий Геер // РИА Новости. — 2015. — Режим доступу: <https://ria.ru/radio/20150702/1109283568.html>.

УДК 341.01

Хавер Катерина Сергіївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Хавер Екатерина Сергеевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Khaver Kateryna

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ЗВИЧАЇВ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ ОБЫЧАЕВ

SOME THEORETICAL ASPECTS OF INTERNATIONAL LEGAL CUSTOMS EVOLUTION

Анотація. У статті автором розглянуто теоретичні підходи до визначення специфіки еволюції й структури міжнародно-правового звичаю. Вказується на необхідність вироблення чіткого уніфікованого доктринального підходу до визначення елементів міжнародного звичаю. Автор аналізує міжнародну судову практику в контексті відповідної проблематики.

Ключові слова: міжнародно-правовий звичай, *opinio juris sive necessitates*, міжнародна практика, об'єктивний та суб'єктивний елементи, міжнародні судові рішення.

Аннотация. В статье автором рассмотрены теоретические подходы к определению специфики эволюции и структуры международно-правового обычая. Указывается на необходимость выработки четкого унифицированного доктринального подхода к определению элементов международного обычая. Автор анализирует международную судебную практику в контексте соответствующей проблематике.

Ключевые слова: международно-правовой обычай, *opinio juris sive necessitates*, международная практика, объективный и субъективный элементы, международные судебные решения.

Summary. In the article the author defines theoretical approaches to the definition of the specificity of evolution and the structure of the international legal custom. Indicates the need for a clear, unified doctrinal approach to the definition of elements of the international custom. The author analyzes international judicial practice in the context of relevant issues.

Key words: international legal custom, *opinio juris sive necessitates*, international practice, objective and subjective elements, international judicial practice.

Міжнародно-правовий звичай є одним із основних джерел міжнародного права, він має виключне значення для врегулювання міжнародних відносин. Необхідність чіткого визначення міжнародного звичаю у доктрині міжнародного права залишається актуальною на даний час і саме тому існує велика кількість підходів до тлумачення основних елементів з яких складається міжнародно-правовий звичай. Думки вчених щодо формування міжнародно-правового звичаю досить різноманітні. Одні з них вважають, що міжнародний звичай складається тільки з об'єктивного еле-

мента — практики (Г. М. Даниленко, А. Д'Амато, Д. П. О'Коннелл, Г. Тункін, В. Г. Буткевич та ін.), інші віддають перевагу суб'єктивному елементу — *opinio juris* (І. І. Лукашук, Б. Стерн, М. Різман, М. Байерс, Е. Познер, А. Гузман).

Згідно із ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН звичай визначається як «доказ загальної практики, визнаної як правова норма» [1]. Тобто дана стаття, по-перше, закріплює визнання міжнародного звичаю як одного із основних джерел міжнародного права, по-друге, вона вказує на згоду всіх суб'єктів міжнародного права щодо визнання основних елементів,

наявність яких є необхідною для існування звичаєвих норм міжнародного права. Виходить, що Статут Міжнародного Суду ООН прямо закріпив те, що міжнародний звичай складається з двох елементів практики та визнання цієї практики — *opinio juris sive necessitates*. Це також підтверджується у міжнародній судовій практиці, а саме в п. 27 рішення у справі про континентальний шельф (Лівія проти Мальти, Міжнародний Суд ООН, 1985р.) зазначалося: «Звичайно, вже стало аксіомою, що докази звичаєвого міжнародного права потрібно шукати насамперед у реальній практиці та *opinio juris* держав, навіть якщо багатосторонні конвенції відіграють важливу роль у фіксації й визначенні норм, що походять від звичаїв або розвивають їх» [2, с. 29–30]. У даному рішенні прямо зазначено про існування двох елементів, які мають однакову юридичну силу у формуванні звичаєвого міжнародного права.

У п. 77 рішення у справах про континентальний шельф Північного моря (ФРН проти Данії та Нідерландів, 1969 р.) Суд указав, що «не тільки відповідні акти ведуть до встановлення практики, але вони також мають бути такими або мають здійснюватися таким чином, щоб могли бути доказом норми права, яка вимагає цього. Необхідність у такій вірі (*belief*), тобто наявність суб'єктивного елемента, мається на увазі в самій ідеї *opinio juris sive necessitates*» [3, с. 99].

Процес формування звичаєвих норм досить складний і неоднозначний, адже серед науковців не існує єдиної точки зору щодо тлумачення практики чи *opinio juris*. Спочатку потрібно визначитись, що розуміється під об'єктивним елементом міжнародно-правового звичаю. Існує досить різноманітна кількість тлумачень практики, проте більшість дослідників віддають перевагу визнанню практики як поведінки суб'єктів міжнародного права, а саме їх конкретних дій, або визначають практику через перерахування її виявів. Наприклад, І. І. Лукашук вважає, що «практика означає дію або утримання від дій суб'єктів, їх органів. Це — поведінка суб'єктів, у процесі якої формується практика — норма міжнародного права» [4, с. 74]. В. Г. Буткевич визначає практику головним чином через форми її зовнішнього вираження: заяви держав щодо їх позиції з тієї або іншої проблеми, протести, дотримання або ігнорування певних правил, прийняття відповідних законодавчих актів, рішень судів, адміністративних та виконавчих органів і т. ін. [5, с. 122]. Досить цікавою є думка П. Маланчука про те, що «практика охоплює також бездіяльність; багато норм міжнародного права забороняють державам вчиняти певні дії, і при доказі такої норми слід дивитися не лише на те, що роблять держави, а й на те, чого вони не роблять» [6, с. 80]. Тобто визначення практики включає у себе не тільки конкретні дії суб'єктів міжнародного права, їх діяльність, а також і їх бездіяльність, що є дуже важливим моментом у доктрині

тлумачення об'єктивного елемента. Отже, можна зробити висновок, що практика поділяється на такі види: дії та бездіяльність. Сама бездіяльність суб'єктів міжнародного права звичаєвої правової норми не створює, адже в іншому випадку будь-яка бездіяльність закладала би фундамент норм міжнародного права, що в свою чергу могло б стати прецедентом. Бездіяльність може слугувати звичаєвою правовою практикою тільки тоді, коли вона закладає основу міждержавних відносин з конкретних питань. Про бездіяльність згадується у деяких міжнародних судових рішеннях, а саме у рішенні по справі «*Lotus*», про воєнні та напіввоєнні дії США проти Нікарагуа. Практика утримання від тих чи інших дій на міжнародній арені проявляється в таких основоположних принципах міжнародного права, як повага до суверенітету і невтручання у внутрішні справи держав.

Ю. В. Щокін в своїй монографії дійшов висновку, що практика — це сукупність фактичних діянь (дій або бездіяльності) суб'єктів міжнародного права, що являють собою повторювані в міжнародних відносинах якісно однорідні за своїм змістом локалізовані в просторі й часі фрагменти соціального життя з відносно стабільним складом учасників (соціальні ситуації) [3, с. 125]. Стосовно форм зовнішнього вираження практики, то Комітет із загального звичаєвого права перерахував вияви практики як об'єктивного елемента міжнародного права: усні акти, а не тільки фізичні акти держав; у відповідних обставинах упущення; акти фізичних осіб, корпорацій і т. ін., якщо вони здійснювалися за згодою держави; акти територіальних державних утворень, що не мають самостійної міжнародної правосуб'єктності, якщо вони були здійснені від імені держави або були схвалені нею; практика виконавчих, законодавчих і судових органів держави; практика міжнародних судів і трибуналів, практика міжнародних міжурядових організацій [3, с. 107].

Opinio juris sive necessitates — це суб'єктивний елемент міжнародно-правового звичаю, який має досить вагоме значення при формуванні звичаєвих норм. Відповідно до п. 1 (b) ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН *opinio juris* закріплюється як визнання загальної практики як правової норми.

У доктрині міжнародного права підходи до характеристики другого елементу міжнародно-правового звичаю досить різноманітні. Деякі дослідники (Ю. В. Щокін) розуміють під ним визнання; інші — *opinio juris* або *opinio necessitates* (А. Кассезе), а Комітет з формування норм звичаєвого міжнародного права звертає увагу, що іноді під ним можна розглядати «згоду» (*consent*), і як «волю» (*will*). А, наприклад, Л. А. Алексідзе, додатково зазначає такі тлумачення, як: «переконаність», «упевненість», «заява», «консенсус» [7, с. 244]. Проте різниця саме у понятті суб'єктивного елемента різними вченими чи організаціями не відіграє значної ролі для «внутрішнього» розуміння даного терміну.

Г. М. Даниленко характеризує поняття *opinio juris* виділяє дві теорії: традиційну теорію *opinio juris* і теорію, яка розуміє під *opinio juris* згоду держав зі звичаєвою нормою міжнародного права, яка формується. Вчений зазначає: «...у сучасному міжнародному праві термін *opinio juris* може вживатися у двох основних значеннях: по-перше, він позначає виявлену зовні волю окремої держави, спрямовану на визнання юридично обов'язкового характеру звичаєвої норми; по-друге, він уживається для позначення результату процесу узгодження волі держав щодо визнання того чи іншого правила поведінки, що практикується, як звичаєвої норми міжнародного права» [8, с. 107]. Тобто *opinio juris* включає у себе не тільки визнання, але й внутрішню волю держав, не тільки зовнішнє вираження волі, що проявляється в певному рішенні, але й механізм реалізації цього рішення.

Ю. В. Щокін характеризує *opinio juris* як вияв правосвідомості суб'єктів міжнародного права, здійснюваний ними на підставі уявлень (переконань, віри, упевненості), сформованих у результаті тривалої міжнародної й внутрішньодержавної суспільної практики, про відповідність праву поведінки в тій або іншій фактичній ситуації на міжнародній арені, і висловлюваний через визнання його як норми міжнародного звичаєвого права [3, с. 153]. Тобто, для того, щоб суб'єкти міжнародного права виразили свою правосвідомість, необхідні наступні елементи: певні уявлення (переконання, віра), практика, на основі якої формуються уявлення та ситуація (певне питання) щодо якої необхідно виразити свою думку.

Суб'єктивний елемент звичаю означає психологічне відношення суб'єктів міжнародного права до подій, що відбуваються на міжнародній арені, тобто це внутрішнє переконання учасників, яке форму-

ється протягом тривалого часу на підставі певних явищ, що мають те чи інше значення для кожного з них і виражаються найчастіше у схваленні або запереченні.

Практика Міжнародного Суду свідчить про нетрадиційні методи встановлення *opinio juris*. У рішенні по справі «Нікарагуа проти США» Суд зазначив, що *opinio juris* може бути, хоча і з усіма пересторогами, виведено зі ставлення держав до певних резолюцій Генеральної Асамблеї ООН. Згоду з такими резолюціями слід розуміти «як визнання сили за нормою або комплексом норм, проголошених самою резолюцією» [10, с. 306]. У цьому ж рішенні Суд розцінив прийняття США тексту Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. в якій закріплюється принцип заборони застосування сили або погрози сили, як підтвердження існування *opinio juris* щодо заборони застосування сили в міжнародних відносинах [10, с. 306].

Таким чином, проаналізувавши вищезазначене, можна зробити висновок, що процес формування міжнародно-правового звичаю включає у себе два етапи, перший з яких — це формування правила поведінки, тобто певної правової норми, а саме об'єктивного елементу звичаю. На цьому етапі здійснюється фактичне формування діянь (дії або бездіяльності) суб'єктів міжнародного права, другий етап включає у себе суб'єктивний елемент — надання згоди суб'єктів міжнародного права для того, щоб правило поведінки набрало сили міжнародно-правового звичаю. Міжнародно-правовий звичай буде існувати тільки тоді, коли у процесі його формування будуть брати участь два його основних елемента: об'єктивний та суб'єктивний.

Література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН [Електронний ресурс]; Міжнародний документ від 26.06.1945. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Continental Shelf Case (Libyan Arab Jamahiriya v. Malta), Judgment of 3 June 1985 / I.C.J. Reports. — 1985. — Р. 29–30.
3. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: монографія / Ю. В. Щокін. — Х.: Право, 2012. — 456 с.
4. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: Учебник / И. И. Лукашук. — М.: БЕК, 1996. — 371 с.
5. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожний; за ред. В. Г. Буткевича. — К.: Либідь, 2002. — 608 с.
6. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук; пер. з англ. — Х.: Консум, 2000. — 592 с.
7. Алексидзе Л. А. Некоторые вопросы теории международного права. Императивные нормы *jus cogens* / Л. А. Алексидзе. — Тбилиси: Изд-во Тбилис. Ун-та, 1982. — 406 с.
8. Даниленко Г. М. Обычай в современном международном праве / Г. М. Даниленко; отв. ред. А. П. Мовчан. — М.: Наука, 1988. — 192 с.
9. Трояновский А. В. Методологические проблемы установления *opinio juris* / А. В. Трояновский // Наук. вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. — Сер.: Юриспруденція. — 2013. — № 5. — С. 302–309.

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА»

Сборник научных статей

№ 17 (39)

2 том

Глава редакционной коллегии — д.э.н., профессор *Каминская Т.Г.*

Киев 2017

Издано в авторской редакции

Учредитель/Издатель ООО «Финансовая Рада Украины»
Адрес: Украина, г. Киев, ул. Павловская, 22, оф. 12
Контактный телефон: +38(067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Подписано в печать 28.12.2017. Формат 60×84/8
Бумага офсетная. Гарнитура PetersburgС.
Условно-печатных листов 12,79. Тираж 100. Заказ № 398.
Цена договорная. Напечатано с готового оригинал-макета.

Напечатано в издательстве
ООО «Центр учебной литературы»
ул. Лаврская, 20 г. Киев
Свидетельство о внесении субъекта издательского дела
в государственный реестр издателей, изготовителей и распространителей
издательской продукции ДК No 2458 от 30.03.2006 г.